

109

JOAN TIMONEDA
I LA "FLOR DE ENAMORADOS",
CANÇONER BILINGUE.
UN ESTUDI I UNA APORTACIÓ BIBLIOGRÀFICA.

DISCURS LLEGIT EL DIA 20 DE FEBRER DE 1972
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

JOSEP ROMEU I FIGUERAS

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JORDI RUBIÓ I BALAGUER

BARCELONA

1972

JOAN TIMONEDA I LA "FLOR DE ENAMORADOS",
CANÇONER BILINGUE.
UN ESTUDI I UNA APORTACIÓ BIBLIOGRÀFICA

JOAN TIMONEDA
I LA "FLOR DE ENAMORADOS",
CANÇONER BILINGUE.
UN ESTUDI I UNA APORTACIÓ BIBLIOGRÀFICA.

DISCURS LLEGIT EL DIA 20 DE FEBRER DE 1972
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

JOSEP ROMEU I FIGUERAS

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JORDI RUBIÓ I BALAGUER

BARCELONA

1972

Dipòsit legal: B. 5940 - 1972

1972. - Tallers gràfics Ariel, S. A., Av. J. Antonio, 134-138, Esplugues de Llobregat - Barcelona

SENYORS ACADÈMICS.
SENYORES I SENYORS.

Heu volgut acollir-me per a la vostra tasca corporativa i m'heu ofert la vostra companyia amb una generositat que jo al meu torn corresponc amb entusiasme i gratitud. El primer, sens dubte, suplirà les meves limitacions i permetrà de posar al servei de la docta Casa les meves possibilitats d'un treball honest. Quant a la segona, només aquest mot senzill, expressat amb tota sinceritat: Gràcies!

No vaig conèixer directament Manuel de Montoliu i de Togores, el meu il·lustre i gran predecessor. Però, com tots els homes de lletres de la meva generació, encara vaig seguir la seva obra i en vaig percebre els estímuls. Sé d'ell, de l'home, allò que m'han contat i allò que en diuen els seus biògrafs i apologistes; però em manca la certesa immediata del contacte personal. Tanmateix, les confessions autobiogràfiques exposades al seu discurs pronunciat a Tarragona amb motiu de l'homenatge als seus vuitanta anys, potser més que cap altra font ens donen l'autèntica fesomia d'aquella personalitat que, en semblant ocasió, resseguia la seva corba vital, com si fos ben bé l'hora de passar comptes, segons que exigeix, al crepuscle de la vida, l'inquietant imperatiu de l'humà retorn als orígens i al decurs del propi camí. Hi ha ingenuïtat, en aquella autoevocació, i hàbil retoricisme acusador, tot combinat, modèstia i orgull, explicitació d'amargues frustracions i sobreentesa afirmació del triomf assolit malgrat tot. No és pas senzilla ni fàcil, aquesta excepcional figura. No ho és a causa d'ella mateixa i a causa dels altres, intricadament i condicionada. I a causa, sobretot, de l'inexorable esdevenir del temps, que ens canvia any rera any les perspectives de judici sobre les actituds ètiques i sobre les posicions davant la literatura y la ciència. Montoliu fou supremament fidel a la pròpia personalitat i al respecte a la personalitat dels altres; com fou fidel, fins a l'entemament, a unes normes i a uns principis fermament consolidats en els moments de la seva formació científica. En la primera fidelitat resideix la seva grandesa, mentre que cal veure en la segona potser un dels principals motius pels quals la seva obra despertà

tanta admiració de primer, tantes reserves més endavant, i tant de silenci darrerament. Com molts d'altres dels nostres homes que segueixen esperant serenitat i atenció, Manuel de Montoliu mereix d'ésser reconsiderat i valorat col·lectivament, més enllà dels cenacles i les amistats incondicionals, i amb tot rigor d'objectivitat històrica i científica. Ell hi guanyarà i també nosaltres, tan fets, segons sembla, als sobtats entusiasmes, així com a l'antropofàgia i a les exclusions més imprevisibles.

L'obra filològica, crítica i d'història literària de Montoliu, impressionant per la seva amplària i per la seva densitat, per la tenacitat i l'esforç de qui la realitzà amb tant de desinterès i amb tant de romanticisme, és una autèntica creació cíclica bastida amb carreus molt diversos, incessantment represos a manera de constants. Al llarg de la seva vida atzarosa i de diversa fortuna, una noble curiositat intel·lectual, una inescapable capacitat de treball i una fàustica aptitud de redreç, molt cristiana, menaren Montoliu a tractar apassionadament tot aquell complex de temes i vivències, a desentranyar-ne la significació bàsica i a ordenar-los en síntesis humanístiques, en les quals es conjuminava el temperament de l'home, la formació idealista, crociana i vossleriana, del pensador, del filòleg i el crític, i el capteniment del ciutadà. Altrament, uns grans dots d'intuïtiu condicionaren el crític i el científic, positivament en els grans encerts, i no pas així en determinades especulacions potser no prou fonamentades.

Aquell humanisme i la primacia de la personalitat humana foren, doncs, els sosteniments bàsics de la tasca total de Manuel de Montoliu. Ens deixà una gran construcció intel·lectual, realitzada, amb amor i voluntat de comprensió, amb materials de l'esperit humà, de Catalunya i de fora, del seu temps i de molts segles enrera, unes vives síntesis de cultura, una personalíssima interpretació dels fets individuals o col·lectius, ordenats sota la idea d'una unitat transcendent. Per al judici que puguin fer-li aquesta o una altra època, el noble esforç i les adquisicions aportades, amb categoria realment objectiva, pel nostre polígraf, així com algunes de les seves fecundes intuïcions, han de pesar, i molt, en la balança valorativa.

Durant el segle XVI la impremta peninsular difongué copiosament un conjunt de poesia lírica i lírico-narrativa de procedència, de temes i estils diversos, la característica bàsica del qual és, però, la tradicionalitat de les peces que l'integren. El concepte de tradicional comporta una acceptació col·lectiva tant com un procés de transmissió; tant una decidida obertura social a uns determinats tipus de poesia, altrament ben diversos, com el mecanisme amb què es transmeten les peces, oralment o a través de còpies manuscrites o bé impreses, tot transformant-se cada peça al llarg del seu camí. Aquest procés de transmissió transformadora condueix a un desenllaç notable: a la reducció del poema a simple manifestació col·lectiva, amb el consegüent oblit del seu origen creacional. Entès així, el concepte de tradicional val per a qualificar, no sols els gèneres populars i popularitzants, sinó àdhuc amples zones de la poesia culta, tota vegada que aquestes també obtingueren una vasta acollida socialment indiscriminada i sofriren el mateix procés de transmissió i transformació, amb la corresponent davallada a l'anonimat.

La impremta, doncs, contribuï en gran manera a la difusió de tota aquesta gamma de poesia. I això, mitjançant sobretot dos tipus de cançoners, ambdós caracteritzats per llur facilitat econòmica d'adquisició: el plec solt i el cançoner de butxaca. El primer era el full volant o el quadern de les edicions de canya i cordeta, contenint unes quantes peces conegudes o de nova creació, tradicionals, sàvies o simplement mimètiques. L'altre era el volum de format petit, generalment allargat, apte a portar al damunt i nodrit de material obtingut de la tradició oral, gairebé sempre cantada, de la manuscrita i la impresa. En aquest darrer cas, els editors aprofitaven els plecs solts, els grans cançoners, no pas a l'abast de tothom, com el *General* de Castillo, de 1511 i anys successius, i a més, d'altres cançoners humils, de butxaca, coetanis o més antics, en un generalitzat procés d'usurpació despietada.

Pertany a aquesta categoria de cançoners de butxaca i de gran difusió, el *Cancionero llamado Flor de Enamorados, sacado de diversos auctores. Agora nuevamente por muy linda orden copilado. Impreso en Barcelona,*

en casa de Claudi Bornat. 1562, segons que diu la portada de la més vella de les edicions conegudes, l'únic exemplar de la qual es conserva a la Biblioteca Universitària de Cracòvia¹. Han estat indicades altres nou edicions antigues, totes elles publicades així mateix a Barcelona²: per Pedro Malo, 1573 —avui no localitzada—³; per Sebastià de Cormellas, 1601; pel mateix impressor, 1608; pel mateix, 1612; Palau cita una edició de 1624⁴; per Llorenç Deu, 1626 —n'hi ha un exemplar a la Biblioteca de Catalunya—; per Sebastià de Cormellas, 1645; hom parla d'una edició de 1647, no identificada⁵; i per l'"emprenta de Matevad, administrada por Martín Gelabert", 1681.

A partir de l'edició de Pedro Malo, 1573, la *Flor de Enamorados* és atribuïda a un ignot Juan de Linares. L'edició de 1562, la primera coneguda, conté dues-centes vuitanta poesies⁶. Aquest nombre fou ampliat amb unes *Cobles* catalanes, "Mon cor de tristesa", i amb la cèlebre cançó de *Los Comendadores*, castellana, no sabem si des de l'edició no localitzada de 1573, però sí, almenys, a partir de la de 1601. Des d'aquest moment, totes les altres edicions antigues reproduïxen el mateix text.

Per al present estudi em basaré exclusivament en l'edició de 1562, segons la reimpressió de 1954.

ESTRUCTURA, CONTINGUT I FONTS DEL CANÇONER. — La primera cosa que ens sobta del nostre cançoner és que un nombre tan crescut de peces hagi estat enquibit en un volum de dimensions més aviat reduïdes. D'on la sensació d'atapeïment que produeix i l'aprofitament d'espai que hi constatem.

El col·lector dividí el cançoner en dues parts força simètriques, i féu,

1. Hi ha reimpressió moderna del cançoner, feta segons aquell exemplar: *Cancionero llamado Flor de Enamorados (Barcelona 1562). Reimpreso por vez primera del ejemplar único, con un estudio preliminar de ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO y DANIEL DEVOTO* (València, Editorial Castalia, 1954; Floresta. Joyas Poéticas Españolas, II).

2. Reimp. cit., págs. XLVIII-LVI; i ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO, *La "Flor de los Enamorados", cancionero bilingüe. Ensayo bibliográfico (1562-1954)*, "Estudis Romànics", XI (1962; "Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer en el seu setanta-cinquè aniversari", 2, 1962-1967), 33-47. Cf., del mateix estudiós, el seu discurs d'ingrés a la Real Academia Española, *Poesía y cancioneros (Siglo XVI)* (Madrid 1968), 91-94.

3. L'esmenten Durán, Wolf, Brunet, etc. Veg. reimp. cit., pág. XLIX, i RODRÍGUEZ-MOÑINO, *La Flor*, 43. També, infra, nota 127, a l'indret on parlo de PALAU, *Manual*.

4. Probable confusió amb la de 1626, segons reimp. cit., pág. LIII, i RODRÍGUEZ-MOÑINO, *op. cit.*, 45. PALAU, *Manual*, 2.ª ed., III, 100 b, no esmenta, efectivament, l'ed. de 1626; cf. infra, nota 127.

5. Esmentada per Durán, Brunet, Wolf, Palau i d'altres. Confusió amb l'ed. 1645? Veg. reimp. cit., pág. LIV, i RODRÍGUEZ-MOÑINO, *op. cit.*, 46.

6. Dues-centes setanta-set, segons el compte errat de RODRÍGUEZ-MOÑINO, *La Flor*, 34-43. L'error d'aquest estudiós prové de dos fets: el primer, perquè considerà un sol text els *Motes para disfrazarse de gitana o gitano, muy sentidos* (f. 43 v.), quan en realitat són tres; i el segon, degut a un lapsus entre les peces "Nació libre y soy cautivo" (núm. 219 de la seva numeració; núm. 221, de la meua) i "Con dos cuydados guerreo" (núm. 220 i núm. 223, respectivament), tota vegada que manca consignar la *Canción* "De piedra pueden decir" (ff. 101 v. 102; núm. 222, de la meua numeració). Estableixo l'índex del contingut i descric sumàriament l'edició de 1562, segons la reimpressió de 1954, al final d'aquest treball, en apèndix.

en cadascuna, unes seccions per gèneres. No hi ha cap pàgina introductòria, i el text comença a dalt de tot del dors de la pròpia portada, sense títol de cap mena, ni tan sols el de la primera composició. Aquesta circumstància, altrament reveladora de l'economia d'espai que hem notat, ens priva de conèixer l'epígraf que hauria d'encapçalàr la primera secció de la primera part. La secció consta de cinquanta-quatre poesies, cantades successivament pel "galant" i la "galana" a manera de preguntes i respostes, correspon bé a la primera de la segona part, que és anunciada així: *Siguense otras diversas respuestas y preguntas de enamorados, del mesmo concierto* ⁷.

Les al·ludides cinquanta-quatre peces pertanyen al gènere de la cançó i al del *villancico* ⁸, caracteritzats per refrany o tema inicial, que consta de quatre o més versos en el primer cas, i de tres o de menys en el segon ⁹, els quals gèneres el nostre imprès no sempre distingeix amb propietat. Són redactades en castellà vint-i-sis peces, i en català, vint-i-vuit. Aquesta és la secció on la nostra llengua hi és millor representada i l'única en què porta un lleuger avantatge.

La poesia núm. 16, "Mal me lo demande Dios", és feta damunt un refrany que també glossà, en dues composicions i de manera diferent del nostre cançoner, el valencià Joan Fernández de Heredia, compreses, l'una, a la seva *Farsa de La Vesita*, representada per primer cop el 1524 o el 1525; i l'altra, a l'edició pòstuma de les seves obres (1562) ¹⁰.

7. Faré totes les cites, insisteixo, per l'ed. 1562, segons la reimp. de 1954. Desfaig les aglutinacions i uneixo les separacions indègudes, puntuo i accentuo, regularitzo l'ús de les majúscules, d'u i v i d'i i j, empro l'apòstrof, i transcriu sempre amb la màxima fidelitat. Reservo únicament als textos catalans l'ús del punt volat, en els casos avinents i segons costum.

8. Em valc del terme castellà degut a l'origen evident del mot, però no pas del gènere, molt conegut a Catalunya abans de la influència castellana. Al segle XVI el trobem en obres catalanes sota les formes següents: sense traduir, al plec solt *Cobles novament fetes per PERE GIBERGA contra tots los delats de Catalunya y secaços de Antoni Roca, recordant-los la cruel sentència y mort del Galipapo, y altres dos de lur companyia, la qual passarà per tots ells, si no buyden prest la terra. Any M.D.xliiiij. [1544]* (S.l. Exemplar a la Bibl. de Catalunya, 1-IV-41). Amb la denominació de *villancico*, al plec solt *Cobles avà novament fetes sobre la mort d'en Malet, feta en Barcelona als dos de juliol, any mil e cinc-cents quaranta e nou.* (S.l.n.d. Exemplar a la mateixa Biblioteca, 1-IV-42). Amb la de *villancet*, al plec solt *Cobles novament fetes sobre los formentés y usurés. Ab un villancet. A la fi: Estampades en la molt noble y leal ciutat de Barcelona, per Pere Regnier.* (S.d. Exemplar a la mateixa Biblioteca, 1-IV-39). I amb la de *Vilancet*, en la peça de Pere Serafi "Sia la dona quisvulla", que en realitat és una cançó, no pas un "vilancet" (*Dos llibres de PEDRO SERAPHIN, de poesia vulgar en lengua catalana. En Barcelona. En casa de Claudes Bornat. 1565, f. 38 v.* Ed. moderna, *Obras poéticas de PERE SERAFÍ*, Barcelona, Josep Ferrer, 1840, per J. M. DE GRAU] i J. RUBIÓ O[ra], pàg. 57). Les cites no pretenen d'ésser exhaustives, naturalment, sinó tan sols indicatives.

9. Sobre la diferenciació i les característiques dels dos gèneres en la poesia castellana de darreries del segle XV a mitjan XVI, crec haver donat les suficients precisions en la meua edició crítica dels textos del *Cancionero Musical de Palacio (Siglos XV y XVI)*, vol. 3-A (Barcelona, CSIC [Consejo Superior de Investigaciones Científicas], IEM [Instituto Español de Musicología], 1965), 33-35, 136-139; cf. l'índex de matèries, al vol. 3-B, 567, 583. Aquesta ed. respon als vols. IV-1 i IV-2 de *La Música en la Corte de los Reyes Católicos*, col·lecció empresa per l'enyorat mestre i amic Mons. Higiní Anglès.

10. La peça de la *Farsa de La Vesita* es troba a la Bibl. de Catalunya, ms. 2050, procedent de la Biblioteca Sedó i datat el 1555, f. 162 v.; a Madrid, Bibl. Nac., ms. 2621, f. 142; i a

El refrany del núm. 21, "Con muy verdadero amor", fou glossat, diferentment, per un altre valencià, el músic i poeta Lluís del Milà, segons que veiem al seu tractat musical *El Maestro*, de 1535 i 1536¹¹.

La cançó núm. 24, "No me demandes, carillo", prové d'algun plec volant. N'he localitzat cinc que la contenen, amb una estrofa més que la *Flor* i amb variants, bé que poc significatives. Un d'aquests plecs fou imprès a València, abans del 1550¹².

l'ed. *Las obras de don JOAN FERNÁNDEZ DE HEREDIA, assi temporales como espirituales* (València, Joan Mey, 1562). Per a la darrera, veg. l'ed. moderna, força deficient, JUAN FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *Obras* (Madrid 1955; CC [Clásicos Castellanos], 139), 156. Sobre els problemes i la datació de les dues representacions de la farsa —1525, o abans, i 1540—, veg. el nostre *Teatre profà*, I (Barcelona, Ed. Barcino, 1962; Els Nostres Clàssics, 88), 50-56, i II (Ibid., id.; Ibid, 89), 51 s., 77 s. L'altra glossa de Fernández de Heredia es trobava al primer manuscrit, f. 103, és al segon, f. 186, i a les *Obras* (ed. CC, 119). De l'indicat ms. 2621 i de les obres del nostre poeta que hi són contingudes en féu una bona relació JOSÉ MANUEL BLECUA, *Versos nuevos de Fernández de Heredia*, dins "Suma de estudios en homenaje al Dr. Angel Canellas López" (Saragossa 1969), 125-147.

Del refrany glossat pel poeta valencià i per l'anònim de la *Flor* hi ha una forma variant datada de més antic. La trobem al *Cancionero Geral*, de GARCÍA DE RESEDA (Almeyrym-Lixboa, Hermán de Campos, 1516), f. 224 (ed. facs., A. M. HUNTINGTON, New York 1904), i diu:

S'ay alguna neste mundo
que yo ame más que a vos,
mal me lo demande Dios.

I també a MICAEL DE CARVAJAL i LUIS HURTADO DE TOLEDO, *Las Cortes de la Muerte* (Toledo, Juan Ferrer, 1557), esc. III, on canten Mundo i Carne:

Si hay alguno en esta vida
a quien quiera más que a vos,
mal me lo demande Dios.

(Apud JUSTO DE SANCHA, *Romancero y Cancionero sagrados*, Madrid 1855, Bibl. Autores Esp., t. 35, pág. 5.)

11. La versió de la *Flor* té tres versos; la del *Maestro*, dos, que corresponen al segon i al tercer d'aquella ("Toda mi vida os amé"). Veg. *Libro de música de vihuela de mano, intitulado El Maestro... Compuesto por don LUIS MILÁN* (València, Francisco Díaz Romano, 1535-1536); ed. LÉO SCHRADE (Leipzig 1927; Publikationen älterer Musik, II), 72 s. Lluís del Milà castellànitza el seu nom en Luis Milán; veg. *Teatre profà*, I, 56, nota 2.

12. Els plecs aHudits són:

1. *Aquí comienzan seys maneras de coplas τ villancicos. Y el primero cuenta cómo un hombre que venía muy penado de amores τ rogava a un barquero que le pasasse el río. Y otras que disen: "Romevico, tú que vienes". Con otras de Antón, el baquero de Morana.* (S.l.n.d.). Publicat a *Cancionero de galanes y otros rarísimos cancionerillos góticos. Con un prólogo de MARGIT FRENK ALATORRE* (València, Castalia, 1952), 19-35. Ed. facs., *Pliegos pòticos góticos de la Biblioteca Nacional*, I (Madrid 1957), núm. xxxviii. Aquest plec "Nos parece [...] un producto de la imprenta valenciana de hacia 1530-1540, a juzgar por los grabados", diu A. RODRÍGUEZ-MOÏNO, *Los pliegos pòticos de la colección del marqués de Morbecq (Siglo XVI)* (Madrid, Estudios bibliográficos, 1962), 71. Em pregunto si Rodríguez-Moïno no confongué aquest plec amb el següent; crec que tant els gravats de la capçalera com els tipus situen el plec al taller de Juan de Junta, Burgos, entre 1536-1540, i no pas a València. Per a la descripció del plec, veg. RZ.-M., *Dicc. pl. s. (Diccionario bibliográfico de pliegos sueltos pòticos (Siglo XVI)*, por ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÏNO, Madrid, Castalia, 1970), núm. 678. Aquesta obra pòstuma, molt útil, aparegué quan ja era enllestit el present estudi; però ha arribat a temps a les meves mans per a poder-hi fer les referències corresponents.

2. *Chistes de muchas maneras, nuevamente compuestos. Con un villancico al cabo, que dize: "No me demandes, carillo".* (S.l.n.d.) Ed. facs., *Colección de pliegos sueltos, agora de nuevo sacados, recogidos y anotados por VICENTE CASTAÑEDA y AMALIO HUARTE* (Madrid 1929), núm. xv; i *Pliegos pòticos góticos de la Biblioteca Nacional*, IV (Madrid 1960), núm. cxl. CASTAÑEDA i HUARTE, *op. cit.*, pág. xvii, el creuen imprès a València abans de 1550; hi ha

El núm. 43 desenrotlla, en tres estrofes, el refrany "Dos terribles pensamientos", anònim i ja glossat per Juan del Encina en quatre cobles. La peça d'Encina fou publicada al cançoner del poeta des de 1496, i diversos plecs solts contribuïren a divulgar-la. La versió de la *Flor* és un arranjamet de la composició d'Encina¹³.

prou motius per a admetre-ho. SALVÀ, *Cat.*, I, 13 s., núm. 30, el suposa de "hacia el 1520". Descripció, *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 834.

3. *Glosa del romance de don Tristán. Y el romance que dicen de la reyna Elena. Y un villancico de "Pássame por Dios, barquero". Y otro villancico de "Romerico, tú que vienes". Y otro que dice: "No me demandes, carillo, que a ti no te me darán".* (S.l.n.d.). Ed. facs., *Pliegos poéticos góticos de la Biblioteca Nacional*, II (Madrid 1957), núm. LXXVII. El descriu *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 882. Veg. el número següent.

4. El mateix títol. (S.l.n.d.) Ed. facs., *Pliegos poéticos españoles en la Universidad de Praga*, I (Madrid 1960), núm. XVIII. Segons RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Pliegos Morbecq*, 73, els plecs 3 i 4 "son reimpressió uno del otro y salidos ambos de la misma tipografía, con toda probabilidad burgalesa, alrededor de 1550"; en tot cas, anys després d'aquesta data. Descriu per *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 883.

5. *Comiencan las coplas de Antón, el vaquero de Morana. Y otras que cuentan cómo un hombre que venía muy penado de amores rogava a un barquero que le passasse el río. Y otras que dicen: "Romerico, tú que vienes". Con otras coplas. Impresas nuevamente en casa de Agustín Millán.* (S.l.n.d.) Exemplar incomplet. Ed. facs., RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Pliegos Morbecq*, 217-220; a la pàg. 69, datació del plec: entre 1551 i 1564, anys de l'activitat de Millán, a Saragossa. Descriu per *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 775.

És possible que la composició "No me demandes, carillo" sigui paròdia d'una peça anterior. Ho fa suposar el fet que Rodrigo de Reinoso —en tenim referències de 1506 i 1513, com a dates més reculades—, en el plec conservat a Oporto i titulat *Aquí comiencan unas coplas que se dicen "Si te vas bañar, Juanica"*, y hanse de cantar al thono de "Los vuestros cabellos, niña", *rc. Fechas por RODRIGO DE REYNOSA*, escriu unes estrofes que van al tono de "Demándame, carillo, que a ti dar me han", *tc.* (Veg. JOHN M. HILL, *An additional note for the Bibliography of Rodrigo de Reynosa*, "Hispanic Review", XVII, 1949, 243 s. Cf. *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 464). El refrany aHudit per Reinoso com a prou conegut pel lector, el trobem més endavant encara glossat per Sebastián de Horozco († 1580), que el considera *canción vieja* i el copia així:

*Pídeme, carillo,
que a ti darte me han,
que en casa de mi padre
mal aborrecido me han.*

(*Cancionero de SEBASTIÁN DE HOROZCO. Poeta toledano del siglo XVI.* Sevilla 1874, Soc. Bibliófilos Andaluces, sèrie primera, pàgs. 65 s.)

13. L'estr. i és diferent en ambdues fonts; la II i la III coincideixen; *Flor* prescindeix de l'estr. IV d'Encina. A judicar per la variant que ofereix el v. 3, del refrany ("De los dos, ¿quál tomaré?"), la redacció de la *Flor* es basa directament o indirecta, no pas en la primera ed. del *Cancionero de las obras de JUAN DEL ENZINA* (Salamanca 1496), f. 90 v., sinó en alguna de les posteriors: Sevilla, Joanes de Pegnicier, 1501; Burgos, Andrés de Burgos, 1505; Salamanca, Hans Gysser, 1507; *Ibid.*, Id., 1509; Saragossa 1512 (?); i Saragossa, Jorge Coci, 1516. Hi ha ed. facs. de la primera per la R. Ac. Española (Madrid 1928), amb un estudi preliminar d'EMILIO COTARELO Y MORI. A les pàgs. 3-6, la bibliografia de les edicions.

La peça d'Encina la trobo en els següents cançoners manuscrits: *CMP* [*Cançoner Musical de Palau*], f. 115, full avui perdut, però que contenia la poesia, segons que ens assegura l'índex; probablement fou incorporada al cançoner, c. 1505, a través d'una còpia anterior a la primera ed. del *Cancionero* del poeta, com les altres d'Encina (núm. 465 de la meua ed., vol. 3-B, 500 s.; supra, nota 9). — Londres, British Museum, Add. 10431, f. 119 v.; la peça prové del cançoner del poeta (cf. H. A. RENNERT, *Der spanische Cancionero des British Museum (Ms. Add. 10431)*, "Romanische Forschungen", X, 1895, 138, núm. 346). — Madrid, Bibl. de Palau, ms. 593, f. 154; prové de la mateixa font (cf. AARON WITTSTEIN, *An unedited Spanish Cancionero, RHi* ["Revue Hispanique"], XVI, 1907, 325, núm. 101).

Els plecs solts, en tots ells la composició derivant del cançoner d'Encina, majorment de la primera ed., són, segons la meua coneixença:

1. *Romance del moro Calaynos, de cómo requería de amores a la infanta Sevilla, y ella le demandó en arras tres cabeças de los doze pares.* (S.l.n.d.) Exemplar a Londres, British

El núm. 38, "Los ulls són per a mirar", glossa, en tres estrofes, un refrany que, amb una lleugera variant, "Los hulls bé poden mirar", Pere Serafi també comentà, en sis cobles diferents, en una seva *Cançoneta*¹⁴.

En aquesta secció abunden els proverbis i les locucions familiars, que confereixen als poemes una notable expressivitat i un to ben realista¹⁵. En destaco quatre casos. El primer correspon al refrany del núm. 54, que diu:

*Puix mon cor teniu penyora
sens voler-me ningun bé,
no digau, gentil senyora:
"D'aquest aygua no beuré."*

Museum, G. 11022 (2). H. THOMAS, *Short-title Catalogue of Books printed in Spain...* (Londres 1921), 17, el suposa de "[1535?]". Al *General Catalogue of Printed Books*, del mateix fons, vol. XXX (Londres 1940), col. 637, hom aventura, en canvi, la data de "[1550?]". Però RODRÍGUEZ-MOÑO, *Dicc. pl. s.*, núm. 1028, el creu de "Sevilla, Cromberger, entre 1510 y 1515". Aquest darrer estudiós, al mateix núm. 1028, del seu *Dicc. pl. s.*, esmenta dues referències més del plec, segons els registres de l'*Abecedarium* de F. Colón, nús. 7690 i 7968.

2. El mateix títol del núm. 1, però Sibilla. Exemplar a París, Bibl. Nat., Y^o 865. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1029.

3. El mateix títol del núm. 1. Exemplar a Praga, Bibl. Nac. (abans, a la Universitària). Ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 80, núm. x. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1030.

4. *Romance del muy noble y valiente caballero, flor de cavallerias, don Reynaldos de la infanta Sebilla, y ella le demandó en arras tres cabeças de los doze pares. Con otras coplas.* (S.l.n.d.) SALVÀ, *Cat.*, I, 29, núm. 81, el considera de "hacia el 1530". L'exemplar de Salvà és també descrit a R. HEREDIA, *Catalogue*, II, núm. 1763. Hom ignora en para avui, segons Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1031.

5. *Romance del conde Dirlos y de las grandes venturas que huvo. Nuevamente añadidas ciertas cosas que hasta aquí no fueron puestas. Y una canción de nuestra Señora.* (S.l.n.d.) SALVÀ, *Cat.*, I, 30 s., núm. 87, el creu de "hacia el 1530". Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1023.

6. *Romance del muy noble y valiente cavallero, flor de cavallerias, don Reynaldos de Montalván. Y trata cómo Carlo Magno lo tenía preso para lo ahorcar, por los falsos consejos de Galalón, si no fuera por el conde don Roldán.* (S.l.n.d.) Ed. facs., *Pliegos Praga*, II, 31, núm. XLIV. Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1032.

7. *Romance del noble, valiente y no menos esforçado, flor de las cavallerias, don Reynaldos de Montalván. Y trata cómo Carlomano lo tenía preso para lo ahorcar, por los falsos consejos de Galalón, si no fuera por el conde don Roldán, y cómo fue desterrado de la christianidad, y cómo vino a ser emperador de Trapisonda, siendo desterrado. Hecho por FRANCISCO DE MEDEROS, natural de Benavente. Con un villancico.* Al final: *Impresso en Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de mil y quinientos y setenta.* [1570.] Cracòvia, Bibl. Universitària. Veg. EDWARD PORFROWICZ, *Zbiór nieznanych hiszpanskich ulotnych druków, znajdujących się w Biblijotece Jagiellońskiej w Krakowie* (Kraków, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1891), 9, núm. 93. Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 348.

8. *Siguense ocho romances viejos. El primero es de la presa de Túnez, que dize: "Estando en una fiesta, en los baños de Cartago". El segundo, que dize: "Castellanos y leoneses". El tercero, que dize: "Por Guadalquivir arriba". El quarto: "Salesc Diego Ordóñez". El quinto, que dize: "Por aquel postigo viejo, que nunca fuera cerrado". El sexto, que dize: "Parida estava la infanta". El séptimo, que dize: "Ay Dios, qué buen cavallero, el maestro [sic] de Calatrava". El octavo, que dize: "En el mes era de abril". Y, al fin, dos villancicos de JUAN DEL ENZINA, y dos canciones.* Colofó: *Impresso en Valladolid, en casa de Diego Fernández de Córdoba, impressor. Año de mil y quinientos y setenta y dos.* [1572.] Exemplar a la Bibl. de Catalunya. Esp. 103-8.º Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1068.

14. SERAFÍ, *Dos libros*, 1565, ff. 49-50. Ed. moderna cit., 66.

15. "Vanse con mayo y sus flores" (núm. 4, v. 12; cf. núm. 49, v. 14, "parescéys mayo en sus flores"). "Com és grosser! | Pareix martell de ferrer" (núm. 5, vs. 2 s.). "L'amor, callant, demana"; les dones, "ble són en lum de cresol" (núm. 8, vs. 4, 14). "Que beata quiero ser" (núm. 9, v. 3). "Que mugeres son mugeres" (núm. 12, v. 2). "En ausència i en presència | se demostra l'amistad; | l'amich, en necessitat, | la leal dona, en absència" (núm. 15,

Basant-se en els dos darrers versos com a tema donat, un altre poeta català, l'inefable Galceran Durall, féu un arranjament del refrany i redactà unes cobles, diferents de les de la *Flor*, dedicades, diu, "a una senyora. Me digué no fea cas de mi, y m despedí. És glosa:

*No digau, galant senyora:
'De aquesta aygua no bauré'.*"¹⁶

Damunt el proverbi:

Amor de donzella
és aygua'n cistella,¹⁷

l'anònim autor del núm. 25. escriví el refrany següent, que tot seguit glossà en tres estrofes:

*Lo que'n amor de donzella
posa sa fe y esperança,
pot tenir tal confiança
com qui té l'aygua en sistella.*

D'altra banda, el refrany de la peça de burles, núm. 53,

*Ad ex jove çurt de cos,
dau-li a rosegat un os!,*

---

vs. 21-24). "No creáys de palabra, | porqu'es viento"; "en la cola | muy mal se cubre la cabra" (núm. 16, vs. 11 s., 13 s.). "Sou per a dar-me a entendre | que va l'aygua riu amunt"; "lo blanc me veneu per negre" (núm. 17, vs. 2 s., 13). "Entrarà en aquesta dança" (núm. 25, v. 10). "És ayre de trompeta" (núm. 26, v. 14). "Per tractar-vos d'animal, | "Arri!", diu a la somera" (núm. 30, vs. 11 s.). "No siau tan soch y exut, | que assí no jugam al mut" (núm. 33, vs. 2 s.). "Que maça amiatat | engendra menyspreu"; "que acesta en les ales | y dóna en lo pich"; "és gat que a vegades | se menja los fills" (núm. 40, vs. 3 s., 23 s., 31 s.). "Que tot lo novel és bel | y no és or tot lo que lu" (núm. 44, vs. 3 s.). "Amau més veure'l diable" (núm. 54, v. 7).

16. El refrany de Durall és així:

*Per més que'n siau traydora
y us guardau de bona fe,
no digau, galant senyora:
'De aquesta aygua no bauré.'*

(Bibl. de Catalunya, ms. 1723, datat 1564-1580, ff. 28-28 v.) Sobre la personalitat de Durall, JORDI RUBIÓ, *Literatura catalana*, dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, III (Barcelona, Ed. Barna, 1953), 906 s.

17. El trobem a Barcelona, Ateneu Barcelonès, ms. I, f. 235, en un text que probablement és còpia d'un imprès anterior a 1513, any en què Fernando Colón n'adquirí un exemplar, segons JAUME MASSÓ TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia*, I (Barcelona, Ed. Alpha, 1932), 552.

és adaptació d'un altre proverbi, al qual alludeix l'estrofa XIII de les *Cobles de la marquesota*, de cap al 1540:

Bés pot dir aquell refrany:
Llarchs de cames, curts de cos,
dau-los rosegat un os!¹⁸

I una altra cançoneta de burles, la del núm. 49, que comença amb el tema:

*¡Quant bien havéys entonado,
paxarico pintado!*

i que a l'estrofa III continua rient-se del galant, així: "En veros tantos colores | parecéys mayo en sus flores", es relaciona amb una locució familiar que trobo documentada a València, segons el testimoni de Lluís del Milà al seu llibre *El Cortesano*, que narra fets de 1535:

Dich-li pájaro pintado
vestit de vert y de grana¹⁹.

Un cert nombre de peces del nostre recull foren copiades, amb variants més o menys profundes, en algun dels cançoners espanyols de la National de París escrits al segle XVII. El primer cas que trobem és el del núm. 52, "No desmayen amadores"²⁰

La segona secció duu l'epígraf *Aquí comiencan las canciones que van sueltas, sin respuestas*. Són trenta-una en total, i corren del núm. 55 al 85. Hi trobem una sola peça catalana, la del núm. 69. Les trenta restants, en castellà, pertanyen, meitat i meitat, al gènere de la cançó i al del *villan-*

18. Plec sòl *Cobles ara novament fetes sobre la marquesota* (s.l.n.d.), publicat per MARIÀ AGUILÓ, *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV e XVI...* (Barcelona [1900]). La datació de c. 1540 fou proposada pel libretter JACQUES ROSENTHAL en el seu catàleg *Éditions originales de romances espagnoles* (Munich s.d.), núm. 8.

19. LUIS MILÁN, *Libro intitulado El Cortesano...* (València, Joan de Arcos, 1561). A la jornada VI, en un debat burlesc entre dames i cavallers, en vers, una d'elles, sens dubte dona Jerònima Benito, la muller de Fernández de Hcredia, diu, referint-se al seu marit, sempre extravagant en la manera de vestir:

*Dígame, señora hermana,
¿no está muy bien apodado?*
Dich-li..., etc.

(Reed, *Libro intitulado El Cortesano, compuesto por D. LUIS MILÁN. Libro de motes de damas y caballeros, por el mismo*. Madrid 1874, Col. de Libros Españoles Raros o Curiosos, VII, pág. 383.) Els fets narrats al *Cortesano* corresponen, insisteixo, a l'any 1535 (J. ROMEU I FIGUERAS, *Literatura valenciana en "El Cortesano"*, de Luis Milán, "Rev. Valenciana de Filologia", I, 1951, 324 s.).

20. París, Bihl. Nat., ms. esp. 373, f. 52 v. Cf. MOREL-FATIO, *Cat.*, núm. 602, i la tesina de llicenciatura de RUTH GONZÁLEZ GALLEGO, *El manuscrito 373 de la Biblioteca Nacional de París*, 2 vols. (Universitat de Barcelona 1961), I, pág. 131.

cico. En conjunt, aquesta secció és més culta i té més qualitat que la precedent, però no ofereix la seva vivacitat. Algunes composicions són relativament antigues i ens arriben com a versions variants de les fonts identificades, sigui perquè són estats diferents dels altres conservats, sigui perquè, com sembla més probable, es tracta d'arranjaments i retocs fets als originals durant la transmissió.

Amb el Cançoner Musical de Palau, compilat a partir de 1505 per a la capella de Ferran el Catòlic, i amb repertori de la segona meitat del segle xv i primeries del xvi, es relacionen, sempre amb variants, les peces següents: el refrany del núm. 74, "Otro bien si a vos no tengo"²¹; el refrany —amb un error característic de la *Flor*, al v. 4: *calle*, per *sienta*— i l'estrofa 1 del núm. 80, "De la dulce mi enemiga", molt famós, aquest refrany, el qual fou per primera vegada traduït al castellà d'un altre de Serafino dell'Aquila per Gabriel Mena, dit el Músic, de qui és també l'estrofa indicada, segons que opino²²; i el núm. 85, "Lleno[s] de lágrimas tristes". D'aquest darrer refrany, així mateix força divulgat, conservem, per cert, una glossa amb música de Pastrana, que fou mestre de capella del duc de Calàbria, a València²³.

21. *CMP*, ed. cit., núm. 390, peça copiada c. 1505. Una altra versió del refrany, a Madrid, Bibl. de Palau, cançoneter de començ del segle xvi incorporat al ms. 1579, f. 242 v.

22. El refrany, traduït de Serafino dell'Aquila al castellà per primera vegada, l'estrofa indicada, que coincideix amb la primera de les dues de la *Flor*, núm. 80, i una versió musical, tot plegat degut, segons crec, a Gabriel Mena, dit el Músic, figuren al *CMP*, núm. 217; la còpia és de c. 1515. Veg. la meua ed. cit., vols. 3-A, 209, 212, i 3-B, 355 s.

Altres fonts que contenen aquesta peça, amb glosses diverses: Madrid, Bibl. de Palau, ms. 531, f. 131 v., i ms. 1580 (dues versions), f. 18 v. i f. 188 v. — Oxford, All Souls Coll., ms. 189, f. 129 (K. VOLLMÖLLER, *Mittheilungen aus spanischen Handschriften*, I, *ZRPh* ["Zeitschrift für romanische Philologie"], III, 1879, 82). — Cançoner de l'*Academia de los Nocturnos*, glossa de FRANCISCO DE TÁRREGA (ed. FRANCISCO MARTÍ GRAJALES, II, València, F. Vives i Mora, 1906, 73 s.). — Hispanic Society of America, ms. B 2503 (de 1674), f. 10 (A. RODRÍGUEZ-MOÑINO y MARÍA BREY, *Catálogo de los manuscritos poéticos castellanos (siglos XV, XVI y XVII) de The Hispanic Society of America*, I, New York, The HSA, 1965, 154, núm. xxiv-16). — GREGORIO SILVESTRE, *Las obras* (Granada, Fernando de Aguilar, 1582), ff. 64 s.

Les simples al·lusions a la cançó són abundoses: JORGE DE MONTEMAYOR, *Cancionero* (1562); LUIS DE CÁMOENS, *Rimas* (1645); DIOGO BERNARDES, *O Lima* (1596); ALONSO PÉREZ, *Segunda parte de la Diana* (1564); *Auto de dom André* (dins *Autos portugueses de Gil Vicente y de la escuela vicentina*, ed. facs., Madrid 1922); CERVANTES, *Galatea*, i *Quijote* (I, caps. xlii i xliii; II, cap. xxxviii, on és reproduït el refrany). EDWARD M. WILSON i ARTHUR L.-F. ASKINS, en llur important treball *History of a refrain: "De la dulce mi enemiga"*, "Modern Language Notes", vol. 85 (1970), 138-156, enregistren el tòpic líric en obres de Garcilaso, Gutierre de Cetina, Fernando de Herrera, Pedro de Padilla, Francisco de Figueroa, Góngora, Lope de Vega, Antonio Prestes i diversos anònims. Veg. també ALBERTO BLECUA, *Algunas notas curiosas acerca de la transmisión poética española en el siglo XVI*, "Bol. R. Ac. Buenas Letras de Barcelona", XXXII (1967-68), 131 ss.

23. Segons l'índex, la peça figurava al *CMP*, f. 114, avui perdut (núm. 463, de la meua ed.), on degué ésser copiada c. 1515. Altres manuscrits: Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1579, f. 229 v., en el cançoneter al·ludit a la nota 21. — Barcelona, Bibl. de Catalunya, M. 454 (*Cançoner Musical de Barcelona*), f. 186, amb música de Pastrana; és la peça esmentada al text. — Madrid, Bibl. Nac., ms. 17556, f. 41. — Elvas, Bibl. Pública Horténsia, núm. 11973, ff. 97 v.-98 (MANUEL JOQUIM *O Cancioneiro musical e poético da Biblioteca Pública Horténsia*, Coimbra 1940, 94, 136 s., núm. 59).

La cançó és publicada o al·ludida en cinc plecs solts, almenys:

1. *Coplas contra las rameras, con otras muchas obras*. (S. 11. n. d.) Conté peces de Rodrigo de Reinoso (cf. nota 12). Exemplar, no localitzat, descrit per GALLARDO, *Ensayo*, IV, cols. 1416 s., núm. 4490. Cf. *Rz.-M.*, *Dicc. pl. s.*, núm. 784.

2. *Chiste nuevo, con seys romances y siete villancicos viejos. Agora nuevamente com-*

També es relaciona amb l'esmentat Cançoner Musical, bé que indirectament, el núm. 60, "A este pobre romero", d'escassa qualitat i recent. S'inspira en una poesia molt tradicional, continguda en aquell cançoner i que comença: "Lo que demanda el romero, madre", sobre el tema del pelegrinatge i l'almoïna d'amor²⁴.

La composició del núm. 76, "Cuydado, no me congoxes", la trobo documentada en un plec solt antic, imprès entre 1516 i 1517, i en un bon nombre de posteriors²⁵. La versió de la *Flor* és un arranjamet de la dels

puestos por FRANCISCO DE ARGÜELLO. Con una canción y tres coplas a ella hechas por el mismo. (S. 11. n. d.) Exemplar al British Museum, C. 39, f. 28 (6); G. 11026 (4). H. THOMAS, *Short-title Cat.*, 8, li atribueix la data de "[1550?]", en canvi, "bastante antiguo y fechable hacia 1530", segons A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *La "Silva de romances" de Barcelona, 1561. Contribución al estudio bibliográfico del romancero español en el siglo XVI* (Salamanca 1969), 127. Una descripció del plec, molt sumària, a RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 29. Variants a part, la versió d'aquest full té de comú amb la *Flor* el refrany i quatre versos de les dues estrofes del nostre cançoner; és evident que, com indica el títol, Argüello endegà, força lliurement per cert, el seu *chiste* tot valent-se de romances i villancicos antics, entre ells el nostre en una versió que devia ésser molt propera a la de la *Flor*. El *chiste* d'Argüello fou publicat per ANTONIO GUZMÁN E HIGUEROS [R. FOULCHÉ-DELDOSE], *Poesías de antaño, RH*, XXXI (1914), 285.

3. *Glosa peregrina. Obra nuevamente hecha, intitulada Glosa peregrina, porque va glosando pies de muchos y diversos romances. Va repartida en cinco cánticos. El primero es de la caída de Lucifer. El segundo es de la desobediencia de Adán. El tercero es de la encarnación de nuestro Redemptor Jesu Christo. El quarto es de su sagrada muerte y Passión. El quinto es de su gloriosa Resurrección. Es obra estrañamente gustosa, compuesta por LUYVS DE ARANDA, vezino de la ciudad de Úbeda. τ aora en esta impresión, corregida y emendada de muchos errores y vicios que de antes solían tener. Año. M.d.lx. [1560.]* (S.l.). Exemplar a Londres, British Museum, 11451, bbb. 2.; THOMAS, *Short-title Cat.*, 7; RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 25. Incorpora els vs. 1 i 2 a l'estr. vi del càntic quart.

4. *Glosa peregrina. Obra nuevamente compuesta, llamada Glosa peregrina, porque va glosando diversos pies de romances. Va repartida en cinco cantos. El primero, de la caída de Lucifer. El segundo, de la desobediencia de Adam. El tercero, de la incarnación de Jesu Christo. El quarto, de su muerte y Passión. El quinto y último, de su Resurrección. Agora nuevamente compuesta por LUYVS DE ARANDA. 1566.* (València, Joan Navarro, 1566.) Exemplar a la Bibl. de Catalunya, Esp. 88-8.º Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 26.

5. *Glosa peregrina, la qual, glosando muchos romances antiguos, narra la eterna perdición de Lucifer y sus sequaces, y la caída y reparación del hombre. Compuesta por ALONSO LÓPEZ, clérigo. Van nuevamente añadidos sessenta y ocho notables avisos o condiciones que ha de tener el hombre.* (S. 11. n. d.) Exemplar a Madrid, Bibl. Nac., R-3637. Ed. facs., *Pliegos*, II, 287, núm. LXXX. Descrit per RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 28; als núms. 24 i 27, dues altres referències al plec, menys precises.

Glossà el refrany en tres cobles pròpies GABRIEL LÓPEZ MALDONADO, *Cancionero* (Madrid, Guillermo Droy, 1586), ff. 28 v.-29 v.; ed. facs., Madrid 1932, *Libros Antiguos Españoles*.

24. "Lo que demanda el romero, madre" (CMP, núm. 365, copiada c. 1505) era una composició força coneguda al segle XVI, com es veu pel fet que Sebastián de Horozco l'esmenta com a *cantar viejo* i la contrasta a l'espiritual (*Cancionero*, ed. cit. al final de la nota 12, pàg. 139).

25. 1. *Aquí comiençan onze maneras de romances. Con sus villancetes. Y aqueste primero romance fue fecho al conde de Oliva. No duu lloc d'impressió ni data; però, Burgos, Friedrich Biel de Basilea, 1516-1517, segons el seu editor modern H. THOMAS, *Tretze romances españols estampats a Burgos, 1516-1517, existents al British Museum* (Barcelona, Miquel-Rius, 1931), 8. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 668.*

Els plecs següents són força posteriors, però segueixen reproduint la composició:

2. *Aquí comiença un romance del conde Claros de Montalván. El qual trata de las grandes guerras que huvo con el emperador por los amores de la princesa su hija. Hecho por muy gentil estilo.* (S. 11. n. d.) Exemplar a Londres, British Mus., G. 11023 (6); THOMAS, *Short-title Cat.*, 24; RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 704.

3. *Aquí comiençan diez maneras de romances, con sus villancicos. τ aquesta [sic] primero fue hecho al conde Oliva.* (S. 11. n. d.) Exemplar a Madrid, Bibl. Nac., R-2298. Reimp., A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Cancionerillos góticos castellanos. Ahora fielmente reimpressos.*

plecs o un estat diferent, ja que hi és corregit algun error i adoptat un altre sistema mètric i rimat. També sembla de vella filiació la del núm. 72, "Quién os apartó de mí", continguda en un altre plec volant força antic, de la versió del qual, en sis estrofes, provenen, segurament, les dues de la *Flor*, que, tanmateix, presenten variants²⁸. De la comparació amb uns versos de Gil Vicente, podem inferir que té arrels potser reculades el refrany del núm. 83, "Vanse mis amores"²⁷. Les glosses, en canvi, semblen molt recents i tenen poca qualitat.

És probable que estiguessin de moda pels anys de la collita del cançoner, les poesies "Si libres alcé mis ojos" (núm. 55)²⁸, "Sembré l'amor de mi mano" (núm. 66)²⁹ i "Las grandes passiones mías" (núm. 57)³⁰, si ens atenim a les referències cronològiques dels reculls que les contenen.

Con una nota preliminar de ... (València, Castalia, 1954), 49. Ed. facs., *Pliegos*, I, 279, núm. xxxvi. Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 658.

4. *Aquí se contienen quatro romances viejos. Y este primero es de don Claros de Montalván, el qual trata de las diferencias que huvo con el emperador, por los amores de la princesa su hija.* (S. II. n. d.) Exemplar a Madrid, Bibl. Nac., R-9482. Ed. facs., *Pliegos*, II, 298, núm. lxxxii. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 729.

5. Amb el mateix títol, exemplar a Praga, Bibl. Nac. Ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 46 s., núm. vi. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 730.

6. *Siguese un romance, el qual cuenta el desafio que hizo Montesinos a Oliveros en las salas de París. Hecho por JUAN DEL CAMPO. Con un romance de los doce bares, que dize: "En missa está el emperador". Con un villancico.* (S. II. n. d.) Ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 256, núm. xxx. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1084.

7. Plec mutilat, que publicà F. J. SÁNCHEZ CANTÓN, *Un pliego de romances desconocido, de los primeros años del siglo XVI*, "Rev. Filol. Esp.", VII (1920), 37 ss. Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1171.

26. *Aquí comienzan muchas maneras de coplas y villancicos de muchos auctores.* (S. II. n. d.) SALVÀ, *Cat.*, I, 12, núm. 27, el suposa de "hacia el 1530". L'exemplar de Salvà és a Madrid, Bibl. Nac., R-3662. El publicà M. FRENK, *C. Galanes* (cf. supra, nota 12), 37 s.; l'editora, a les pàgs. xxvii s., remarca l'estreta dependència del plec amb el *Cancionero general* d'Hernando del Castillo, ed. 1511, llevat de tres peces, entre elles la nostra. Ed. facs., *Pliegos*, II, 113, núm. lx. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 667.

27. Aquells versos de Gil Vicente són al seu *Auto chamado da Lusitânia*, de 1532 (dins la *Copilaçam* de les seves obres, f. 245 v.), i diuen:

*Vanse mis amores, madre;
luengas tierras van morar.
Yo no los puedo olvidar.
¿Quién me los hará tornar?*

El refrany de la *Flor* el trobem al Cançoner sevillà, de la Hispanic Society, ms. B 2486 (c. 1568), f. 203 v., glossat en sis estrofes diferents del nostre (MARGIT FRENK ALATORRE, *El cancionero sevillano de la Hispanic Society (ca. 1568)*, *NRFH* ["Nueva Revista de Filología Hispánica"], XVI, 1962, 390, núm. 586). També l'enregistrà GONZALO CORREAS, *Arte de la lengua española castellana*, ed. E. ALARCOS GARCÍA (Madrid, CSIC, 1954), 453.

28. Sebastián de Horozco († 1580) glossà el refrany, que considerava *cançión vieja* (*Cancionero*, cit., 64). A l'esmentat Cançoner sevillà, f. 203 v., figura la nostra poesia, en una redacció que, segons FRENK, *op. cit.*, 375, núm. 304, "es, con dos coplas menos, la versión de *Flor de enamorados*".

29. El refrany, amb variants i amb una glossa del músic i poeta Narváez, aquesta diferent de les estrofes de la *Flor*, es troba al *Cancionero general de obras nuevas...* (Saragossa, Esteban G. de Nágera, 1554); reimp. per A. MOREL-FATIO dins *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècles* (Heilbronn 1878), 546 s., núm. lxxviii. També el glossà, diferentment, el portugués Pedro de Andrade Caminha (c. 1520-1589); *Poesias inéditas de P. DE ANDRADE CAMINHA, publicadas pelo Dr. J. FRIEUSCH* (Halle, Niemeyer, 1898), 378 s., núm. 380.

30. És en un plec solt, del qual només s'han conservat les dues fulles centrals, on hi ha, però, la peça completa, que presenta variants i té una estrofa més que la versió de la *Flor*. El plec

Hi ha unes quantes peces que tenen relació amb València, a més de la del núm. 85, ja citada. En efecte, els núms. 62 i 63, respectivament, "Amiga, vete en buen' hora" i "Pues que para contemplaros", són arran-jaments o, més improbablement, estats desconeguts, de dues composicions del valencià Joan Fernández de Heredia³¹. Dues altres, "¡Ay que no oso | ni mirar ni hazer del ojo!" (núm. 81) i "No's cumple venir, plazer" (núm. 84), consten al manuscrit 5593, de procedència valenciana, con-servat a la Nacional de Madrid; el refrany a part, comú, la primera coin-cideix en tres estrofes, amb variants poc acusades³², i a la segona les co-bles glossadores són divergents³³. Finalment, el núm. 58 fa una al·lusió prou clara a la ciutat, en dir: "son la flor de las flores | de las qu'en Va-lencia son" (vs. 8 s.).

A pesar del caire més aviat intel·lectualitzat i abstracte de la secció, hi notem l'ús d'un proverbi tradicional. S'esdevé als vs. 3 i 4 del núm. 82:

*Mi señora me demanda:
—Buen amor, ¿quándo vernéys?
—Si no vengo para Pascua,
para Sant Juan m'aguardéys.—*³⁴

és suposat de "poco después de 1551", i sembla procedent del taller d'Agustín Millán, a Saragossa, segons A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Pliegos Morbecq*, 97 s. i 120; ed. facs., a les pàgs. 330 s. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1167.

31. El núm. 62 figura a les següents fonts de les obres del poeta: Bibl. de Catalunya, ms. 2050, ff. 98-98 v.; Madrid, Bibl. Nac., ms. 2261, ff. 190-190 v.; *Obras* (ed. CC, 131 s.). El núm. 63, només amb l'estr. 1 (de les dues que conté la *Flor*), en el primer ms. era al f. 103, que avui manca; en el segon, és al f. 189; i es troba a les *Obras* (ed. CC, 124 s.). Aquesta darrera peça de Fernández de Heredia és també a Madrid, Bibl. Nac., ms. 2882, ff. 345-345 v. (ed. J. M. AZÁCETA, *Cancionero de Juan Fernández de Ixar*, II, Madrid, CSIC, 1956, 796, núm. CIV; Azáceta no identifica la composició); i a París, Bibl. Nat., ms. esp. 314, ff. 182 s., amb tres estrofes, la III essent la que coneixem pels altres mss., *Obras* i *Flor*, i les altres dues, desconegudes.

32. A més de l'esmentat ms., el refrany del núm. 81, amb una estrofa diferent de les indicades, es troba a JUAN VÁZQUEZ, *Villancicos y canciones de ... a tres y a quatro* (Osuna, Juan de León, 1551), núm. III. La peça de Vázquez la publicà també MIGUEL DE FUENLLANA, *Libro de música para vihuela, intitulado Orphénica Lyra...* (Sevilla, Martín de Montedoca, 1554), ff. 134-134 v.

33. També glossaren el refrany, amb estrofes independents, P. de Andrade Caminha (ed. PRIEBSCH, 416 s., núm. 423) i LÓPEZ MALDONADO, *Canc.*, ff. 30-30 v.

34. El proverbi l'enregistrà GONZALO CORREAS al seu *Vocabulario*, així: "Ke si a Pascua no viniere, a San Xuan me aguardaréis" (ed. GONZALO CORREAS, *Vocabulario de refranes y frases proverbiales* (1627). *Texte établi, annoté et présenté par LOUIS CAMBET*, Bordeaux, Inst. d'Ét. Ibériques et Ibéro-Am. de l'Univ. de Bordeaux, 1967, pàg. 384a). Trobo el refrany liminar de la *Flor* dues vegades parodiat a l'espiritual, dins el plec solt *Los gozos de la Virgen Maria, nuestra Señora del Rosario. Agora nuevamente compuestos por un su devoto. Con otras tres canciones de nuestra Señora* (s.l.n.d.), de la Bibl. de Catalunya, Esp. 86-8.º Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 939. La cançó profana no és indicada, però es reflecteix clarament a les dues paròdies:

1.º —O, Señor de los señores,
¿quándo nos visitaréis?
—Por salvaros, pecadores,
para Pascua me aguardéys.—

2.º La Maria le demanda:
—Josep, ¿quándo vernéys?
Caminad, veréys el niño
que servir tanto queréys.—

Deixo per a més endavant l'estudi de la difusió de les peces del cançoner a través de les *Silvas* recopilades, partint de la de Barcelona, 1561.

La secció següent només conté una sola composició, de sis estrofes (núm. 86), titulada *Ventura de gitana para dezir a qualquier galán, muy graciosa*. La peça no dóna peu a cap comentari concret, i la secció correspon a una altra, de títol i tema semblants, que trobem a la segona part.

A l'esmentada segona part segueixen immediatament els *Motes diversos para disfracarse*. En canvi, en aquesta primera els *Motes* no van a continuació de la *Ventura de gitana*, sinó que hom hi ha interpolat una composició estranya, tant a les seccions que anem estudiant, com àdhuc al conjunt del llibre. Es tracta de la cançó dita de la *Morica garrida*, "Si ganada es Antequera" (núm. 87), que cridà l'atenció d'Aureliano Fernández-Guerra, Milà i Fontanals i Menéndez Pelayo, i que fa uns anys estudià detalladament F. López Estrada³⁵. La versió de la *Flor*, així com les altres conegudes, és força incongruent, obscura i sens dubte truncada, les quals coses proven que la poesia rodà llargament per la tradició. La de la *Flor* és la primera redacció profana que ens n'ha pervingut. Però abans de 1562 n'hi ha una altra, a l'espiritual, publicada per Joan Timoneda al final de l'*Aucto del Nacimiento*, inserit en el seu

35. *Discursos leídos ante la Academia Española en la recepción pública de don Luis Fernández-Guerra y Orbe. Contestación de don Aureliano Fernández-Guerra* (Madrid 1873), 65-67. Aquest darrer estudiós afirma que per a la seva versió de la *Morica* s'ha basat en un manuscrit del segle XVI i en la *Flor*. Tanmateix, la versió de Fernández-Guerra és sens dubte molt suspecta. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *De la poesía heroico-popular castellana* (Barcelona 1874), dins *Obras completas*, VII (Barcelona 1896), 323, reproduïx el refrany i l'estrofa I. Declara que ja tenia còpia de la peça, procedent de la *Flor*, i que després l'ha vista publicada en l'esmentada *Contestación*. Opina que la cançó degué ésser escrita durant la Guerra de Granada, en discrepància amb Fernández-Guerra, que la creu de 1410, any de la conquesta d'Antequera. En carta a Milà, del 20 octubre 1874, Fernández-Guerra dóna els motius, molt imprecisos i confusos, certament, pels quals suposa la cançó escrita aquell any. Procura de justificar la versió que publicà, dient: "Por lo que hace a la poesía de la conquista de Antequera, sólo puedo asegurarle que la copia del siglo XVI existente en aquella ciudad [Antequera] es muy superior a la inserta en el *Cancionero* barcelonés [la *Flor*] de 1681, de que tienen ejemplares Gayangos y los herederos de Gallardo. [No sé res d'aquest exemplar dels hereus de Gallardo; a *Ensayo*, III, 396, núm. 2700, s'hi descriu l'exemplar, de 1681, precisament de Gayangos.] La ortografía está conservada allí y no aquí, y muchos versos aparecen con la exactitud y corrección que deja desear el impreso" (*Epistolari d'en M. MILÀ I FONTANALS. Correspondència recollida i anotada per L. NICOLAU D'OLWER, I. Anys 1840-1874*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1922; Bibl. Filològica de l'Ins. d'Est. Cat., XIV, pàgs. 258 s.). — M. MENÉNDEZ PELAYO, *Antología de poetas líricos castellanos*, VII (Santander, Ed. Nac., 1944), 99-102, estudia i reproduïx la cançó, segons la versió d'Aureliano Fernández-Guerra. Considera la cançó com una "serranilla morisca", segurament suggestionat per la primera estrofa, ja que la resta no té res a veure, de fet, amb el gènere esmentat. — També parla de la cançó J. FITZMAURICE-KELLY, *Chapters on Spanish Literature* (Londres 1908); cf. la trad. castellana de DIEGO MENDOZA, *Lecciones de Literatura Española* (Madrid 1910), 86. — FRANCISCO LÓPEZ ESTRADA, *Tradiciones andaluzas. La leyenda de la morica garrida de Antequera en la poesía y en la historia* (Sevilla 1958), tiratge a part d'"Archivo Hispalense", núms. 88-89, ha fet una interessant monografia sobre la cançó i les seves implicacions en la literatura i les cròniques antequeranes, tardanes totes elles. Insisteix, em sembla que excessivament, en el gènere de la peça segons el considerava Menéndez Pelayo. És llastima, d'altra banda, que no faci esment de les opinions de Milà.

Ternario Spiritual, de 1558³⁶. Per consegüent, un dels mèrits del nostre cançoner és el d'haver-nos conservat la primera versió profana coneguda d'aquesta peça tradicional⁸⁷. I és molt significatiu que sigui precisament

36. Dono a continuació el refrany i l'estr. i de la versió profana de la *Flor* encarat amb els mateixos elements del *contrafactum* de Timoneda:

[Sense títol]

Las coplas de Antequera, contrahechas a Navidad

<p><i>Si ganada es Antequera, ¡oxalá Granada fuera!</i></p> <p>I Si me levantara un día por mirar bien Antequera. Vi mora con osadía passear por la ribera. Sola va, sin compañera, en garnachas d'un contray. Yo le dixè: "Ala çulay." "Çalema", me respondiera.</p>	<p><i>Ya es ganada paz entera. ¡Oxalá la Gloria fuera!</i></p> <p>I Si me levantara un día por mirar bien a Belén. Vide la Virgen María embolver a nuestro bien. No l'embuelve con desdén en mantillas de contray, sino en las pajas que hay dentro d'una pesebrera.</p>
---	--

El *contrafactum* es troba, insisteixo, dins el *Ternario Spiritual*. En el qual se contien tres auctos sacados de la Sagrada Scriptura. Dedicados al ilustrissimo y reverendissimo señor, el señor don Francisco de Navarra, arzobispo de Valencia, etc. Agora de nuevo compuestos y mejorados por JUAN TIMONEDA. Con privilegio. Al final: *Impresso en Valencia a xviiiij de noviembre. 1558. Véndense en casa de Juan Timoneda, librero. Sense foliar. Reed. pel P. FÉLIX G. OLMEDO, Un nuevo Ternario de Juan de Timoneda, "Razón y Fe", XLVII (1917), 277-296, 483-497; KLVIII (1917), 219-227, 489-496. Ed. facs., Ternario Espiritual por JUAN DE TIMONEDA. Reproducción del ejemplar único, cuidada y prologada por ELOY DÍAZ-JIMÉNEZ y MOLLEDA (València 1944). E. JULIA MARTÍNEZ, Obras de JUAN DE TIMONEDA, II (Madrid 1948; Soc. Bibliófilos Esp., 2.ª ep., XXI); la poesia, a les pàgs. 86 s.*

37. Assenyaló d'altres reculls que contenen les còpies d'Antequera o simples referències. En primer lloc, els plecs següents:

1. *Romance de la hermosa Xarifa y Abindarráes, que comienza: "La mañana de Sant Juan". Con las coplas del vil, muy sentidas. Y otras: "Si ganada es Antequera". Y "Despierta, Juan, por tu fe". Agora nuevamente impressos. Al final: Con licencia impressos en Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de mil y quinientos y satenta y tres [1573]. Exemplar a Cracòvia, Bibl. Universitària; conté les còpies, amb variants i corrupcions; FOREBOWICZ, *Zbiór* (supra, nota 13-7), 8, 59-62, núm. 91, descriu l'imprès i publica el text; cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1010. Com diré més endavant, hi ha motius per creure que aquest plec és reimpressió d'un altre, anterior, de Timoneda; veg. infra, notes 118 i 122, i el final d'aquest estudi.*

2. *La Morica garrida.*

*Aquí comienza la glosa
De la Morica garrida,
Muy sentida y muy graciosa,
Elegante y copiosa,
Y en el romance cumplida.
La qual fue recopilada,
De sílabas y razones
Corregida y emendada,
Dentro en Málaga glosada
Del autor CHRISTÓVAL GÓMEZ.*

Al final: *Con licencia. Impressa en Granada, en casa de Hugo de Mena. MDLXXIII [1573]. Exemplar a Cracòvia, Bibl. Universitària; versió corrompuda i glosa de la peça de dos en dos versos; FOREBOWICZ, op. cit., 12, 59-62, núm. 104, descriu l'imprès i publica el text. Veg. també la descripció de Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 924.*

3. *Romance de la victoria que nuestro Señor ha sido servido dar a la magestad del rey don Philippe contra los rebeldes de la Ysla Tercera, siendo capitán general don Alvaro de Bazán, marqués de Sancta Cruz. Y de los enemigos que avia en dicha ysla, portugueses y franceses. Y de los castigos que se hizieron en ellos. Y de la presa de las otras ysias del Foyal, el Pico y Sant Jorge. Y de las municiones que se ganaron en ellas, este año de 1583.*

Timoneda qui ens n'hagi fornit la primera versió contrafeta a l'espíritual, i això a la data de 1558, anterior, per tant, a l'edició del nostre cançoner de l'any 1562.

La secció que segueix, pintorescament titulada *Motes para disfraçarse de gitana o gitano, muy sentidos*, conté tres espècimens, cadascun format per un tercet i tots ells redactats en castellà (núms. 88-90).

Són també en aquella llengua les curioses *Preguntas muy graciosas y sentidas*, que sumen un total de vint-i-una (núms. 91-111) i que constitueixen una nova secció, també representada a la segona part del cançoner. Són endevinalles i jocs d'enginy, alguns ben ingenus, però d'altres força pujats de to, escrits en metres curts o en versos amples dits "de Juan de Mena", i que s'adreçaven els poetes entre ells, tot posant-se una qüestió més o menys enigmàtica. La *Flor*, llevat de dos casos, només dóna la pregunta, sense la resposta versificada. D'aquestes preguntes, n'he localitzat dues, provinents del *Cancionero general* d'Hernando del Castillo. La primera, núm. 91, ja era a l'edició de 1511 i es deu a Francesc de Castellví, personatge i poeta valencià d'anomenada, mort probablement el 1506³⁸. La segona, núm. 92, és a l'edició de 1514 i tal vegada sigui d'un mossèn Diego de Olivares³⁹.

Con licencia impresso en Barcelona, en casa de Jayme Cendraz. Conté una versió contrafeta del refrany, que comença: "Si ganada es la Tercera, ¡ ¡oxalá Turquí fuera!", glossada en tres estrofes. RODRÍGUEZ-MOÑO, Pliegos Morbecq, estudia l'imprès, el descriu i el publica, 86 s., 116, 283-290 (ed. facs.), núm. xxiv. Cf. el seu Dicc. pl. s., núm. 1014.

Dins el *Cancionero para cantar la noche de Navidad y las fiestas de Pascua. Fecho por FRANCISCO DE OCAÑA* (Alcalá, en casa de Juan Gracián..., 1603), hi fou reproduïda la versió a l'espíritual de Timoneda, *Ternario*, 1558. Reed., ANTONIO PÉREZ GÓMEZ (València, "... la fonte que mana y corre...", 1957), 96-98.

Com a proverbi inclougué el refrany liminar GONZALO CORREAS al seu *Vocabulario*; ed. cit. a la nota 34, pàg. 283 a.

Dins *Tesoro de la lengua castellana o española. Compuesto por el licenciado don SEBASTIÁN DE COBARRUVIAS OROZCO...* (Madrid, Luis Sánchez, 1611), s. v. *alcandora*, foren inclosos dos versos del nostre *cantarillo antiguo*: "Si venis de madrugada, ¡ Hallaréisme en alcandora"; ed. SEBASTIÁN DE COBARRUVIAS, *Tesoro de la lengua castellana o española, según la impresión de 1611, con las adiciones de BENITO REMIGIO NOYDENS publicadas en la de 1674. Edición preparada por MARTÍN DE RÍQUER* (Barcelona 1943), 73 a.

38. CG (1511), és a dir: *Cancionero general de muchos y diversos autores*, compilat per HERNANDO DEL CASTILLO (València, Cristóbal Kofman, 1511), f. 154, *Pregunta de don Francisco de Castelví*; el nostre núm. 91 conté els sis primers versos de la versió del *Cancionero* (ed. facs., *Cancionero general recopilado por HERNANDO DEL CASTILLO (Valencia, 1511)...* Con una introducción bibliográfica, índices y apéndices por ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑO, Madrid 1958). — Es troba també, procedent de la mateixa font, al *Cancionero llamado Guirlanda esmaltada de galanes y eloquentes desires de diversos autores... Copilado y recogido por JUAN FERNÁNDEZ DE COSTANTINA...* (S.l.n.d., però c. 1516. Ed. *Cancionero de JUAN FERNÁNDEZ DE COSTANTINA*, introducció i edició per R. FOULCHÉ-DELBOSC, Madrid 1914, Soc. Bibliófilos Madrileños, XI, pàg. 341, núm. 262). — I a la *Segunda parte del Cancionero general. Agora nuevamente copilado de lo más gracioso τ discreto de muchos afamados trovadores... Impresso en Caragoça. Por Stevan G. de Nájara. Año M.D.LII [1552], f. 95 v. (Reimp., Segunda parte del Cancionero general... Reimpreso, por vez primera, del ejemplar único existente en la Biblioteca Nacional de Viena. Con un estudio preliminar de A. RODRÍGUEZ-MOÑO, València, Castalia, 1956, pàg. [170].)*

39. CG (1514): *Cancionero general de muchos y diversos autores. Otra vez ympresso, emendado y corregido por el mismo autor, con adición de muchas y muy escogidas obras...* (València, Jorge Costilla, 1514), f. 138 v. *Otra pregunta*, sense nom d'autor, però immediatament, després d'una resposta de fray Iñigo de Mendoza a una pregunta de Mn. Diego de

Una secció important d'aquesta primera part i que té el seu equivalent genèric a la segona, és la titulada *Aquí comiençan los romances muy sentidos de amores*. Són en nombre de setze i van del núm. 112 al 127. No s'entén per què el col·lector els qualificà de *romances de amores* en llur conjunt, ja que almenys els titulats *Romance de don García* (núm. 117) i *Romance del Cid* (núm. 127), no ho són, i d'altres només ho són en un sentit molt ampli i general. El col·lector, amb poc criteri, potser féu extensiu a tot el grup el títol de *Romance de amores* que duen, apropiadament en aquests casos, els quatre que comencen: "Por un valle de tristura" (núm. 121)⁴⁰, "Sí s'está mi coraçón" (núm. 123), "Mañanica era, mañana" (núm. 124) i "Por los campos Eliseos" (núm. 125)⁴¹, quatre romanços d'estil trobadoresc, artificiosos i que desenvolupen líriques al·legories amoroses.

El contingut, caràcter i classificació dels altres és com segueix. Els titulats *Romance de Policena* (núm. 113) i *Romance de Eneas* (núm. 114)⁴², truncats ambdós, desenrotllen matèria troiana, són semierudits i no se'ls pot considerar antics. Dos altres deriven d'Ovidi, i poden ser obra d'afeccionats a la lectura d'aquell autor: són el romanç de Tisbe i Píram (núm. 112) i el *Romance del infante Troco* (núm. 122), aquest sobre la metamorfosi d'Hermafrodita i Salmacis⁴³. Ambdós són novel·lescs i semierudits, i, al meu entendre, no pas massa reculats, bé que el segon ha conegut una certa tradicionalitat i que és truncat molt oportunament.

És tardà i suspecte, inspirat en motius apòcrifs i ben poc sostingut, el romanç cidia "Esse buen Diego Laynes" (núm. 127), amb la grotesca prova a què sotmet els seus fills el pare del Cid⁴⁴.

Sens dubte són vells i tradicionals, en canvi, els dos romanços novel·

Olivares (A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Suplemento al Cancionero General de Hernando del Castillo* (València, 1511), València, Castalia, 1959, núm. 114). També és a la *Secunda parte CG*, f. 99 (reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Segunda parte*, pág. [177]).

40. D'aquests romanços aniré indicant els que inclogueren F. J. Wolf i C. Hofmann a *Primavera* (infra. nota 43) i A. Durán al *Rom. general* (veg. el final d'aquesta nota). Tanmateix, en el cas del núm. 121 em permeto de recordar, degut a la data reculada de la col·lecció, que l'esmentat romanç es troba a JUAN NICOLÁS BÖHL DE FABER, *Primera parte de la Floresta de rimas antiguas castellanas* (Hamburg, Perthes-Besser, 1821), núm. 143, procedent de la *Flor*. També és a AGUSTÍN DURÁN, *Romancero de romances doctrinales, amatorios, festivos...* (Madrid, Amarita, 1829), 158 (veg. el full, sense numerar, de les rectificacions, col·locat després de la pág. 328). I a AGUSTÍN DURÁN, *Romancero general, o Colección de romances castellanos anteriores al siglo XVIII*, 2 vols. (Madrid 1849-1851; Bihl. A. Esp., toms 10 i 16), núm. 1402.

41. DURÁN, *Rom. general*, reproduïx, no sempre correctament, els núms. 123 (núm. 1400), 124 (núm. 1460) i 125 (núm. 1401), a més del que ja hem indicat a la nota precedent.

42. DURÁN, *Rom. general*, núms. 479 i 484, respectivament.

43. DURÁN, *Rom. general*, núms. 464 i 324, respectivament. El nostre núm. 122 és a l'obra de FERNANDO JOSÉ WOLF y CONRADO HOFMANN, *Primavera y flor de romances, o Colección de los más viejos y más populares romances castellanos*, 2 vols. (Berlín, A. Asher, 1856). Veg. la reed. de M. MENÉNDEZ PELAYO, *Antología*, VIII (Santander, Ed. Nac., 1945), 272 s., núm. 112. Citaré la *Primavera* sempre per l'esmentada reedició.

44. DURÁN, *Rom. general*, núm. 726. WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 28. Veg. el que en diu RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, *Romancero hispánico*, II (Madrid 1953), 147.

lescs del comte *Grifos lombardo*: “Ay quán linda qu’eres, Alba”, sobre el tema de l’adúltera castigada (núm. 116, *Romance de Albertos*), i “En aquellas peñas pardas”, on el comte és pres per haver forçat una donzella (núm. 115, *Romance del conde lombardo*)⁴⁵. També és vell i tradicional el romanç novellesc de Moriana (“Moriana en el castillo”, núm. 126), que tant agradava al músic i poeta valencià Lluís del Milà, que en féu diversos esments⁴⁶. És bonic el romanç vell i novellesc, el romanç-conte d’Espinelo (núm. 120), sobre la superstició del part de bessons, l’abandó d’un d’ells i el reconeixement final. La versió de la *Flor*, encara que notable, ens arriba incompleta i força desfeta, a causa de la seva tradicionalitat⁴⁷. Novellesc, segons Milà, o potser històric, segons Menéndez Pelayo, és el vell i molt tradicional *Romance de don García*, “Atal anda don García” (núm. 117), sobre un estratagema per a la defensa d’un castell, tema ben documentat arreu d’Europa⁴⁸.

El *Romance del duque de Bergança*, “Lunes se dezía, lunes” (núm. 119), es basa en uns fets històrics de 1512, relatius a una infidelitat conjugal. És dels romanços noticiers i vells més recents del romancer castellà i té caràcter tradicional⁴⁹.

Finalment, “Amores trata Rodrigo” (núm. 118) constitueix una de les cinc versions conegudes del romanç de la seducció de la Cava, tema procedent, com és sabut, de la *Crónica Sarracina* de Pedro del Corral. La nostra versió, ja desproveïda del caràcter joglaresc de la més vella coneguda, presenta un estil força tradicional⁵⁰.

45. DURÁN, *Rom. general*, núms. 299 i 325. WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núms. 136 a i 137. És suggestiva la relació establerta per Joan Coromines entre el comte Grifos, protagonista dels dos romanços, i la llegenda del nostre comte Guifre que forçà la donzella filla del comte de Flandes; una llegenda cada vegada més esponerosa de fantasia i d’elements novellesc al llarg del seu desplegament fins passada l’Edat mitjana (JOAN COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, II, Barcelona, Ed. Barcino, 1970, Bibl. Filològica Barcino, II, pàgs. 246 s. Cf. infra, final de la nota 127).

46. La versió de WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 121, procedeix de DURÁN, *Rom. general*, però hom pren en consideració la *Flor*. MILÁN, *Maestro*, dóna la versió musical d’un fragment notable (recordat per PIDAL, *op. cit.*, II, 93). MILÁN, *Cortesano*, jornada I: “Dixo Joan Fernández: —Pues habéis empezado la escaramuza de coplas, vos seréis como Moriana, bien servida y mal contenta de mis respuestas.—” (ed. cit., 35); jornada III, a la *Farsa de los Comendadores de San Juan*: “Dixo otro comendador: —Ya veis qué siento en tardar, | pues que traigo yo en mis armas: | ‘Mis arveos son las armas, | mi descanso es pelear’.—” (ibid., 163); jornada VI, dins el joc *Toma, vivo te lo dó*, estr. XLVI: “Aquí traigo un motecillo, | miren bien lo que diré, | y es esto que cantaré: | ‘Moriana en el castillo’” (ibid., 398).

47. DURÁN, *Rom. general*, núm. 323. WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 152. Veg. els comentaris de MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, VII, 376 s., i de PIDAL, *op. cit.*, I (Madrid 1953), 336 s.

48. DURÁN, *Rom. general*, núm. 1233. La versió de *Primavera*, núm. 133, no prové de la *Flor*. Sobre aquest romanç, veg. les notes dels col·lectors de *Primavera*, i MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, VII, 377 ss.

49. DURÁN, *Rom. general*, núm. 1240. WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 107 a. Per a la datació de la peça i altres aspectes, MENÉNDEZ PELAYO, *op. cit.*, VII, 202-206. Sobre les característiques del romanç, PIDAL, *op. cit.*, I, 78, 158, 166, i II, 58.

50. DURÁN, *Rom. general*, núm. 589. WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 3 a. Menéndez Pidal s’ocupà extensament d’aquest tema, com és sabut (*El Rey Rodrigo en la Literatura*, Madrid 1924, 92-119, estudi refós a *Floresta de leyendas heroicas españolas. Rodrigo, el último godo*, II, Madrid 1926, CC, núm. 71). Al *Romancero tradicional de las lenguas hispánicas*, de

Mal sigui de pas, vull assenyalar una notable característica de la *Flor* com a romancer, i és l'ús sistemàtic de l'*e* paragògica en els dos casos que la requereixen —*Romance de don García*, núm. 117, i *Romance de Moriana*, núm. 126, ambdós tradicionals—, enfront de la vacil·lació i àdhuc l'exclusió d'aquell recurs entre els editors de romanços del segle XVI⁵¹.

En resum, d'aquests setze romanços de la primera part, set són realment tradicionals i vells (núms. 115, 116, 117, 118, 119, 120 i 126). Els altres nou, en canvi, semblen recents, l'estil vell, quan hi és, no és prou ben imitat i no són pròpiament tradicionals, malgrat que el de Troco (núm. 122), semierudit, hagi experimentat una certa difusió.

Quant a les fonts d'on pot haver derivat la còpia d'aquests setze romanços de la *Flor*, les de set ens són absolutament desconegudes (núms. 112, 113, 114, 121, 124, 125 i 127). No es poden precisar amb exactitud les dels núms. 115 i 120, pel fet d'ésser, a més de vells, molt tradicionals i conservats oralment⁵². Alguns reculls contenen els romanços núms. 116, 118, 119, 122 i 126, però en versions que, en darrer terme, no podem considerar com les fonts de la *Flor*⁵³. D'aquests, és

R. MENÉNDEZ PIDAL, I. *Romanceros del rey Rodrigo y de Bernardo del Carpio*. Edición y estudio a cargo de R. LAPESA, D. CATALÁN, A. GALMÉS, J. CASO (Madrid, Gredos, 1957), 22-34. hom edita les cinc versions indicades, núms. 4 a 4 e, i estudia el romanç. La nostra versió porta el núm. 4 d, pàgs. 25 s. Veg. més avall, nota 54.

51. Recordem, d'altra banda, que Wolf i Hofmann també prescindiren de l'*e* paragògica en l'ur col·lecció, per creure-la una inadvertència o una vulgaritat dels vells editors. Sobre aquest recurs i l'actitud dels editors de romanços, PIDAL, *Rom. hisp.*, I, 108-113.

52. El núm. 115, "En aquellas peñas pardas", es troba en la tradició oral portuguesa (MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, VI, 187). Al tema del núm. 120, "Muy malo estava Espinelo", hi ha referències en el romancer judaic-espanyol i en la tradició oral de Zamora (PIDAL, *op. cit.*, I, 336 s.).

53. El núm. 116, "Ay cuán linda qu'eres, Alba", és una versió del romanç de l'adúltera castigada, del qual n'hi ha una altra de diferent al *Caucionero de romances*, Anvers 1550, "Blanca sois, señora mía, ¡ más que no el rayo del sol" (pàgs. 317 s. de l'ed. d'aquest romancer, deguda a RODRÍGUEZ-MOÑINO, citada infra, nota 55); i Lope de Vega en coneixia encara una tercera, també distinta, "Yo me levantaré un lunes, ¡ un lunes de la Ascensión" (PIDAL, *op. cit.*, II, 176 s.). — Del núm. 119, "Lunes se decía, lunes", hi ha una versió més abreujada, per tant més recent, a la *Segunda parte de la Silva* (Saragossa, Nàgera, 1550) (veg. *Silva de Romances* (Zaragoza, 1550-1551). *Ahora por vez primera reimpressa desde el siglo XVI en presencia de todas las ediciones. Estudio, bibliografía e índices* por ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO, Saragossa 1970, Publicaciones de la Cátedra Zaragoza, pàgs. 323 s.; "Un lunes, a las quatro horas". Veg. també MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, VII, 202 ss.; PIDAL, *op. cit.*, II, 58, i "Rev. Filol. Esp.", III, 1916, 256). — El romanç de Troco (núm. 122) es troba a la *Tercera parte de la Silva* (Saragossa, Nàgera, 1551), en versió més llarga i variant respecte a la de la *Flor* (dins *Silva, Zaragoza*, reimp. cit. de RODRÍGUEZ-MOÑINO, 444, *Romance de Ascanio*). També, dins MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, IX, 115 s.). Aquesta versió de la *Silva* passà, amb alguna variant, al ms. de Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1580, f. 202 a. Hi ha una versió més completa del romanç —la nostra i les altres assenyalades són truncades— a la Nacional madrilenya, ms. 4072, f. 18 c, del segle XVI (PIDAL, *op. cit.*, I, 351 s.). — Tampoc cap de les versions conegudes del romanç "Moriana en el castillo" no es pot considerar la font directa del nostre núm. 126. La que ofereix el per mi no identificat "Códice del siglo XVI", utilitzat per DURÁN, *Rom. general*, és la mateixa de la *Flor*, amb lleugeres variants i llenguatge arcaïtzat. Perquè desconec la data precisa d'aquest ms., no puc opinar amb prou fonament sobre el procés de còpia; sospito, però, que la versió del ms. prové de la *Flor*. Sobre el romanç, WOLF-HOFMANN, *Primavera*, núm. 121; PIDAL, *op. cit.*, I, 113, 262, 290, i II, 93. Per al núm. 118, veg. la nota següent.

interessant la versió del núm. 118, "Amores trata Rodrigo", perquè, tot i que el romanç prové d'una redacció joglaresca extensa, la nostra ha aconseguit una notable reducció i un estil força tradicional, i perquè, en oposició a opinions molt il·lustres, puc afirmar que la versió del nostre cançoner, en lloc de derivar de les fonts que li han estat assenyalades, és precisament el cap de la sèrie de què aquelles fonts fan part, entre elles un plec solt⁵⁴. En el núm. 117, "Atal anda don García", la *Flor* coincideix amb el *Cancionero de romances* sense data —però d'entre 1547 i 1548—, amb tres edicions de la *Silva* que s'apropriaren la versió del *Cancionero*, i amb els plecs relacionats amb aquest; això no obstant, les variants fan suposar que no es tracta d'una còpia directa feta damunt del *Cancionero*, de les *Silvas* o dels plecs⁵⁵. Tampoc el núm. 123, "Si s'está mi coraçón",

54. La versió joglaresca, pesada i extensa, ens l'ofereixen la *Silva de varios romances*, de Barcelona, Pedro Borin, 1550, ff. 45-46, i la *Silva*, de Barcelona, Cortey, 1552, ff. 45-46, que és còpia de l'imprès anterior (sobre la intricada bibliografia de les *Silvas*, veg. RODRÍGUEZ-MOÑO, *Silva*, 1561. *Contribución*, obra descrita supra, nota 23-2); és el núm. 4 a de PIDAL, *Rom. trad. Rodrigo*, 22 s. — Una versió encara extensa, però ja tradicional, és al *Cancionero* de Pedro del Pozo, f. 11 v. (A. RODRÍGUEZ-MOÑO, *El Cancionero manuscrito de Pedro del Pozo (1547)*, BRAE ["Bol. R. Ac. Esp."], XXIX, 1949, 469, XXX, 1950, 271 s.); núm. 4 b de PIDAL, *op. cit.*, 23 s. — Una versió més reduïda i tradicional es troba a la *Tercera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1551), f. 147 v.; la reproduïxen MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, IX, 128, i RODRÍGUEZ-MOÑO, *Silva, Zaragoza*, reimp. cit., 509 s. Hom ha considerat els dos plecs de Praga que tot seguit detallo, com a reimpressions de plecs anteriors d'on la *Tercera parte* manllèva la seva versió; cal tenir en compte, però, que el procés de plec volant = font de romanç imprès en un cançoner no és necessàriament obligat. Els plecs aHudits són: 1. *Aquí comiencan cinco romances con una glosa. El primero: "Amores trata Rodrigo". Y el segundo, que dize: "Llanto havia la Cava". Y el III., de doña Teresa. Y el quarto: "Para yr el rey a caça". Y el quinto, del rey don Sancho y el rey don Alonso. Con una glosa de Aljarda* (s.l.l.n.d.; ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 330, núm. xxxviii; Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 655); conté la mateixa versió de la *Silva*. — 2. *Aquí se contienen cinco romances y unas canciones muy graciosas. El primero es: "Angustiada está la Reyna". Y el segundo dize: "Esse buen rey de Aragón". El tercero dize: "Amores trata Rodrigo". El quarto dize: "Estávase el rey don Alonso". Y el quinto es: "Buen alcaýde de Cañete"* (s.l.l.n.d.; ed. facs., *Pliegos Praga*, II, 117, núm. lv; Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 711); conté una versió amb variants respecte a la *Silva*; núm. 4 c de PIDAL, *op. cit.*, 24 s. — La nostra versió, núm. 118, és molt semblant a l'anterior, però no és ben bé la mateixa. Segons que veurem més endavant, la redacció de la *Flor* passà a la *Silva* compilada de Barcelona, 1561, i d'aquesta al plec solt de Cracòvia *Aquí se contienen doze romances...* (Granada, Hugo de Mena, 1570; infra, nota 165), al *Romancero* de Sepúlveda, des de 1563 (cf. LORRENZO DE SEPÚLVEDA, *Cancionero de Romances (Sevilla, 1584)*. Edición, estudio, bibliografía e índices, por ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑO, Madrid, Castalia, 1967, pàg. 121), i a la *Floresta de varios romances*, de López de Tortajada (1608); és el núm. 4 d, de PIDAL, *op. cit.*, 25 s. Menéndez Pidal sembla fer derivar del plec de Cracòvia la còpia de la *Flor*, però insisteixo que la *Flor* és el cap de sèrie de les còpies indicades. — La darrera versió ens l'ofereix Timoneda a la seva *Rosa de Amores* (1573), ff. 15 v.-16; que jo sàpiga, no tingué derivacions; a més, fa l'efecte d'una versió arranjada amb poca habilitat pel propi Timoneda; és el núm. 4 e, de PIDAL, *op. cit.*, 26.

55. *Cancionero de romances, en que están recopilados la mayor parte de los romances castellanos que hasta agora se au compuesto* (Anvers, Martin Nucio, s. d.), ff. 251-252; ed. facs., amb una introducció per R. MENÉNDEZ PIDAL (Madrid, CSIC, 1945). D'aquí el romanç passà a la *Primera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1550), ff. 176 v.-177 v. (*Silva, Zaragoza*, reimp. cit. de RODRÍGUEZ-MOÑO, 232), a la *Silva*, de Barcelona, Borin, 1550, ff. 143-144, i a la de Barcelona, Cortey, 1552, ff. 143-143 v., que n'és còpia. Les edicions posteriors del *Cancionero de romances* (1550, 1555, 1568, 1581), contenen la mateixa versió, però amb alguna variant (p. e., hemistiqui 2: "por un adarve adelante"; per a les edicions de 1550 i posteriors, veg. *Cancionero de Romances (Anvers, 1550)*. Edicion, estudio, bibliografía e índices, por A. RODRÍGUEZ-MOÑO, Madrid, Castalia, 1967, cf. pàgs. 85 i 301). Dos plecs solts de Praga contenen la versió del *Cancionero de romances*, s. d., amb variants més aviat lleus: 1. *Nueva glosa fundada sobre aquel antiguo y verdadero romance de "Alora la bien cercada", compuesto por FRANCISCO DE AÑAYA, natural de Sevilla. Y ahora de nuevo añadido el romance*

no deu procedir *directament* de la *Tercera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1551)⁵⁶, tot i que ambdues redaccions són molt pròximes, llevat de tres variants lèxiques, altrament no gens significatives, i la supressió, entre els hemistiquis 18 i 19 de la *Flor*, de dos altres de la versió de la *Silva*, merament reiteratius i justificadament suprimibles. Fet i fet, els núms. 117 i 123 són, de tots els romanços de la *Flor*, els més apropiats a reculls precedents identificats.

Vénen tot seguit quatre peces titulades *Lamentaciones* (núms. 128-131), tres altres dites, respectivament, *Chiste* (núm. 132), *Chiste de bendiciones* (núm. 133) i *Chiste de maldiciones* (núm. 134), i dues *Endechas* (núms. 135 i 136). Aquests tres petits grups sembla que constitueixen una secció, malgrat que no duen epígraf. Tenen de comú el to greu, seriós i planyívol, i, llevat de l'*endecha* famosa del núm. 135, la combinació mètrica és formada d'heptasíl·labs i de versos de tres i quatre síl·labes, aquests en menor proporció que els llargs. Alguns d'aquests poemes tenen moments d'autèntica categoria.

He documentat, tal vegada, la tercera de les lamentacions, "Todos quantos days clamores" (núm. 130)⁵⁷, però no he trobat indicis de les altres, malgrat que fan la impressió d'haver sortit de mans de bons poetes. La forma i la tonalitat del gènere les fixà, en gran part, Garcí Sánchez de Badajoz amb les seves *Lamentaciones de amores*⁵⁸, que foren molt imitades.

---

de don Alonso de Aguilar, cómo le mataron al pie de Sierra Nevada. Y un romance y una canción (s.l.n.d.); ed. facs., molt deficient, a *Pliegos Praga*, II, 112, núm. LIV, la qual conté, a l'esmentat número, únicament el final del romanç, mentre que el començ fou incorporat per error al vol. I, 116, dins el núm. XIII; cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 21. Cal advertir que l'alludit núm. XIII, *Romance de don Alonso de Aguilar...* (veg. infra, nota 90-2), no inclou el romanç "Atal anda don García", en contra del que hom afirma en l'esmentat *Dicc. pl. s.*, núm. 851 (cf. la descripció que en féu R. FOULCHÉ-DELBOSC, *Les Cancionerillos de Prague*, extret de la *RHi*, LXI (1924), 6, núm. XIII). — 2. Plec solt, mancat de la primera fulla; ed. facs., *Pliegos Praga*, II, 39, núm. XLV; descrit per Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1174. — També conté el romanç: 3. Fragment d'un plec existent en una biblioteca particular, imprès a Sevilla per Alonso de la Barrera, 1580 [reimpresió del nostre núm. 1?]; enregistrat pel *Dicc. pl. s.*, núm. 1166.

56. Fol. 119 v. *Silva, Zaragoza*, reimp. RODRÍGUEZ-MOÑO, cit., 492.

57. Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1577, on és inclòs el *Cartapacio de Pedro de Lemos*, de mitjan segle XVI. Al f. 98 v., hi ha una peça que comença "Todos los que dáis clamores", que no he vist directament i que cito segons la descripció de R. MENÉNDEZ PIDAL, *Cartapacios literarios salmantinos del siglo XVI*, *BRAE*, I (1914), 162.

58. Els versos més coneguts són aquests:

Lágrimas de mi consuelo
que avéys hecho maravillas
y hazéys,
salid, salid sin recelo,
y regad estas mexillas
que soléys.

Sobre l'esmentat poeta, veg. PATRICK GALLAGHER, *The life and works of Garcí Sánchez de Badajoz* (Londres, Tamesis Books, 1968); a les pàgs. 134 ss., la lamentació ("Ansias y pasiones mías"). Recordem també, MENÉNDEZ PELAYO, *Autol.*, III, 142 ss.; la poesia, a les pàgs. 148 ss. C. MICHAËLIS DE VASCONCELLOS, *Garcí-Sánchez de Badajoz*, "Rev. Crítica de Hist. y Lit.", II (1897). JOSÉ MARTÍN JIMÉNEZ, *Cancionero de Garcí Sánchez de Badajoz*, "Archivo Hispalense", VIII (1947), 195 ss.

El gènere anomenat *chiste* és molt imprecís. Aquesta denominació la trobo a València al segon quart del segle XVI, estesa arreu cap al 1550 i en declivi passat el 1560, bé que no a València. Qualificava indistintament composicions profanes o sagrades, serioses o xiroies, ambicioses o intranscendents, en forma de *villancico* o de cançó amb refrany o sense, peces integrades per estrofes ben regides o per grups de versos més lliures. A vegades, obres anomenades "lamentacions" són batejades amb el nom de *chistes*, segons l'època de llur còpia. Sembla, doncs, parcial la definició de Joan Fernández de Heredia: "La poesía del chiste, | si es gustada, | es lo bueno que no es nada." Fa l'efecte, en definitiva, que l'agudesa i la subtilitat expositiva, amb independència del contingut, era allò que hom volia indicar amb aquella designació⁵⁹.

El *chiste* núm. 132 és una poesia d'elogi i requesta amorosa; no la documenta. Els núms. 133 i 134, el col·lector els titulà *Chiste de bendiciones*, "Bendito sea aquel día | que mis ojos te miraron", i *Chiste de maldiciones*, "Maldita seas, señora", i en féu dues peces individualitzades. *Coplas*, per contra, és anomenada una composició del mateix gènere, que comença amb el primer vers del núm. 133 i té un contingut semblant en la resta, però que de cap manera és la mateixa peça de la *Flor*. Les *Coplas* formen, no pas dues composicions com al nostre cançoner, sinó una de sola, que comporta una tirada de benediccions que fa el poeta a l'estimada, seguida immediatament d'una altra de malediccions a la seva desventura, a ell mateix i a l'amor⁶⁰. La versió de la *Flor* és probable

59. Veg. el meu estudi *Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala*, AMu ["Anuario Musical"], XIII (1958), 73-75.

60. La versió antiga més completa que conec, semblant, però no igual, insisteixo, a la de la *Flor*, es troba a l'*Espejo de enamorados. Guirnalda esmaltada de galanes y eloquentes desires de diversos autores. En el qual se hallarán muchas obras, y romances, y glosas, y canciones y villancicos. Todo muy gracioso y muy aplaizable*. (S.l.n.d.; però ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Silva*, 1561. *Contribución*, 66 s. —veg. a la nota 23-2 la descripció bibliogràfica d'aquesta obra—, creu que fou publicat a Sevilla, per Cromberger, després de 1527 i abans de 1539.) Reimp., *Espejo de enamorados. Cancionero gótico. Reimpreso del ejemplar único, con un estudio preliminar de ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO* (València, Castalia, 1951), 76-79; cf., a més, Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 870. El primer grup de les benediccions i el primer de les malediccions diuen, respectivament, en aquesta composició, titulada *Otras coplas a l'Espejo*:

Bendito sea aquel día
que nasció mi pensamiento,
mi congoxa y mi tormento,
mis enojos...

Maldigo que no querria
los ojos con que os vi primero
y aquel mal tan lastimero
que me hezistes...

És anterior a l'*Espejo* el cançoner de començaments del segle XVI, contingut dins el ms. 1579 de la Bibl. de Palau, de Madrid (cf. la meua ed. del *CMP*, vol. 3-A, 219, ms. M^{16a}); al f. 214 v., hi llegim: "Vendyto sca aquel día | que nacyó mi pensamiento" (segons PÍDAL, *Cartapacios*, 306). —Mateu Flecha el Vell la contraféu a l'espíritual en la seva *ensalada La Bomba*, que suposo escrita devers el 1540, vs. 80-88: "Bendito sca este día | que nasció el contentamiento..." (veg. el meu estudi, cit., *Mateo Flecha el Viejo*, 54; el *contrafactum* és publicat a MATEO FLECHA, *Las ensaladas (Praga, 1581)*. Transcripció i estudio por HIGINIO ANGLÉS, Barcelona, Biblioteca Central, 1955, Publicaciones de la Sección de Música, XVI, pàgs. 57 s.). —Al plec s'hi troba *Romance nuevo por muy gentil estilo. Con una glosa nueva al romance que dize: "En Castilla está un castillo que se llama Rocha frida". Y el romance de [la] Reyna Elena. Y unas coplas y villancicos* (s.l.n.d.), trobem la mateixa versió de l'*Espejo*,

que fos continguda, en canvi, en un plec solt o petit cançoner que posseïa Fernando Colón, mort el 1539, i que, segons el registre de l'*Abecedarium*, 13137, era titulat *Coplas a una señora en dos cartas* i començava: "Bendito el día primero | que mis ojos te miraron". Almenys el v. 2 coincideix amb el corresponent de la *Flor*, la qual cosa no fa l'altra composició ⁶¹.

L'*endecha* núm. 136, "Después que amor me venció", molt culta i de qualitat, aprofita els bestiaris d'amor, com també ho fa el gènere de les lamentacions, amb el qual podríem identificar-la sense dificultat, tant pel contingut i l'estil, com per la forma, de tirada de versos llargs i curts. No he documentat la peça.

Sí, en canvi, la del núm. 135, molt famosa i divulgada, tradicional i vella, gastada per l'ús i d'acusat patetisme, ja des de les primeres estrofes, de metre curt, com totes les restants de la composició:

Parióme mi madre	Quando yo nací
una noche oscura.	era hora menguada:
Cubrióme de luto,	ni perro se oya,
faltóme ventura.	ni gallo cantava...

Aquesta *endecha* és, entre altres fonts, a diversos impresos dels volts de 1550; però la nostra versió no deriva de cap d'ells ⁶².

amb el títol de *Coplas que hizo un gentil hombre a su amiga*; ed. facs., *Pliegos Praga*, II, 247 s., núm. LXXI; descrit per RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1048. — A Elvas, Bibl. Pública Horténsia, núm. 11973, f. 49 v., hi ha una versió fragmentària de la peça; ed. M. JOAQUIM, *O Canceiro Horténsia*, cit., 45, 112 ss., núm. 11. — Una altra versió musical, a Coimbra, Bibl. Universitària, ms. mus. 242 (darrer terç del s. XVI), f. 151, segons SANTIAGO KASTNER, *Los manuscritos musicales núms. 48 y 242 de la Biblioteca General de la Universidad de Coimbra*, AMU, V (1950), 91, núm. 158. — Hi ha una cita dels dos primers versos al final de l'*Elegia* XXI, de Pedro de Andrade Caminha.

61. Vegeu les agudes reconstruccions de plecs solts de la llibreria de F. Colón que féu A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Doscientos pliegos poéticos desconocidos, anteriores a 1540. Noticias bibliográficas*, tiratge a part de NRFH, XV (1961), pàg. 22, núm. 127. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 426.

62. Les altres versions extenses que coneix potser es podrien incloure en tres grups. Al primer referirem la versió de la *Primera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1550), ff. 214 v.-216, *Otro chiste* (reimpr. *Silva, Zaragoza*, per RODRÍGUEZ-MOÑINO, 259-261); és redacció llarga, amb catorze estrofes més que la *Flor*; les cobles coincidents presenten variants. Aquella redacció es repeteix a la *Silva*, de Barcelona, Borín, 1550, ff. 184-185 v., *Endechas*, i a la *Silva*, de Barcelona, Cortey, 1552, ff. 184-185 v., *Endechas*. — El segon grup podria ésser representat per la versió de Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1577 (supra, nota 57), ff. 121-122, que conté almenys una de les estrofes de la *Flor*; versió parcialment publicada per PIDAL, *Cartapacios*, 166 s. — El tercer ens l'oferiria la redacció del plec solt *Romance del conde don Sancho Diaz, padre de Bernaldo del Carpio, cómo se casó con doña Ximena, hermana del rey don Alonso, y cómo el mesmo rey lo mandó echar en prisiones, y a doña Ximena mandó meter en religión. Y unas lamentaciones. Y un pregón de Amor* (s.l.n.d.), titulada *Otras [lamentaciones]* i constituïda per deu estrofes, cinc de les quals no són contingudes a la *Flor*, una coincideix i les altres presenten variants; ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 63, núm. VIII; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, número 1024. Aquesta versió passà a un plec pràcticament del mateix títol, reimpressió de l'anterior i estampat a Burgos per Juan Bautista Varesio, s. d. ("hacia el 1595", segons SALVA. *Cat.*, I, 33, núm. 92); ed. facs., *Pliegos*, IV, 7, núm. CXXXI; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1025. — Trobem la primera estrofa de la *Flor*, però amb una variant al v. 3 ("c. d. negro"), al plec

La primera part de la *Flor* es clou amb dos sonets, l'un de Garcilaso, "Passando el mar Leandro el animoso" (núm. 137), i l'altre anònim, "Hero, del alta torre do mirava" (núm. 138), tots dos generosament divulgats des del segon terç del segle XVI, la qual cosa ens fa veure com el procés de difusió tradicional s'exercia també en la poesia culta i regulada pels metres toscans. El sonet de Garcilaso corria imprès ja el 1536, abans de l'edició de les poesies d'aquell líric i les de Boscà, de 1543, i s'expandí molt⁶³. Cal remarcar que la versió de la *Flor* presenta, al v. 14, la curiosa variant "execute", per la corrent i comuna "essecutá", i que trobem la mateixa discrepància en una edició del sonet feta per Timoneda⁶⁴. El sonet anònim també es propagà molt⁶⁵. Ja veurem més enda-

solt: *Aquí comienza un romance de un desafio entre don Urgel y Bernardo del Carpio. Más una ensalada de muchos romances viejos y cantarillos* (s.l.n.d.), a *l'Estança quarta de Pensalada*; ed. faes., *Pliegos Praga*, I, 5, núm. 1; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 707. — COVARRUBIAS, *Tesoro*, s. v., *endechas*, diu: "Un solo exemplo casero apuntaré, muy sabido de todos, que son las coplas de las endechas...", i reproduïx l'estr. 1, exactament igual que la redacció de la *Flor*. — Pedro de Andrade Caninha féu les seves *Endechas III*, *Ao som* de "Parióme mi madre", amb un total de sis estrofes. — Lope de Vega inclougué els vs. 1-12, amb una variant al v. 6 ("hora fue m."), a *Las famosas asturianas*, acte II (*Obras*, ed. R. Ac. Esp., VII, pág. 207a). — Quevedo en féu una paròdia, "Parióme adrede mi madre". — Hi ha memòria de les nostres *endechas* en el cançoner judaic-espanyol actual (MARGIT FRENK ALATORRE, *Supersticiencias de la antigua lírica popular*, "Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso", I, Madrid, Gredos, 1960, pág. 69) i curiosos records, encara que vagues, en el folklore actual (EDUARDO M. TORNER, *Lírica hispánica. Relaciones entre lo popular y lo culto*, Madrid, Castalia, 1966, págs. 121 ss., núm. 61).

63. No em proposo de fer-ne l'inventari, sinó de donar únicament unes notes bibliogràfiques indicatives. La impressió del sonet, de 1536, és al plec sòlt portugués *Trovas de dous pastores*, S. Silvestre τ *Amador. Feytas por BERNALDIM RIBEYRO. Novamente emprendidas. Com outros dous romances, com suas grossas, que dizem: "O Belerma". E "Justa foe mi perdición". E "Passando el mar Leandro"* (s.l.n.d.), segons MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, X (Santander, Ed. Nac., 1945), 315 nota, i RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 486 bis; exemplar a Lisboa, Bibl. Nac. — *Las obras de Boscán y algunas de Garcilasso de la Vega, repartidas en quatro libros* (Barcelona, Carles Amarós, 1543), full [6.4], *Soneto de Garcilasso que se olvidó de poner a la fin con sus obras*. — Cançoner manuscrit de Pedro del Pozo (1547), f. 64; A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Cancionero Pozo*, BRAE, XXIX (1949), 498, núm. 116. — Plec sòlt *Las coplas de "Flérída"*, con dos sonetos: el uno, de "Passando el mar Leandro", y el otro, que dicen: "Quién áxere qu'el ausencia", τc. *Va también el de "Flérída" y "Leandro" bueltos a lo spiritual por JUAN TIMONEDA* (s.l.n.d.); versió profana de Garcilaso, amb la mateixa variant de la *Flor*, v. 14, "execute", que discrepa de la lliçó corrent "essecutá", y versió a l'espiritual de Timoneda; ed. LUCAS DE TORRE, *Varias poesias de Juan Timoneda*, BRAE, III (1916), 566 s.; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 569. — DIEGO PISADOR, *Libro de música de vihuela, agora nuevamente compuesto por...* (Salamanca, Diego Pisador, 1552), f. 7; cf. GALLARDO, *Ensayo*, III, col. 1235, núm. 3485. — M. DE FUENLLANA, *Libro de música... intitulado Orphénica Lyra...* (Sevilla 1554), ff. 126-126 v. — FRANCISCO DE ALDANA, *Segunda parte de las obras que se han podido hallar del capitán...* (Madrid 1591), f. 61 v., glossa del sonet; veg. MENÉNDEZ PELAYO, *op. cit.*, 318, nota. — Cançoner musical manuscrit de la Biblioteca dels ducs de Medinaceli, núm. 13230; ed. MIGUEL QUERROL, *Cancionero musical de la Casa de Medinaceli (Siglo XVI)*, II (Barcelona, CSIC, IEM, 1950), 16, núm. 83. — París, Bibl. Nat., ms. esp. 307, f. 93; cf. A. MOREL-FATIO, *Cat.*, núm. 600.

64. Veg., a la nota anterior, el plec sòlt de Timoneda.

65. Dels cançoners coneguts contenint el sonet anònim, tal vegada el més reculat és el de Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1577 (supra, nota 57), de c. 1550, f. 118 v.; PIDAL, *Cartapacios*, 166. — De les altres còpies, algunes provenen de la versió publicada, amb una glossa així mateix anònima, al CG (1557) (*Cancionero general que contiene muchas obras de diversos autores antiguos, con algunas cosas nuevas de modernos. De nuevo corregido y impresso*, Anvers, Martin Nucio, 1557, ff. 400 v.-401; RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Suplemento*, núm. 315); aquesta versió, encapçalada amb el títol de *Soneto viejo*, presenta variants respecte a la *Flor*. — Ofereix variants acusades, tant respecte a la *Flor* com al CG, la versió, que no veig citada per ningú,

vant dos romanços així mateix referents a la història de Leandre i Hero (núms. 248 i 249); el tema, per tant, devia ésser agradable al collector.

Les seccions en què es divideix la segona part del nostre cançoner són equivalents a les que hem vist a la primera. Així, la secció inicial, que a la primera part no duu epígraf, a la segona porta aquest: *Si-guense otras diversas respuestas y preguntas de enamorados del mesmo concierto*, on els adjectius *otras* i *mesmo* proven encara més la relació entre ambdues seccions. Aquesta de la segona part és més copiosa: consta de seixanta-quatre peces (núms. 139-202), repartides entre setze cançons i quaranta-vuit *villancicos*. D'aquest conjunt, quaranta-dues peces són redactades en castellà, i vint-i-dues en català.

Com la seva corresponent de la primera part, aquesta secció no és pas uniforme quant a la qualitat, a causa del peu forçat de posar una pregunta i de trobar un text escaient a la resposta. De manera que, al costat de composicions força notables, en trobem d'altres de banals i prosaiques, massa veristes i poc reeixides, i d'altres que no són sinó creacions mimètiques i ocasionals, o adaptacions tal volta degudes al mateix collector. Però totes les peces, fins i tot les més sàvies, ofereixen una tonalitat expressiva fàcil i comunicable, apta per a la difusió tradicional. Vista en conjunt, la secció, igual que la corresponent de la primera part, és molt vivaç. N'és exemple el refrany i la tercera estrofa del núm. 165:

¿D'on sou, que tan alt veniu,
don pipiripiu?

III Ab vòstron ballar y manyes
y voltetes tan estranyes,
deveu ser de les montanyes
on fan cugullades niu,
don pipiripiu.

---

publicada per PERE ALBERCH VILA a *Odorum (quas vulgo madrigales appellamus)... liber primus* (Barcelona, Jaume Cortey, 1561), pàgs. 38 s.; cf. PEDRELL, *Cat.*, II, pàg. 170. — Tampoc no és citada la del ms. 607 de la Casa de Medinaceli, pàgs. 804 s. (cf. CRISTÓBAL DE MORALES, *Opera omnia*, I, *Transcripción y estudio por Mons. H. ANGLÉS*, Roma, CSIC, 1952, pàg. 59). — ALONSO PÉREZ, *Segunda parte de la Diana* (Venècia 1585; la primera ed. és de 1564), 225 s.; glossa del sonet per aquest autor. — Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1580, glossa; PIDAL, *Cartapacios*, 309. — *Cancioneiro* ms. del vescomte de Juromenha, glosses i comentaris; C. MICHAËLIS, *Mittelungen aus portugiesischen Handschriften*. I. *Der Cancioneiro Juromenha*, ZRPk, VII (1884), 444, 615. — Évora, Bibl. Pública, ms. cxiv/2-2, *Cancioneiro de Corte e de Magnates*, f. 157 v.; el sonet, seguit de la glossa, segons el CG (1557); ed. *Cancioneiro de Corte e de Magnates*, Ms. cxiv/2-2 da Biblioteca Pública e Arquivo Distrital de Évora. *Edição e notas por ARTHUR LEE-FRANCIS ASKINS* (Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1968; University of California Publications in Modern Philology, vol. 84), 386 s., núm. [194]. — El sonet és també al ms. espanyol i portuguès de la Hispanic Society descrit per RODRÍGUEZ-MOÑINO i MARIA BRBY, *Cat. mss. HSA*, I, 79, núm. x-53 (supra, nota 22). — TEÓFILO BRAGA, *Parnaso de Luiz de Camões* (Porto 1880), ben erròniament atribuï el sonet a Càmocens. — Per a la bibliografia del sonet són de força utilitat els treballs de MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, X, 317-319; CAROLINA MICHAËLIS, *Investigações sobre sonetos e sonetistas portugueses e castelhanos*, RHh, XXII (1910), 548 s.; i ASKINS, ed. cit., 567, nota al núm. 194.

El recurs més emprat per a conferir realisme i animació a les peces és l'ús de frases familiars i proverbis populars⁶⁶. El cas més representatiu ens l'ofereix el núm. 155, constituït per un tema inicial o refrany que Hernán Núñez inclogué en la seva col·lecció de proverbis, de 1555. El tema liminar de la nostra composició i el proverbi de Núñez, pràcticament idèntics, diuen, respectivament:

<i>Qui té anguila per la cua y la dona per la fe, bé pot dir que res no té.</i>	<i>Qui pren l'a[n]g[u]ila per la coa y la dona per la fe, bé pot dir que res no té</i> ⁶⁷ .
---	--

La resta de la peça és, vers per vers, un enfilall de locucions populars.

La composició núm. 188, "Anar-se'n vol lo meu señor", duu un refrany anònim i tradicional que fou glossat per Joan Fernández de Heredia en dues cobles. De les tres estrofes de la versió de la *Flor*, les dues primeres són gairebé iguals a les de la peça d'aquell poeta; la tercera n'és independent⁶⁸. Galceran Durall també glossà el refrany i, a més, el contraféu burlescament⁶⁹. El tema liminar del núm. 140, "Partit havem companyia", fou glossat, amb estrofes diferents, per Pere Serafi⁷⁰ i contrafet per l'alludit Durall⁷¹. El refrany del núm. 162, "Ma senyora m'à dexat", fou encara més conegut a les terres catalanes: el glossaren, diferentment, Serafi i Durall, i posseïm dos manuscrits musicals, malauradament incomplets, que el contenen, amb una cobla glossadora, idèntica en els dos i diferent de la resta de les fonts. El refrany a la *Flor* presenta,

66. "Porfia mata venado" (núm. 142, v. 7). "Amor ab amor se paga" (núm. 145, v. 4). "Cego'l veja y sens guiar" (núm. 147 v. 3). "és perdre'l llexiu"; "per so diu lo vulgar: † Si fas lo que ningú't mana | y ames qui no't vol amar, | aniràs carrera vana" (núm. 148, vs. 3, 13-16). "Fret y amor | no sap on se met" (núm. 150, vs. 3 s.). "No me peyno para vos"; "En los nidos d'antano | ya no hay páxaros ogaño" (núm. 161, vs. 3, 22 s.). "Más quiero en breve | tener asno que me lleve | que rocin que me derrueque" (núm. 171, vs. 19-21). "Mala broca us traga l'ull!" (núm. 179, v. 3). "Viejo, al amor dexaldo" (núm. 183, v. 15). "Senyora, més val lo vell, | que'l jove no té servell" (núm. 184, vs. 1 s.). "Amores dan mil dolores" (núm. 185, v. 3).

67. *Refranes o proverbios en romance que coligió y glossó el comendador HERNÁN NÚÑEZ, profesor de retórica y griego en la Universidad de Salamanca* (Salamanca 1555). Segueixo la reimp. de Lleida 1621, que tinc a mà; veg. f. 99. Núñez tradueix: "El Catalán. Quien prende el a[n]guila por la cola y la muger por la palabra, bien puede dezir que no tiene nada." La traducció passà a CORREAS, *Voc.*: "Kien prende la angilla por la kola i la muxer por la palabra, bien puede dezir ke no tiene nada; o haga kuenta ke no tiene nada" (ed. COMBET, 409a).

68. Bibl. de Catalunya, ms. 2050, ff. 98 v-99. — Madrid, Bibl. Nac., ms. 2621, f. 187 v. — *Obras* (ed. CC, 119 s.).

69. Bibl. de Catalunya, ms. 1724 (1568-1572), ff. 40-40 v., *Altras a una senyora. Son senyor volia anar-se'n, y n feya gran debat*; el refrany diu: "A. v. l. m. s. | Enquara y és, jo ja lo anor." — *Ibid.*, ms. 1723 (1564-1580), f. 26, *Altras a una senyora. Me avia promès de parlar-me, mas que esperds, sa tia se n'avia de anar. Y és la tema: "La mala humor anar-se'n vol. | Mal any dó Déu a qui li dol!"*

70. *Dos llibres* (1565), ff. 59-60 v.; refrany, sis estrofes i tornada. Ed. moderna cit., 75 s.

71. Bibl. de Catalunya, ms. 1723, ff. 17-18, *Cobles a una senyora. Sent ella molt gran velaca, me dix ands per rofià, sent-o ella, y me dix no-m curàs més d'ella*. El refrany és així: "P. h. c. | No y à nengú cregu tal. | Rofià jo bé seria, | de vós tragués lo cabal."

però, variants als dos primers versos, que el separen de les altres redaccions⁷².

De les peces castellanes, he documentat les següents, degudes a poetes de l'època dels Reis Catòlics. "Partir quiero yo" (núm. 201) és de Cartagena, que assolí gran prestigi al seu temps i és ben representat al cançoner de Castillo; la versió de la *Flor* té una tercera estrofa que manca en els cançoners que contenen la composició de Cartagena⁷³. La del núm. 199, "Qué mayor desventura", és d'Alonso Pérez de Vivero, segon vescomte d'Altamira, contemporani de Cartagena i company seu al mateix cançoner; la peça de la *Flor*, força variant, manca, a més, d'una estrofa de les quatre de la versió de l'esmentat cançoner⁷⁴. També Diego de Sant Pedro figura a la *Flor*, amb la composició "Bolved presto, el cavallero" (núm. 200), per tal com aquesta peça és adaptació d'un diàleg de partença entre l'amada i el cavaller, fet per l'alludit novel·lista i poeta i que comença: "De venir, buen cavallero". Es tracta d'una reducció deturpada que ha suprimit, de l'original, la intervenció del cavaller, convertint, així, la poesia en un monòleg femení; hom hi ha canviat, d'altra banda, l'estructura rimada de les estrofes i afegit una cobla, la tercera, que no trobem en les altres versions conegudes⁷⁵. Encara que d'autor ignorat, és interessant el núm. 190, "Cercáronme alrededor | cuydados de amor y fe", tant per la seva qualitat poètica, com perquè el refrany és una de les paròdies de lírica cortès que hom féu sobre el salm 114, 3, cantat *Ad vespervas* de l'ofici de difunts "Circunderunt me doloris mortis", essent l'exemple hispànic més il·lustre d'aquelles *l'Invitatorium*

72. A la *Flor* el refrany fa: "Ma senyora m'd dextat, | qu'era'l bé que tant volia. | Cri-daré com un orat: | Malaja qui'n dones fia!". — A PERE SERAFÍ, *Dos llibres*, ff. 61 v.-63 v.: "Puis fortuna m'd llevat | tot lo bé que possehia, | c. c. u. o.: | M. q. e. d. f.1" (ed. cit., 77 s.). — Durall diu: "Pus lo temps me à mostrat | l'erro gran que jo tenia, | c. c. u. o.: | M. q. e. d. f.1" (Bibl. de Catalunya, ms. 1723, ff. 18-21, *Altras coblas de maldit de las donas; y feren-se per la qui-s feren les pasades*. Ibid., ms. 1724, ff. 33-35, *Cobles catalanas fetas en diversas maneras. La primera és dir, par d'ella, mala condició d'ellas y maldit* (com l'anterior); al f. 47, còpia parcial de la precedent). — Madrid, Bibl. Nac., ms. musical, que jo sàpiga no catalogat, la coneixença del qual dec al Sr. Jaume Moll: "Puis fortuna m'd llevat | lo major bé que tenia, | c. c. u. o.: | M. q. e. d. f.1" — Valladolid, Catedral, Arxiu musical, ms. 17, f. 13 v. (segons la catalogació d'HIGINI ANGLES, *El Archivo musical de la Catedral de Valladolid*, AMU, III, 1948, 83 s.); el mateix refrany i la mateixa cobla de l'altre ms. musical.

73. CG (1511), ff. 147 v.-148, *Villancico de Cartagena*; ed. facs., cit. Del CG passà als altres cançoners. — *Cancionero de Constantina* (c. 1516); ed. FOULCHÉ-DELBOSC, 325, núm. 240. — *Espejo de enamorados* (1527-1539); reimp. RODRÍGUEZ-MOÑINO, 129 s.; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 870. — Plec sòlt *Coblas contra las rameras, con otras muchas obras*, apud GALLARDO, *Ensayo*, IV, col. 1417, núm. 4490; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 784. — Oxford, All Souls Coll., núm. 189, f. 329; vegeu KARL VOLLMÖLLER, *ZRPh*, III (1879). — Paris, Bibl. Nat., ms. esp. 307, f. 258, segons A. MOREL-FATIO, *Cat.*, núm. 600. — Sobre Cartagena, veg. JUAN BAUTISTA AVALLÉ-ARCE, *Cartagena, poeta del "Cancionero general"*, BRAE, XLVII (1967), 287-310.

74. CG (1511), f. 147, *Otro [villancico] del visconde d'Altamira*, ed. facs. cit. — El refrany i una estrofa foren posats en música i incorporats al CMP, devers 1505; ed. cit., vol. 3-B, núm. 332. — Veg. també, Londres, Brit. Mus., Add. 10431, f. 70 v.; ed. RENNERT, *C. British M.*, 91, 161, núm. 171.

75. La peça de Diego de Sant Pedro havia estat incorporada, c. 1505, al CMP, f. 157, full avui perdut; veg. la meua ed., vol. 3-B, núm. 475. — Figura al CG (1514), f. 130, i edicions següents; veg. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Suplemento*, núm. 106. — També, a la *Segunda parte* CG (1552), ff. 157-158; reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO, pàgs. [293]-[295].

de la *Vigilia de la enamorada muerta*, de Juan del Encina, "Circundederunt me | dolores de amor y fe" ⁷⁶.

Semblen més recents les peces anònimes n.ºs. 176 i 181. Aquesta darrera, "Castillo, dáteme, date, | si no, yo dart' é combate", una al·legoria lírica del castell de l'amor, aquí expressada en termes senzills, es relaciona, degut al refrany, amb dues versions d'una mateixa composició del Cançoner Musical de Palau, copiades devers 1516 i 1517; l'al·legoria, d'altra banda, té curioses pervivències en el cançoner folklòric actual ⁷⁷. L'altra peça, "Si miran mis ojos" (núm. 176), glossa una adaptació de la cançoneta, molt difosa i esdevinguda proverbi popular, que deia: "Allá miran ojos, | a do quieren bien" ⁷⁸.

Dues més relacionen novament la *Flor* amb el valencià Joan Fernández de Heredia. El refrany d'una d'elles, "Malaya quien os casó, | la de Pedro Borreguero" (núm. 172), el poeta l'esmenta en una de les seves composicions. Existeixen, a més, unes altres glosses i diverses referències; aquelles, però, no són iguals a les estrofes de la *Flor*, que, per cert, tenen

76. Dins l'*Égloga de Plácida y Vitoriano*, representada, potser, el 1513. SALVA, *Cat.*, I, 431-433, núm. 1227, creu, amb d'altres bibliòfils, que existí una ed. de Roma, 1514, i descriu la que suposa de Burgos, Alonso de Melgar, c. 1520. Cf. també RZ-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 178. Ed. facs., *Autos, comedias y farsas de la Biblioteca Nacional*, I (Madrid 1962), 241 ss., núm. XII; veg. pàg. 263. L'*Invitatorium* era al CMP, f. 83, avui perdut, on fou copiat c. 1515; veg. la meua ed., vol. 3-B, núm. 459. També es troba a Madrid, Bibl. Nac., ms. 4114, ff. 533-534 v. — Hi ha una altra paròdia del salm al *Cancionero* de Resende, f. 98, "Cercaram me los dolores"; ed. facs. cit., de HUNTINGTON. — Una altra, a FRANCISCO DE LAS NATAS, *Comedia llamada Tidea*, jornada I, amb el refrany d'Encina i unes altres glosses; ed. U. CRONAN, *Teatro español del siglo XVI*, I (Madrid 1913; Soc. Bibliófilos Madrileños, X), 8. — Una altra, de caire religiós, *El negamiento de sant Pedro*, basada en la peça d'Encina, al plec sòlt *Lamentaciones de amores hechas por un gentilhombre apasionado...* (s.l.n.d.); ed. facs., *Pliegos*, II, 167 s., núm. LXVI; cf. RZ-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 922.

77. CMP, ed. cit., vol. 3-B, n.ºs. 341 i 414, amb glosses diferents de les de la *Flor*. Quant a la pervivència folklòrica, veg. E. M. TORNER, *Lírica hispánica*, 116 s., núm. 55, on trobem, entre altres, aquest exemple: "Castillito de Morón | que a todo el mundo combates, | ahora que yo te combato, | castillito, date, date."

78. Com a proverbi, "Allá miran ojos" figura al recull paremiològic de Sebastián de Horozco (EMILIO COTARELO, *Refranes glosados por el licenciado Sebastián de Horozco*, BRAE, III, 1916, 108, núm. 120) i al de CORREAS, *Voc.* (ed. COMBET, 80 b). — L'esmentada cançoneta tradicional fou glossada per CRISTÓBAL DE CASTILLEJO († 1550), *Obras* (1598), f. 54 (ed. *Obras. Edición y notas* de J. DOMÍNGUEZ BORDONA, II, Madrid 1927, CC, vol. 79, pàgs. 146 ss.). La contraféu per a comentar esdeveniments de 1538 i la glossà HERNÁN LÓPEZ DE YANGUAS, *Farsa nuevamente compuesta por... sobre la felice nueva de la concordia y paz τ concierto de nuestro felicissimo Emperador, sempre agosto, y del christianissimo rey de Francia* (s.l.n.d.; ed. CRONAN, *Tea. esp.*, I, 489; ed. facs., *Autos, comedias y farsas de la Biblioteca Nacional*, II, Madrid 1964, 303, núm. xxv). Contraféta a l'espiritual i glossada per una religiosa, es troba a Madrid, Bibl. Nac., ms. 4527, f. 15 (datat entre 1543-1547) (ed. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Poesías de una monja concepcionista del siglo XVI*, "Rev. de la Bibl., Archivo y Museo", de l'Ajuntament de Madrid, IV, 1927, 262 ss., núm. x). Hi ha una adaptació, "Soy enamorado", on és assimilada la cançoneta, al ms. B 2486, ff. [284]-[284] v., de la Hispanic Society (FRENK, *Cancionero sevillano*, 388, núm. 550). Pedro de Andrade Caminha féu una composició de sis estrofes *A este cantar velho* (ed. FRIEBSCH, 260 s., núm. 278). Diogo Bernardes (c. 1530-1605) el glossà dues vegades (DIOGO BERNARDES, *Obras completas*, ed. MARQUES BRAGA, I, Lisboa 1945, Colecció de Clàssics de Costa, pàgs. 192 s.). ANTONIO PRESTES, al seu *Auto da Sioza*, fa cantar la peça popular: *Cantase "La miram ojos"* (dins *Primeira parte dos autos e comedias...* Lisboa 1587, f. 115 v., segons MARGIT FRENK ALATORRE, *Refranes cantados y cantares proverbializados*, NRFH, XV, 1961, 157).

gràcia i malícia⁷⁹. El refrany i la primera estrofa del núm. 198, "No me falta que dezir", són d'aquell poeta, malgrat les variants; les dues estrofes restants no apareixen en cap més cançoner⁸⁰. D'altra banda, el seu contemporani i rival Lluís del Milà conceixia el refrany del núm. 186, "Por amor gané y perdí"⁸¹.

La cançó "El que de vos se partiere" (núm. 187) consta de refrany i tres estrofes. El refrany i la primera segurament són de Joan Boscà, ja que figuren a l'edició de les seves obres, de 1543, formant una peça integrada per aquells dos elements⁸². Tanmateix, l'estrofa comuna té vuit versos a la *Flor*, per nou a la versió de Boscà, és variant en els quatre primers i completament diferent en els altres.

El núm. 170, "Nunca jamás dexaré", és una composició atribuïda a Francisco de Argüello per un plec solt anterior al nostre cançoner; les poques discrepàncies no són obstacle per a identificar les dues versions⁸³. El refrany del núm. 151, "Quiéreme porque te quiera", el trobem, amb variants i amb dues estrofes glossadores independents de les tres de la *Flor*, a la *Secunda parte del CG*, de 1552⁸⁴. La nostra versió no deriva d'aquest cançoner, però aquella data és indicativa de la difusió de l'esmentada poesia durant una època determinada.

Per contra, dues altres composicions de la *Flor*, "Los ojos hazen su officio" i "Cata que te perderás" (núms. 180 i 185), foren reproduïdes sense cap alteració en un cançoner posterior, de 1578⁸⁵.

79. L'allusió que Fernández de Heredia fa del refrany es troba al seu *Diálogo de una dama y un galán* (Bibl. de Catalunya, ms. 2050, f. 63, full avui perdut; Madrid, Bibl. Nac., ms. 5593; *Ibid.*, ms. 2621, f. 93; *Obras*, ed. CC, 106). — L'alludit refrany devia circular en un cançonet anterior a 1540, esmentat a l'*Abecedarium* de Fernando Colón (RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Descientos plegos*, núm. 131; cf. Rz.-M., *Dicc.*, pl. s., núm. 953). — FUENLLANA, *Orphénica Lyra*, ff. 140-141, publica un *Villancico a quatro, de Flecha*; el text és format pel refrany i dues estrofes, independents de la *Flor*. — El refrany és també a FRANCISCO SALINAS, *De musica libri septem...* (Salamanca, Mathias Gastius, 1577), 318, 321, 416. — Un *contrafactum* a l'espiritual, *Otras, al tono de "La de Pedro el Borreguero"*, dins *Cancionero de nuestra Señora. En el qual ay muy buenos romances, canciones y villancicos. Agora nuevamente añadido. Impreso en Barcelona, con licencia del ordinario, en casa de la biuda de Hubert Gotart. Año 1591* (reimp., *Cancionero de nuestra Señora... Con un prólogo de ANTONIO PÉREZ GÓMEZ*, València, Castalia, 1952, 22 s.).

80. Bibl. de Catalunya, ms. 2050, f. 97. — Madrid, Bibl. Nac., ms. 2621, f. 192. — *Obras* (ed. CC, 127 s.).

81. El publicà, amb variants, al *Cortésano* (reed. cit., 387), jornada vi, dins el llarg poema *Toma, vivo te lo dó*, estr. III: "Para una doña Francisca | de Mascó y Castellví, | "Por amores me perdí" | cantarà quien se le arrisca. | Aunque no se olvidará: | "y si me cobrase hoy día, | otra vez me perdería"; | quien tan bien perdido está". — "Por amores me perdí" el trobem glossat, amb una altra estrofa, al ms. musical d'Elvas, Bibl. Pública Horténsia, núm. 11973, ff. 62 v.-63 (ed. JOAQUIM, 57, 120, núm. 24). — També conté "Por amores me perdí", glossat en tres estrofes diferents de les de la *Flor*, un recull molt desfet, publicat per A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Cancionero manuscrito, mutilado. (Siglos XV-XVI.)*, "Romance Philology", XXI (1967), 523; l'editor suposa que la còpia és de finals del segle XV; la llengua i l'estil, però, semblen força més recents.

82. *Las obras de Boscán y algunas de Garcilasso*, cit., ff. 16-16 v., *Otras del mismo [Boscán] a una partida*.

83. Sobre aquest plec solt, la bibliografia i la seva possible cronologia, veg. la nota 23-2. La *Canción* i les *tres coplas a ella hechas por el mismo Argüello*, a què al·ludeix el títol, constitueixen la composició que ens ocupa. La peça d'Argüello fou publicada per A. ΓΥΖΜΑΝ & HIGUEROS, *Poesías de antaño*, cit., 289.

84. Ff. 169 v.-170. Reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO, pàgs. XXXIII, [318]-[319].

85. *Flor de romances y glosas, canciones y villancicos. Agora nuevamente todo recopilado de*

La segona secció d'aquesta part es titula *Aquí comiencan las canciones que van sueltas*; gairebé igual, doncs, que a la primera. Consta de vint-i-quatre composicions, que comprenen del núm. 203 al 226. De les cançons, dotze són castellanés, tres són catalanes i una és bilingüe. Els vuit *villancicos* que hi ha, tots són castellans, i un d'ells, com veurem, és pròpiament un romanç amb refrany.

Es tracta de poesies derivades de la lírica amorosa d'inspiració cortès, però de to planer i fàcil. N'és un bon exemple el núm. 210, un delicat diàleg entre el poeta i el seu cor sofrent. També és característica la cançó núm. 206, poesia culta que pren l'estímul de la seva inspiració en una cançoneta popular:

<i>Dos cosas le pido a Dios</i>	Tres cosas demando,
<i>que me las diesse:</i>	si Dios me las diesse:
<i>ser bien querido de vos,</i>	la tela y el telar,
<i>y lo supiesse.</i>	y la que lo texe ⁸⁶ .

Quatre casos fan excepció a la indicada tonalitat culta d'aquesta secció: el refrany del núm. 205, d'estil vivaç, "¡Hala, ha, que soys como un oro!"; els dels núms. 216 i 217, molt tradicionals, "De velar viene la niña" i "Enemiga le soy, madre", respectivament, sobre els quals insistiré; i el núm. 215, una composició bilingüe de to popular, gairebé una cançó infantil, i que no puc creure que es tracti d'un arrançament fet sobre una altra de catalana, o a l'inrevés. Diuen així el refrany i l'estrofa primera:

¿Qui t'àl fet, lo mal del peu,
la Marioneta?
¿Quién te hizo el del talón,
la Marión?

Contaros quiero mi mal,
que no's quiero negar cosa,
qu'esta noche en un rosál,
yendo a coger una rosa,
m'é ficat una spineta,
la Marioneta,
que m'allega al coraçón,
la Marión.

díversos y graves autores. En estos seys romances primeros se tratan los triumphos y muerte del invictissimo nuestro césar Carlos Quinto (Saragossa, Juan Soler, 1578). Reimp., Flor de romances, glosas, canciones y villancicos (Zaragoza 1578). Fielmente reimpresa del ejemplar único, con un prólogo de ANTONIO RODRÍGUEZ-MORINO (Valencia, Castalia, 1954), págs. XIII s., [182]-[184].

86. HERNÁN NÚÑEZ, *Refranes o proverbios* (1555), ed. cit., f. 117; "Dizeu ser esto cantar", anota el Comendador. També és a CORREAS, *Voc.* (ed. cit., COMBET, 512 a.)

Documento tres peces de la segona meitat del segle xv i dels volts de 1500. La del núm. 220, "El principio de gozar", figura al cançoner de Castillo, edició de 1514, després de dues obres de Diego de Sant Pedro, a qui potser la podem atribuir; conté, però, algunes variants⁸⁷. "Con dos cuydados guerreo" (núm. 223) és del vescomte d'Altamira, que ja coneixem, i apareix a l'edició de 1511 del mateix cançoner, on només té el refrany i la primera estrofa de la *Flor*, que en posseeix tres; el text comú presenta algunes discrepàncies⁸⁸. I "Nascí libre y soy cautivo" (núm. 221) és atribuïda, a la mateixa edició d'aquell cançoner, a Quirós, que hi és ben representat; les variants són més aviat escasses⁸⁹. Obtingué molta difusió el refrany del núm. 217, "Enemiga le soy, madre", glossat diversament i contrafet a l'espiritual unes quantes vegades. La versió continguda al Cançoner Musical de Palau, núm. 4, formada per refrany i una estrofa, coincideix amb el refrany i pràcticament amb la darrera cobla de les quatre de què consta la *Flor*. També Fernández de Heredia glossà el refrany, bé que d'una altra manera; i Lluís del Milà el reproduí al seu *Cortesano*⁹⁰.

La composició núm. 216, titulada *Otra canción a la Flor*, en realitat

87. CG (1514), f. 130 v.; veg. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Suplemento*, núm. 107.

88. CG (1511), f. 127, *Otra del visconde d'Altamira*; ed. facs. cit. També és al *Cancionero de Constantina*; ed. FOULCHÉ-DELBOSC, 240, núm. 133.

89. CG (1511), f. 148, *Otro suyo* [de Quirós]; ed. facs. cit. La composició passà del CG al plec sòlt *Aquí començan muchas maneras de coplas*, cit. a la nota 26; reimp. FRENK, *Canc. Galanes*, 49; ed. facs., *Pliegos*, II, 117 s., núm. LX.

90. "Enemiga le soy, madre" es troba tres vegades enregistrat al CMP: sota el núm. 4, versió musical i poètica, aquesta formada de refrany i una sola estrofa, copiada c. 1505; sota el núm. 3, còpia feta poc temps després i contenint només el primer vers i una altra versió musical; i dins el núm. 311, vs. 5-7, el refrany tot sol, peça copiada devers el 1516 (veg. la meua ed., vol. 3-B, núms. citats). — La glossa de Fernández de Heredia consta d'una sola estrofa, diferent, i es troba a: Bibl. de Catalunya, ms. 2050, f. 103, full que avui manca; Madrid, Bibl. Nac., ms. 5593; i *Obras* (ed. CC, 122). — MILÁN, *Cortesano* (reed. cit., 361), jornada vi. — El refrany, amb glossa de Burguillos, és a Madrid, Bibl. Nac. ms. 3902, ff. 55 v.-56 v. — FRANCISCO DE ARGÜELLO publicà el refrany al seu plec sòlt, repetidament citat, *Chiste nuevo...* (GUZMÁN B HIGUEROS, *Poesías de antaño*, 286 s., núm. 2). — Trobem una versió contenint el refrany i dues estrofes glossadores, la segona de les quals és la mateixa del CMP, núm. 4, i, per tant, variant de la quarta de la *Flor*, al plec sòlt, descrit a la nota 13-8, *Síguense ocho romances...* (1572), que l'atribueix erròniament a Juan del Encina.

Conec les següents versions a l'espiritual:

1. Plec sòlt *Villancicos, o cancionero para cantar la noche de Navidad, los quales son éstos que se siguen. Nuevamente impressos en Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de mil y quinientos y sesenta y ocho*. [1568.] (Exemplar a Cracòvia. POREWICZ, *Zbiór*, 5, núm. 82; ed. facs., no venal, per ANTONIO PÉREZ GÓMEZ, Nadal de 1960. Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, número 1107.)

2. Plec sòlt *Romance de don Alonso de Aguilar. Y assimesmo una justa de amores, por JUAN DEL ENCINA. Y otro romance, del rey don Alonso el Casto*. (S.l.l.d.n. Ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 120, núm. XIII; edició defectuosa; veg. supra, nota 55, i Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 851.)

3. Plec sòlt *Coplas nuevas, fechas por ENRIQUE DE OLIVA, de la Natividad de nuestro Señor Jesu Christo. Y cónstanse al tono de "Abrásmete tú, el hermitaño"*. (S.l.l.d.n.; exemplar a Madrid, Bibl. Nac., R-3643; ed. facs., *Pliegos*, IV, 34, núm. cxxxv; cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 403.)

4. Plec sòlt *Villancicos para cantar la noche de Navidad. Compuestos por LOPE DE SOSA*. (S.l.l., 1603.) Sembla que reproduceix la versió de 1, a judicar per l'extracte de GALLARDO, *Ensayo*, IV, col. 636, núm. 3961.

5. FRANCISCO DE OCAÑA, *Cancionero* (1603). (Ed. cit., A. PÉREZ GÓMEZ, 39-41.)

és un romanç contrafet sobre un passatge del de Lançalot. Va precedit del refrany tradicional més amunt alludit, "De velar viene la niña", i comença: "Digasme tú, el hermitaño, | assi Dios te dé alegría." Els *contrafacta* sobre el romanç de Lançalot foren corrents a darreries del segle xv i primeries del següent⁹¹, i tal vegada hàgim de referir aquest al mateix temps i a la mateixa moda. En tot cas, constitueix un dels rars exemples castellans de romanç amb refrany que hom cita, gènere tan poc documentat —o rastrejat— al romancer d'aquella llengua⁹².

Són més recents els núms. 203, 219 i 222, a judicar pels cançoners que els enregistren. El núm. 203, "Justicia os pido, señora", constitueix una de les tres formes documentades d'aquesta cançó. En el refrany i la primera estrofa es relaciona força estretament amb la versió copiada al manuscrit 5593, d'origen valencià i existent a la Nacional de Madrid. I el *Sarao de Amor*, de Timoneda, ens n'ofereix la tercera versió, força allunyada de la nostra⁹³. El refrany del núm. 219, "Si muero en tierras ajenas", ja era *villancico viejo* el 1557, data en què el publicà el *Cancionero general*, amb estrofes independents de la *Flor*, i sabem que n'existia alguna altra versió per aquella època⁹⁴. I el del núm. 222, "De piedra pueden dezir", molt estès i repetidament glossat, el trobo, entre un bon nombre d'altres fonts, algunes ben tardanes, al citat manuscrit 5593 i al *Cortesano*, de Lluís del Milà; en cap, però, no he vist les estrofes de la *Flor*⁹⁵.

91. En cito uns quants exemples en els comentaris al núm. 109 de la meua ed. del *CMP*.

92. Tot i que el refrany liminar és evidentment aliè al text, la presència d'aquest romanç amb refrany i d'algun altre encara, fa sospitosa la teoria dels orígens del romancer correntment acceptada, que suposa la no existència de cançó narrativa amb refrany a la península, teoria que també desment l'ús de cantar-los amb ells a Catalunya i el fet que els romançets lírics antics amb refrany, de caire profà o religiós, bé que poc estudiats, no són gens infreqüents. Segurament fou degut a la raresa de romanços castellans així, a la circumstància de no posar atenció als romançets lírics d'aquesta estructura formal i a l'aferrament a les esmentades teories, que el nostre núm. 216 cridà l'atenció dels següents estudiosos, alguns dels quals no han pogut dissimular una certa incomoditat: BÖHL DE FABER, *Floresta*, I, 280 s., núm. 215; AGUSTÍN DURÁN, *Cancionero y romancero de coplas y canciones de arte menor...* (Madrid, Eusebio Aguado, 1829), núm. 76; Durán en prescindi, en canvi, al seu *Romancero general*; M. MILLA I FONTANALS, *De la poesía heroico-popular*, 447; M. MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, VI (Santander, Ed. Nac., 1944), 89; PIDAL, *Rom. hisp.*, I, 145 s.

93. La versió del ms. 5593 comença: "Justicia pido, que muero, | pues podéys"; no conté l'estr. II de la *Flor*, i, aquesta, la II ni la III del ms. — Del *Cancionero llamado Sarao de Amor* (València, en casa de Joan Navarro, 1561) hi ha exemplar incomplet i mutilat a Madrid, Bibl. Nac., R-3807, descrit a JUAN TIMONEDA, *Cancioneros llamados "Enredo de Amor"*, "Guisadillo de Amor" y "El Truhanesco" (1573). *Reimpresos del ejemplar único. Con una introducción de ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO* (València, Castalia, 1931), 13-24 (veg. infra, nota 132). La peça en qüestió, "Justicia pido, que muero, | de vos, que muerto me havéys", és al f. 29. — Les dues glosses que féu P. de Andrade Caminha a aquesta *cantiga velha* o *alhea*, es basen en un refrany força pròxim al de TIMONEDA, *Sarao*; cf. FRIEBSCH, núms. 286 i 447.

94. CG (1557), f. 399 v.; RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Suplemento*, núm. 313. Una versió variant del refrany, a ALONSO NÓÑEZ DE REINOSA, *Historia de los amores de Claveo y Florisea...* (Venècia 1552), pàgs. 20-23, amb deu estrofes diferents. (GALLARDO, *Ensayo*, III; cols. 996 s., núm. 3247.)

95. La peça del ms. 5593, serà de Fernández de Heredia? L'estil ho sembla. — MILLÁN, *Cortesano* (ed. cit., 303), jornada VI. — SEBASTIÁN DE HOROZCO, *Cancionero* (ed. cit., 217), copia el refrany amb unes *coplas ajenas y antiguas*. — DIEGO DE FUENTES, *Las obras...* (Saragossa, Agustín Millán, 1563) (MARQUÉS DE JEREZ, *Unas papelctas bibliográficas*, "Homenaje a Menén-

Les dues peces pastorils nùms. 224 i 225 són representatives d'una moda poètica que perdurà fins passat el 1600. Ja veurem que el collector destinà tota una secció al gènere. És bonica la composició del nùm. 224, "Zagaleja, la de lo verde", de la qual conservem dues versions musicals, a més d'altres testimonis de la seva difusió⁹⁶. La segona, "Vete, zagal, a perder", era objecte de còpia encara al segle XVII⁹⁷.

Les composicions "Nunca yo sentí dolores" i "Dezid, gentil aldeana" (nùms. 208 i 213), passaren, a penes sense alteració, al cançoner imprès, de 1578, que també acollí les dues assenyalades a la secció precedent⁹⁸.

Aquesta que ara estudiem es tanca amb la cançó "Bella, de vós só enamorós" (nùm. 226), que tingué una notable difusió al segle XVI. És agradable, vivaç i graciosa. La devem a Timoneda, que la publicà en un plec solt. A més, en féu un *contrafactum* a l'espiritual que donà a conèixer en un altre plec, i encara un segon *contrafactum*, aquest darrer, però, en castellà. De pas, em permeto d'assenyalar-ne un tercer, també castellà i rigorosament inèdit, atribuï a Onofre Almudèver, amic i col·laborador de Timoneda⁹⁹. Tornant a la versió profana d'aquest darrer,

dez y Pelayo", II, 1899, 644; 646). — PEDRO DE PADILLA, *Thesoro de varias poetas...* (Madrid, Francisco Sánchez, 1580), ff. 167 v.-168 v. — PEDRO DE ANDRADE CAMINHA, *Cantiga LXIV. A esta cantiga velha i Cantiga xciii* (ed. PRIEBSCHE, 383, 476, nùms. 385 i 463). — Elvas, Bibl. Públ. Horténsia, nùm. 11973, 2.ª part, ff. 28 v.-29; és la *Cantiga LXIV*, d'Andrade (ed. JOAQUIM, 173, 187, II, nùm. 25). — HERNÁN GONZÁLEZ DE ESLAVA, *Coloquios espirituales y sacramentales. Y canciones divinas* (Mèxic 1610), f. 168 v., dins l'*Ensalada del Gachopin*, estrofa XVII, refrany. — Paris, Bibl. Nat., ms. esp., 372, f. 307 v. (segons MOREL-FATIO, *Cat.*, nùm. 601).

96. JUAN VÁSQUEZ, *Recopilación de sonetos y villancicos a quatro y a cinco* (Sevilla, Juan Gutiérrez, 1560; refrany i estr. I, amb variants; ed. JUAN VÁSQUEZ, "Recopilación de Sonetos y Villancicos a quatro y a cinco" (Sevilla, 1560). Transcripción y estudio por HIGINIO ANGLÉS (Barcelona, CSIC, IEM, 1946), 34, nùm. 4. — Hispanic Society, ms. B 2486 (c. 1568), f. [289]; refrany i cinc cobles; coincideixen aquell i l'estr. I amb la *Flor*, segons FRENK, *Cancionero sevillano*, 393, nùm. 653. — *Libro de música en cifra...* Hecho por ESTEVAN DAÇA (Valladolid, Diego Fernández de Córdova, 1576), ff. 104 v.-107 v.; refrany i estr. I. — En un ms. d'entre 1592-1602, publicat per L. G. ALONSO GETINO, *Anales salmantinos*, II (Salamanca 1929), 378 s., nùm. CLXXIII, trobem la versió de la *Flor*, amb petites variants i una estrofa més.

97. Paris, Bibl. Nat., ms. esp. 373, ff. 148-149. Cf. MOREL-FATIO, *Cat.*, nùm. 602, i R. GONZÁLEZ GALLEGU, tesina cit., II, pàgs. 265 s.

98. *Flor de romances y glosas*; reimpr., RODRÍGUEZ-MOÑO, pàgs. [171]-[173]. Cf. nota 85.

99. El plec solt de Timoneda que conté la peça profana, duu per títol: *Les cobles de "Bella, de vós enamorós"*. *Hava novament trobades per JUAN TIMONEDA, a suplicació del interès i vulgo de la gent* (s.l.n.d.), i fou publicat, força deficientment, per LUCAS DE TORRE, *Varias poetas de Juan Timoneda*, BRAE, V (1918), 508. Hom s'adona que les dues estrofes omeses per la *Flor*, "Al finestruch mire corrent" i "Vós m'aveu fet gran cantorista", ho foren ben injustament. — El *contrafactum* a l'espiritual, en català, és al plec *Cobles de "Bella, de vós enamorós"*, *contrafetes al spiritual per JUAN TIMONEDA, a invocació de la Mare de Déu dels Desamparats* (s.l.n.d.), i fa: "*Bella de vós, puix Déu en vós | tostemps se mira, | mirau-nos vós, que per socs | mon cor sospira*". (SALVÀ, *Cat.*, I, 52, nùm. 132, nota; AGUILÓ, *Catálogo*, 555, nùm. 2111; J. M. PUIG TORRALBA y F. MARTÍ GRAJALES, *Estudio histórico-crítico de los poetas valencianos de los siglos XVI, XVII y XVIII*, València 1883, 46; F. MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid 1927, 446 b.) — El *contrafactum* en castellà, de Timoneda, és al final de la seva edició de l'*Aucto del Nacimiento*, inclòs al seu *Ternario Spiritual*, de 1558 (veg. supra, nota 36, per a la descripció i la bibliografia; la peça es pot trobar fàcilment a l'ed. E. JULIÀ MARTÍNEZ, II, 85 s.); diu: "*Niño Jesús, no lloréys vos, | ánima mía, | pues en nacer oy entre nos | days alegría*."

El *contrafactum* d'Almudèver, en castellà, fins ara desconegut, és al plec solt, tardà, però

direm que la redacció publicada al plec solt té dues estrofes més que la impresa a la *Flor* i que és millor. Aquella reducció i la major bondat de la versió del plec proven que aquest, publicat sense data, és anterior al nostre cançoner. D'altra banda, el *contrafactum* castellà de Timoneda, a dalt indicant, fou imprès el 1558; vol dir que la versió profana del nostre poeta i editor, en català, és anterior a l'any esmentat.

La cançó de "Bella, de vós só enamorós" la contraféu burlescament Lluís del Milà al seu *Cortésano*, que narra, repeteixo, fets de 1535; i al llibre, la versió strafeta va precedida d'aquests mots reveladors de la procedència de la cançó: "Quiero cantar, para daros placer, esta *cançión catalana*." ¹⁰⁰ Encara a València, trobem una altra versió del refrany profà i amorós, amb tres estrofes diferents de la de Timoneda, anterior i continguda al *Cançoner Musical del Duc de Calàbria*, correntment conegut per *Cançoner d'Upsala* i publicat el 1556, tardanament, per tant, ja que el duc morí el 1550 ¹⁰¹. Finalment, Pere Serafi ens ha llegat una altra redacció, amb sis cobles glossadores independents de les altres conegudes ¹⁰².

Mètricament, la cançó de la "Bella" és escrita, tant en el refrany com en les estrofes, amb alternança de versos llargs i curts. Aquesta combinació mètrica és molt ben documentada a València durant el segle XVI, i constituï, a més, una de les preferències formals de Timoneda. I és ben

---

sens dubte reimpressió d'un altre força anterior, titulat: *Coplas en alabanza de la Virgen nuestra Señora, al tono de "Yo tiene saya blanca"*. Con otras dos canciones muy devotas. Hechas por Nofre Almodévar, Impressas con licencia, en Barcelona, en casa Sebastián de Cormellas, al Cal. Año 1609. (Exemplar a la Bibl. de Catalunya, 3-VI-8/12.) La versió és precedida de la rúbrica: *Otra canción del mismo, al tono de "Bella, de vós só enamorós"*. El refrany fa: "Vos soys descanço y bien de nos, | Virgen Maria. | Desque de vos encarnó Dios, | Sathán sospira"; i les estrofes comencen així: I. "Vos soys del Verbo divinal"; II. "Vos, entre Dios y el pecador"; III. "Al hombre hezistes alcançar"; IV. "Vuestra suprema caridad"; V. "Vos nos librástes de la lid"; VI. "Vara muy fértil de Jessé". Onofre Almodévar, editor del *Proccés de les olives, del Somni de Joan Joan* i de Jaume Roig, l'any 1561, col·laborà amb Timoneda en el plec solt: *Contiéndose dos canciones devotas y contemplativas. La primera es al tono d'aquel cantar que dice: "Si vos os heváis los besos"*. Compuestas [sic] por Nofre Almodévar. Con otra al tono de "Mis ovejas hazen daño". Hechas [sic] por JUAN TIMONEDA. (S.l.n.d.; SALVÀ, *Cat.*, I, 52, núm. 135, nota; MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 448; PALAU, *Manual*, 1.ª ed., VII, 34; RODRÍGUEZ-MOÑINO, J. TIMONEDA, *Cançoneros*, 35, núm. 26; i *Dicc. pl. s.*, núm. 17). Altrament, al *Ternario Spiritual* Almodévar publicà un sonet en comendació de la obra a los lectores.

100. Jornada v (ed. cit., 232).

101. *Villancicos de diversos autores, a dos, y a tres, y a quatro y a cinco voces, agora nuevamente corregidos...* (Venècia, Hieronymum Scotum, 1556), ff. 17 v.-19. Veg. la composició, no pas ben interpretada, a R. MITJANA, *Cincuenta y cuatro canciones españolas del siglo XVI. Cancionero de Upsala* (Upsala 1909), núm. 24; treball reproduït a Ped. *Cancionero de Upsala* (Mèxic, "El Colegio de México", 1944), deguda a JESÚS BAL, amb un estudi d'ISABEL POPE. Els textos han estat editats a part, força incorrectament i amb inexactituds, per LEOPOLDO QUEROL ROSSO, *La poesia del Cancionero de Upsala*, "Anales de la Universidad de Valencia", X (1929-1930). Sobre aquest cançoner, com a representant del repertori musical del duc de Calàbria a la seva cort de València, veg. el meu treball, cit., *Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala*.

102. *Dos libros* (1565), ff. 52 v.-53 v.; ed. cit., 69 s. Al meu treball *Poesia catalana del segle XVI. Les versions conegudes de "Bella, de vós som amorós"*, "Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera", II (Sant Cugat del Vallès-Barcelona, 1960), 313-332, estudio les versions catalanes i no m'ocupo, en canvi, dels *contrafacta* castellans a dalt esmentats.

significatiu el fet de trobar, a la *Flor*, deu composicions, ultra la indicada, regides segons l'esmentada alternança ¹⁰³.

Semblantment a la primera part, ve tot seguit la *Ventura de gitana para dezir [a] qualquier dama, muy graciosa y sentida*. És una secció formada només d'una sola poesia (núm. 227), en castellà. Consta de tres estrofes i una tirallonga d'aparellats de versos curts i llargs, alternant-se. Aquesta composició, de poca qualitat i vulgar, també la trobo, bé que força deturpada, en un plec solt que sembla tardà ¹⁰⁴.

Segueixen els *Motes diversos para disfraçarse*, que formen una secció paral·lela a la corresponent de la primera part. Són sis divises o "empreses" castellanques d'un tercet cadascuna (núms. 228-233).

La secció vinent, titulada *Aquí comiençan las preguntas, muy graciosas y sentidas*, té les característiques indicades a l'equivalent de la primera part, i les peces, totes escrites en la mateixa llengua, sumen un total de catorze (núms. 234-247). Una d'elles, "Quién es el qu'engendra y no es animal" (núm. 246), és adaptació i arranjamant dels vs. 5-8 d'una *Pregunta del bachiller Valencia*, que comença "Mirando la forma de su invención" i que figura al cançoner de Castillo, edició de 1511 ¹⁰⁵.

Segueixen els romanços, encapçalats per l'epígraf *Aquí comiençan los romances notables de oír, sobre hechos romanos. Con el de Leandro y Hero*. Aquest grup és sensiblement inferior al corresponent de la primera part, constituït, com hem vist, per un cert nombre de romanços vells i tradicionals. A la present secció, formada per dotze romanços (núms. 248-259), el títol és també confús, com a l'altra, perquè ni els de Leandre (núm. 248), d'Hero (núm. 249), d'Artemisa (núm. 254) i d'Hipòmenes (núm. 255), ni el de la papessa Joana (núm. 251), no desenrotllen temes pertanyents a la història romana clàssica. Tots els dotze romanços són de creació recent i de caire semierudit i artificios, tots duen, sense excepció, rima consonant, i, llevat del de Leandre i el d'Hero, tanmateix molt esquemàtics, es circumscriuen a la simple anècdota, curiosa, divertida o banal, sense transcendir-la poèticament, i són expressats amb poc art, pesadament i a voltes amb vulgaritat i tot. Cap d'ells, d'altra banda, no

103. Núms. 6, 13, 14, 78, 79, 81, 203, 204, 206 i 208. Em refereixo exclusivament a la cançó amb refrany i cobles glossadores i prescindixo del ritme de les lamentacions, els *chistes* i les *eudechas* i una part del núm. 227, que són tirallongues de versos alternats, però sense tema liminar.

104. *Coplas nuevamente hechas de una gitana, con la ventura de la gitana. Y otras d'"El melón y la muger son malos de conocer", Con la canción de "Las mozas, Dios que las guarde, y a las viejas, ravia las mate"*. (S.l.n.d.) Ed. facs., *Pllegos*, IV, 249 ss., núm. CLXIII. Cf. Rz.: M., *Dicc. pl. s.*, núm. 821.

105. CG (1511), f. 156; ed. facs. cit. Transcriu els esmentats vs. 5-8 i subratlla les variants respecte a la *Flor*:

*Concibe y engendra y no es animal
en cárcel oscura que a todos nos ata,
sustenta lo bivo y a todo lo tracta
después que de muerto se torna inmortal.*

té precedents documentats ni ha estat objecte de transmissió tradicional. Recordem, finalment, que el romanç de Leandre (núm. 248) i el d'Hero (núm. 249) són fundats en la *Fábula de Leandro y Hero* de Joan Boscà¹⁰⁶.

La setena secció d'aquesta part és precedida de la rúbrica *Aquí comiencan villancicos y canciones a modo de diálogo pastoril, sobre diversos acaescimientos de amores*. No equival, doncs, a la setena de la primera part, que conté lamentacions, *chistes* i *endechas*, com sabem. La formen dinou composicions castellanes pertanyents al gènere alludit (núms. 260-278), el qual és representat, a més, per tres altres peces situades en altres seccions (núms. 23, 224 i 225). La modalitat del gènere enregistrada a la *Flor* —en metres curts, entre altres característiques— respon a una voga literària que, partint de la tradició lírica i sàvia del segle xv, pren nova actualitat des del segon terç del xvi fins entrat el següent. La rúbrica declara que les composicions són dialogades; en realitat, però, sis no ho són (núms. 264, 269, 270, 272, 275 i 277). El conjunt és format per planys i confidències sobre casuística d'amor cortès entre falsos pastors i pastores disfressats amb el ja sabut ropatge convencional i movent-se en l'escenari illusori d'una ficció de vida idíl·lica i senzilla, amb sovintejades expressions volgudament rústiques, alguna vegada mitjançant, aquí també, l'ús de proverbis i modismes populars¹⁰⁷. Aquest grup és interessant, i l'estudi de les fonts, a més de recordar-nos l'origen pròxim d'aquest gènere, permet d'indicar els anys de la seva nova vigència i l'època fins a la qual es mantingué encara vivent.

Així, el refrany del núm. 278, "Dime, Joan, por tu salud", és basat en un altre de Juan del Encina que comença amb el mateix vers i que presenta variants a la resta; les estrofes, però, no coincideixen¹⁰⁸.

El refrany del núm. 266, "Zagala, di qué harás", i el del núm. 267, "Carillo, ¿por qué te vas?", sabem amb tota certesa que eren d'actualitat el 1548, perquè, aplicats als amors de l'infant Felip amb Isabel Ossorio, alludien a la partença del Príncep cap a Flandes, esdevinguda aquell any¹⁰⁹. El primer, a més, fou glossat per Jorge de Montemayor, que el

106. Sobre l'esmentada filiació, veg. MENÉNDEZ PELAYO, *Antol.*, X, 319, on comenta aquests dos romanços de la *Flor*. Cap dels romanços d'aquest grup no passà a WOLF-HOFMANN, *Primavera*. Tots, en canvi, a DURÁN, *Rom. general*, núms. 466 (els nostres núms. 248), 467 (249), 544 (250), 1248 (251), 573 (252), 569 (253), 498 (254), 463 (255), 518 (256), 574 (257), 528 (258) i 567 (259).

107. "Quien tiempo atiende, | tiempo dicen que le falta" (núm. 263, vs. 15 s.). "Casarás y amansarás" (núm. 264, v. 4). "Que no son amores | para todos hombres" (núm. 270, vs. 3-4). "Cata que no llores | lo que agora ries" (núm. 272, vs. 3-4). Seguir amors, "es daño en juventud | y en la senetud vergüença"; "ninguno por mar passa | que de fortuna no cuenta" (núm. 274, vs. 6 s., 39 s.). "Qu'en manos yrá el pandero | que lo sabrán bien tañer"; "en l'escoger no seas loba"; "el que determina presto, | muy despacio se arrepiente" (núm. 275, vs. 15 s., 23, 31 s.). "En viento, amor y muger | no busquen ningún cimient" (núm. 277, vs. 55 s.).

108. ENCINA, *Cancionero*, ed. 1496 i següents. La glossa d'Encina consta de vint cobles; la de la *Flor*, de quatre. La poesia d'Encina era també al *CMP*, f. 195, desaparegut del còdex. Veg. la meua ed., vol. 3-B, núm. 548.

109. Es dedueix clarament de Madrid, Bibl. de Palau, ms. 1577, cartipàs salamanquí de Pedro

publicà el 1554, i per Hernando de Acuña, la glossa del qual és anterior a 1556. Cal recordar la relació de Montemayor amb València —hi residí, hi traduí Ausiàs March, hi publicà la *Diana*—, i assenyalar que l'esmentat refrany es trobava així mateix en el cançoner de Pedro Hurtado, *Recreo de Amadores*, publicat a València el 1569, segurament per Timoneda ¹¹⁰. L'altre, núm. 267, no obtingué tanta difusió ¹¹¹.

de Lemos, el qual, al f. 100 v., anota: "Todas las que se siguen se hizieron sobre los amores que el príncipe don Philippe, rey nuestro, trata con una dama de la infanta doña Juana, y llámasse doña Ysabel Osorio [...] Estas se hizieron quando el príncipe se partió a Flandes:

—Carillo, ¿por qué te vas
de las tierras de donde eres?
—Zagala, tú bien podrás
hacerme quedar, si quieres. —

I —Zagala, di qué harás
quando sepas que soy ido.
—Carillo, quererte más
que en mi vida t'é querido.
Ya de verte me despido;
hallarme viva no esperes.
Mas en ti no reine olvido,
pues dizes que tanto quieres. —

Són vuit estrofes en total (veg. PIDAL, *Cartapacios*, 163 ss.). Per als nostres propòsits només ens interessen les rúbriques, el refrany i l'estr. 1. Les rúbriques són prou expressives, i ja hem precisat la data de la partença del Príncep. El refrany és exactament igual que el de la *Flor*, núm. 267, on té sis estrofes diferents de les del ms. Ara bé, els vs. 5-8 de l'estrofa del cartipàs corresponen, a penes sense variants, al refrany del nostre núm. 266. Opino que l'estr. 1 del cartipàs, de combinació rimada força xocant, és un *pasticcio* fet per tal d'adaptar-hi el refrany esmentat; és a dir, que el refrany del núm. 266 no deriva de l'estrofa, sinó a l'inrevés.

110. *Las obras de GEORGE DE MONTEMAYOR...* (Anvers, Juan Steelsio, 1554). ff. 13-13 v., refrany aliè, amb variants, i quatre estrofes independents de la *Flor* (ed. *El Cancionero del poeta GEORGE DE MONTEMAYOR. Prólogo de ANGEL GONZÁLEZ PALENCIA*, Madrid 1932, Soc. Biblióf. Esp., 2.ª ép., IX, págs. 18 s.). La versió de Montemayor figura en dos cançoners manuscrits, almenys: Hispanic Society, B 2486, f. [298] (FRANK, *Cancionero sevillano*, núm. 643); al f. 186 v., una versió a l'espiritual (segons FRANK, núm. 322). I a Évora, Bibl. Públ., cxiv/1-17, ff. 9 v.-10 (ed. *The Cancionero de Évora. Critical Edition and Notes* by ARTHUR LEE-FRANCIS ASKINS, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1965, University of California Publications in Modern Philology, vol. 74, pág. 34, núm. [xxxix]). — *Varias poesías, compuestas por don HERNANDO DE ACUÑA. Dirigidas al príncipe don Felipe*, N. S. (Madrid, P. Madrigal, 1591), sis estrofes independents (ed. ELENA CATENA DE VINDEL, Madrid 1954, Bibl. de Antiguos Libros Hispánicos, págs. 175 ss.). La versió d'Acuña compareix, amb variants, a París, Bibl. Nat., ms. esp. 371, ff. 7-7 v. (cf. M. ROSA REY-STOLLE IMBERT, *El ms. 371 de la Biblioteca Nacional de París*, tesina de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1963, pág. 6). — Una altra versió, a Madrid, Bibl. Nac., ms. 3806 (mitjan segle xvi), f. 65. — Una versió a l'espiritual, a Madrid, Bibl. Nac., ms. 13418 (s. xvi). — PEDRO HURTADO, *Cancionero llamado Recreo de Amadores, en el qual se contienen canciones, villancicos...* (València 1569); col·lecció perduda, de la qual conservem la descripció i una còpia parcial d'Agustín Durán; rera la portada hi anava un pròleg de Joan Timoneda. La còpia és a Madrid, Bibl. Nac., ms. 2182, f. 86 v. (descrita a *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, VI (2100-2374), Madrid 1962, págs. 86 s., núm. 2182. Comenta la còpia, A. RODRÍGUEZ-MOÑO, *Poesía y cancioneros. Discurso*, 89 s.).

111. A més del cartipàs de Lemos, és a l'esmentat cançoner d'Évora, ms. cxiv/1-17, ff. 26-27 (ed. ASKINS, *C. Évora*, núm. [LXII]), amb el mateix refrany i tres estrofes independents. — Conec tres contrafacta a l'espiritual: un, al *Cancionero Juromenka*, f. 3 v., "Verbo Dios, ¿por qué te vas?" (C. MICHAËLIS, *Mitteilungen*, cit., ZRPb, VII, 1884, 600). I dos, al *Cancionero de nuestra Señora*, 1591, que porten aquestes rúbriques: *Otras al tono de "Carillo, ¿por qué te vas?"* ("De dó vienes, Sathanás?"), i *Obra sobre el Sanctísimo Sacramento, a manera de diálogo entre Dios y el hombre ... Comienza la obra* ("Di, mi Dios, ¿por qué te vas?") (reimp., cit. a la nota 79, d'A. PÉREZ GÓMEZ, 39 s. i 51 ss.).

També el núm. 271, "Cómo vas, Antón, así", ens ofereix d'ales per a la cronologia i d'altres interessants aspectes. La poesia consta de refrany i quatre estrofes. Aquell element i una sola estrofa, la primera, són, amb variants, a la *Primera parte de la Silva*, de Saragossa, Nágera, 1550, i, procedents d'aquesta, a la *Silva* de Barcelona, Borin, 1550, i a la de Cortey, 1552. L'estrofa segona de la *Flor* presenta el detall curiós que el confident del protagonista s'anomena "Tomillo". Sembla, doncs, que hem d'atribuir l'esmentada estrofa, i probablement les dues restants, a Timoneda, nom relacionat amb "timó", és a dir, "farigola", que en castellà és *tomillo*. Quant a la seva difusió, un dels cançoners de París, del segle XVII, conté la peça de la *Flor*, però amb variants i sense la primera estrofa ¹¹².

Jorge de Montemayor glossà, en cobles independents, una variant del refrany del núm. 276, "Di, Bras, de qué murió Juan"; publicada el 1554, la peça obtingué una bona difusió ¹¹³. Però també l'obtingué la versió de la *Flor*, ja que figura en dos cançoners del segle XVII, conservats a París ¹¹⁴.

Posseïm diverses versions del núm. 275. Totes comencen "Zagala, más que las flores", enfront del nostre cançoner, que diu "Zagala, como una[s] flores", i d'una adaptació que en redactà Timoneda per a la seva *Comedia Cornelia* (1559), i que fa: "Lamia, como unas flores", és a dir, amb la mateixa variant distintiva de la *Flor* com a base. Totes les estrofes que conec, procedents de fonts diverses, una d'elles valenciana, són diferents de les del nostre cançoner ¹¹⁵.

112. *Primera parte de la Silva de varios romances...* (Saragossa, Stevan G. de Nágera, 1550), f. 218; veg. *Silva, Zaragoza*, reimp. cit., de RODRÍGUEZ-MOÑO, 262. *Silva de varios romances...* (1550. Al colofó: *Fue impressa la presente obra en la muy leal ciudad de Barcelona, por Pedro Borin*), ff. 196-196 v. *Silva de varios romances...* (Barcelona, Jaume Cortey, 1552), ff. 196-196 v. Per a la nostra composició continguda en les citades tres edicions de la *Silva*, veg. el llibre, lloable en tants d'aspectes, d'ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑO, *Silva, 1561. Contribución* (supra nota 23-2), 375, 384, 395, núm. 157 per a les tres. — París, Bibl. Nat., ms. esp., 371, ff. 11-12; cf. M. R. REY-STOLLE, tesina cit., pàgs. 11 s.

113. *Las obras de GEORGE DE MONTEMAYOR*, cit.; hi ha dues variants al refrany; la del v. 1 és distintiva entre aquesta versió i la de la *Flor*: "Di, Juan, de qué murió Bras" (ed. cit., 17 s.). La peça de Montemayor és a la Hispanic Society, B 2486, f. [297] v. (FRENK, *Cancionero sevillano*, núm. 185). També a dos plecs volants: 1. *Romance del conde Claros de Montalván. Con un villancico pastoril al cabo, muy gracioso* (s.l.n.d.); ed. facs., *Pliegos Praga*, I, 40, núm. v; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1017; i 2. *Romance del conde Claros de Montalván* [sic]. *Con un villancico pastoril al cabo, muy gracioso. Impreso, con licencia, en Burgos, por Juan Baptista Varesio* (s.d.); exemplar a Madrid, Bibl. Nac., R-8183; ed. facs., *Pliegos*, II, 152, núm. LXIV; cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1018).

114. París, Bibl. Nat., ms. esp. 371, ff. 8-9 v. (cf. M. R. REY-STOLLE, tesina cit., pàg. 8), i ms. esp. 307, f. 323 v. (segons MOREL-FATIO, *Cat.*, núm. 600).

115. La versió més recollida que he identificat és la del CG (1557), f. 395 v. (RODRÍGUEZ-MOÑO, *Suplemento*, núm. 299). — La *Comedia Cornelia*, a més de vendre's solta, formava part de *Las tres Comedias del facundissimo poeta JUAN TIMONEDA...* (València 1559). Veg. E. JULIA MARTÍNEZ, *Obras*, II, 345. Hi ha, a més, ed. facs.; infra nota 156. — Hispanic Society, ms. B 2486, f. [288] v. (FRENK, *Cancionero sevillano*, núm. 645). — Dues versions; a Madrid, Bibl. Nac., ms. 2621, ff. 302 v. i 356 v., probablement copiades tard; recordem que aquest cançoner és de procedència valenciana. — Una altra, molt variant, al *Cancionero d'Evora*, Bibl. Públ., cxiv/1-17, f. 24 (ASKINS, *C. Evora*, núm. [LVII]).

El graciós refrany que encapçala el núm. 269, "El pastor que tiene amores, | quando en el ganado está | sospiros por silvos da", el trobo, en una adaptació molt lliure, a l'*Auto de Naval y de Abigail*, atribuït a Lope de Rueda i representat a Sevilla pel Corpus de 1559¹¹⁶. Contrafet a l'espiritual, el refrany de la *Flor* és a la *Comedia a lo pastoril para la noche de Navidad*, escrita entre 1550 i 1575¹¹⁷. La composició del nostre cançoner compareix en un plec solt de la col·lecció de Cracòvia, editat a Granada per Hugo de Mena, el 1570. Aquest plec té dues parts, i opino que la segona, on és la peça, és reimpressió d'un full de Timoneda, com també dos altres plecs d'aquell fons, un d'ells ja sabut¹¹⁸. D'altra banda, un dels manuscrits parisencs del xvii conté, amb força variants i més reduïda, la versió del nostre imprès¹¹⁹.

La cançó núm. 272, "En los tus amores", obtingué una bona difusió fins entrat el segle xvii, bé que a través de versions molt variants i de *contrafacta* espirituals. La més pròxima al refrany de la *Flor*, però amb l'estrofa independent, és la musical de Pere Alberch Vila (1561). D'altra banda, tres manuscrits parisencs del disset acullen la composició, encara que molt deturpada i variant¹²⁰.

116. Aquella peça dramàtica és continguda al famós *Código de autos viejos*. Veg. LÉO ROUANET, *Colección de autos, farsas y coloquios del siglo XVI*, I (Barcelona-Madrid 1901; Bibliotheca hispanica), pág. xii, atribució i data de la representació (cf. II, 502 nota, i IV, 291 s.); l'*auto* al vol. II, núm. lxx, i la cançó a la pág. 513. El reproduí E. COTARELO a *Obras de Lope de Rueda*, II (Madrid, R. Ac. Esp., 1908), 370. L'adaptació diu: "David, como tiene amores, | aunque en la campaña está, | por aplacar sus dolores | por silvos sospiros da." L'*Auto de Naval* no figura a l'edició de les obres de Rueda deguda a Timoneda.

117. Madrid, Bibl. Nac., ms. 16058. Ed. J. P. WICKERSHAM CRAWFORD, *RHi*, XXIV (1911), 515 s.

118. Les dues parts esmentades foren erròniament considerades per POREBOWICZ, *Zbiór*, com a dos plecs independents, als quals atribuï els nús. 100 i 101. Però, com ha deixat ben establert Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 63, es tracta d'un de sol. La primera part duu el títol general de l'obreta: *Romance de Leandro, compuesto por JUAN DE BORAVALIAS MAYAYO. Con dos sonetos. Y otras siete canciones a modo de diálogo pastoril, muy sentidas* (POREBOWICZ, núm. 101); segueixen un romanç i dos sonets. La segona part fa: *Aquí comiençan siete obras muy graciosas y sentidas, a modo de diálogo pastoril. Hechas por un gentilhombre, entre muchos conocido, el qual calla aquí su nombre, si el metro ha de ser mordido* (POREBOWICZ, núm. 100); segueixen set poesies. Colofó: *Con licencia. Impresas en Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de 1570*. Per al nostre estudi ens interessa únicament la segona part.

El títol d'aquesta segona part és paral·lel a l'epígraf de la secció de la *Flor* que anem recurrent, i la manera desimbolta en què és redactat s'assembla molt a l'habitual de Timoneda. D'altra banda, l'esmentada part, ultra contenir el núm. 269 que ara estudiem, copia també el nostre núm. 273, "Despierta, Juan, por tu fe", la qual composició figura en un altre plec solt de Cracòvia, el núm. 91 de Porebowicz, titulat *Romance de la hermosa Xarifa...* (supra, nota 37-1), que l'atribueix expressament a Timoneda: *Otras [coplas]. Compuestas por Juan Timoneda*. Altament aquest mateix plec, de Cracòvia núm. 91, publica "Si ganada es Antequera", és a dir, el nostre núm. 87, una cançó molt vinculada amb Timoneda, com sabem. Per tant, penso que *Aquí comiençan siete obras...* (POREBOWICZ, *Zbiór*, núm. 100) i el plec de Cracòvia núm. 91 són reimpressions, fetes per Hugo de Mena, de fulls volants anteriors deguts a Joan Timoneda. Afegim que un tercer plec de Cracòvia, el núm. 80 de Porebowicz, és provat que és una reimpressió d'un altre de l'editor valencià (POREBOWICZ, *Zbiór*, pág. 12). Al final d'aquest treball insistiré sobre aquestes atribucions. Cf., a més, infra, nota 122.

119. Paris, Bibl. Nat., ms. esp. 371; hi manquen les estrofes III, v i vi. Cf. M. R. REV-STOLLE, tesina cit., págs. 35 s.

120. *Odarum (quas vulgo madrigales appellamus)...liber primus*, PETRO ALBERCIO VILA, *canonico barcinonensi, auctore* (Barcelona, Jacobus Cortey, 1561) (cf. PEDRELL, *Cat.*, II, 173). — Sota la forma "De los tus amores", la trobem a la Hispanic Society, B 2486, f. 262 (FRENK,

El Cançoner sevillà de la Hispanic Society (c. 1568) es relaciona amb tres peces més d'aquest grup, ultra les indicades a les notes corresponents, com també ho fan d'altres reculls coetanis o posteriors. Les versions d'aquestes fonts i les dels núms. 263 i 264 tenen de comú el refrany, amb algunes variants; en canvi, les estrofes són diferents¹²¹. Per contra, la tercera, "Despierta, Juan, por tu fe" (núm. 273), presenta estretes coincidències entre el Cançoner sevillà i la *Flor*. D'altra banda, un dels dos plecs solts de Cracòvia que la publiquen, atribueix aquesta composició expressament a Joan Timoneda¹²².

Finalment, el refrany del núm. 277, "Dexad, zagales, mi mal", reapareix en dos dels manuscrits tardans de la National de París¹²³.

En certa manera fent *pendant* amb els dos sonets que clouen la primera part, tanquen aquesta, i amb ella el recull, una cançó estructurada per refrany i una estrofa, de qualitat i segurament antiga, "Dulce, loable figura, | coraçón salvage, crudo" (núm. 279), i la glossa que hom fa dels seus versos en la composició núm. 280, "Cimiento de mi querer", que no té la vàlua del model.

Aquest és, per tant, el *Cancionero llamado Flor de Enamorados*, segons l'edició de 1562. Un cançoner dens, de dues-centes vuitanta composicions, enquibides en un volum petit, de butxaca, i agrupades, gairebé meitat i meitat, en dues parts ben destriables, encara que no indicades expressament al llibre, les quals al seu torn se subdivideixen en vuit

Cancionero sevillano, núm. 159), i a París, Bibl. Nat., ms. esp. 307, f. 309 (MÓREL-FATIO, *Cat.*, núm. 600). — Amb el començ "De bajos amores", a París, Bibl. Nat., ms. esp. 372, f. 300 (MÓREL-FATIO, *Cat.*, núm. 601), i ms. esp. 373, ff. 108 v-109 (cf. R. GONZÁLEZ GALLEGO, *tesina cit.*, I, 201 ss.). — A l'espiritual tenim tres versions: dues, a l'esmentat cançoner de la Hispanic Society, f. 171 v., "De Dios tus amores", i ff. 157 v. s., "Ya de tus errores" (FRENK, *op. cit.*, núms. 154 i 614); i l'altra, "Del mundo y sus flores", al plec solt, *Cancionero de copias del Nacimiento de nuestro Señor Jesu Christo, para cantar la noche de Navidad. Compuesto por FRANCISCO DE VELASCO, hermano mayor de los niños de la Doctrina, de la ciudad de Granada. Agora nuevamente con licencia impresso en Burgos, en casa de Juan Bautista Varesio. Año de M.DC.iiij [1604]* (ed. facs., no venal, d'A. PÉREZ GÓMEZ, Nadal de 1957).

121. El núm. 263, "Zagala, qué's de la fe", es troba, doncs, al ms. de la Hispanic Society, B 2486, ff. [285]-[285] v.: refrany igual i sis estrofes independents (FRENK, *op. cit.*, núm. 650). I figura a l'imprès *Cancionero de LÓPEZ MALDONADO*, ff. 54 v.-55 v.: refrany amb variants i quatre cobles diferents (ed. facs. cit. a la nota 23). El núm. 264, "Zagala, qué sorda estarás", és a l'esmentat cançoner de la Hispanic Society, ff. [294]-[294] v., amb refrany variant i sis estrofes diferents (FRENK, núm. 638); al f. 155, un *contrafactum* a l'espiritual, "Zagala, quan linda estais" (FRENK, núm. 639). I al *Cancioneiro d'Evora*, Bibl. Públ., cxiv/1-17, f. 24 v.: refrany molt variant i una estrofa independent (ASKINS, *C. Evora*, núm. [LVIII]).

122. Hispanic Society, ms. cit., ff. [282]-[283] (FRENK, núm. 193). — Els plecs de Cracòvia que contenen la composició són dos, tal com he indicat. Segons el primer, titulat *Romance de la hermosa Xarifa... Y "Despierta, Juan, por tu fe"...* (Granada, Hugo de Mena, 1573), les cobles de "Despierta, Juan", són, insisteixo, *Compuestas por Juan Timoneda* (PORR-BOWICZ, *Zbiór*, 8, 24, 25, núm. 91; veg. supra, notes 37-1 i 118). L'altre plec de Cracòvia és aquell la segona part del qual porta per títol *Aquí comiençan siete obras...*; l'he descrit supra, nota 118, on exposo, a més, els motius pels quals opino que els dos plecs són reimpressió d'altres dos del mateix Timoneda. Hi insistiré al final d'aquest treball.

123. Mss. esp. 307, f. 313, i 373, f. 134 v.-135 v.; en ambdós comença per "Dexad, pastores, mi mal" (segons MÓREL-FATIO, *Cat.*, núms. 600 i 602; per al ms. 373, cf. R. GONZÁLEZ GALLEGO, *tesina cit.*, II, pàgs. 243 ss.).

seccions cadascuna. Aquesta distribució constitueix una de les originalitats del cançoner, i el col·lector s'apressà a destacar-la a la portada, dient que el recull es *por muy linda orden copilado*. Una ordenació així, tan amena i suggestiva, no la trobem en els cançoners de l'època ni en els anteriors; només els que editarà més endavant Timoneda presenten una varietat i una vivor semblants.

El contingut és ben divers quant als gèneres, els temes i els estils. Hi figuren poesies líriques basades en la casuística d'amor cortès, sigui en la seva vertent més culta, sigui en la popularitzant i realista; d'altres segueixen el convencionalisme pastoril; unes quantes són de bona mena popular i tradicional; algunes són més o menys agudes i enginyoses, com les endevinalles; hi trobem, finalment, els romanços, tan ben representats. Hi ha composicions que no tenen una aplicació concreta; d'altres sí, com la pregunta i la resposta de societat, els *motes*, és a dir, màximes, divises o empreses per a ésser usades en les disfresses, les qüestions versificades posades amb artifici, i la dansa; i gairebé totes es relacionen amb la música. La majoria duen estructura de refrany i cobles glossadores; unes quantes estan constituïdes només per estrofes, de metres i combinacions diversos; hi ha també tirallongues de versos curts i llargs, alternats; hi ha l'esquema dels sonets i les tirades dels romanços. Els temes, molt variats, van des dels propis de l'amor cortès, amb els seus casos debatuts fins al cansament, les sabudes i matisades reaccions davant els sentiments constants, els personatges de sempre, les allegories, els debats, la saviesa, en fi, d'una ciència d'erotisme espiritual forjada al llarg de segles; els de la lírica pastoril, on els personatges, que només han canviat de vestuari i decorat, continuen en llur condició essencial de cortesans; els més imponderables de la lírica tradicional, o bé els vivaços i immediats de les peces que reflecteixen la realitat quotidiana; fins als temes històrics, novel·lesc, lírics o anecdòtics del romancer, i els propis de l'enigmàtica de les endevinalles.

També l'estil presenta matisos. Hi domina el culte i l'erudit d'inspiració cortès i tardana, gairebé sempre expressat de manera fàcil i assequible; hi ha el tradicional, o l'artificiós i el semièrudit, dels romanços; hi destaquem el realista, agut i expressiu, que aprofita els proverbis i les frases familiars i que sovint s'aplica a la burla, un estil que a voltes gairebé pren categoria popular, però que en d'altres davalla fins al prosaisme i a la vulgaritat; uns cops ens sorprèn agradablement de trobar peces del millor estil tradicional¹²⁴, i àdhuc de caràcter popular¹²⁵, les quals circumstàncies, no massa freqüents tanmateix, solen esdevenir-se només en el refrany liminar.

124. Veg., p. e., núms. 41, 49, 68, 74, 79, 81, 83, 87, 135, 149, 158, 172, 176, 181, 188, 213, 216, 217, 219, 226.

125. P. e., núms. 155, 165, 184, 215

De fet, però, l'estil que domina en tot el cançoner és aquell que, per la raó específica de la transmissió de les peces i la seva funció, anomenem tradicional, en l'accepció més ampla del mot. Hem identificat els autors d'un cert nombre de composicions i d'altres, d'anònimes, n'hem trobat versions coetànies o anteriors, però mai cap d'aquestes versions no correspon amb tota exactitud a la corresponent de la *Flor*. I és que aquesta poesia, dita de cançoner, era entesa com a patrimoni de tothom, i la seva modificació era inevitable. De manera que, si bé és veritat que, com diu el títol, el contingut del cançoner és *sacado de diversos auctores*, les peces han experimentat variants i alteracions diverses, algunes sens dubte degudes al propi col·lector. Aquest estil, mesclat i en essència indiferenciat, era, tanmateix, el més vàlid per a cobrir la forta demanda de poesia de la societat de l'època; una demanda, altrament, que la impremta satisfesia i alhora estimulava. Això explica, almenys en part, que l'àmbit cronològic del repertori tingui força amplitud, ja que comprèn composicions que van des de la segona meitat del segle XV i primeries del següent —degudes a Diego de Sant Pedro, Cartagena, Altamira, Francesc de Castellví, Encina i anònimes— fins al decenni de 1540-1550, aproximadament ¹²⁶.

Remarquem, d'altra banda, la importància que tenen per a la coneixença de la nostra poesia del segle XVI, encara tan poc explorada, les cinquanta-quatre composicions del cançoner escrites en català, ultra la bilingüe i molt popular del núm. 215. Aquest sol fet bastaria a justificar l'atenció que el vell recull ha merescut entre els nostres estudiosos ¹²⁷.

126. Sempre he cregut errònia, i, pels motius exposats, ara la hi crec definitivament, la data continguda en una notícia publicada per Rodríguez-Moñino al seu treball *La Flor*, 33 s., referent a una llista de llibres recollits en virtut de l'índex expurgatori de 1632 i guardats a El Escorial, en la qual hom ha llegit: "Cancionero llamado flor de enamorados, en Barcelona, 1533".

127. Assenyalo les dades bibliogràfiques que coneec, relatives a l'esmentada atenció.

FÈLIX TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes...* (Barcelona, J. Verdager, 1836), 347, indica l'existència d'un exemplar a la biblioteca del convent barceloní de Santa Caterina, abans del 25 de juny de 1835; l'he rastrejat sense èxit.

MANUEL MILÀ I FONTANALS, a les *Observaciones sobre la poesia popular. Con muestras de romances catalanes inéditas* (Barcelona, N. Ramírez, 1853), cita el cançoner segurament per notes preses amb anterioritat, i en còpia algunes peces. A la pàg. 59 transcriu el nostre núm. 216, "que recordamos haber leído en el cancionero que más abajo citamos". A la pàg. 84 diu: "En un cancionero de últimos del mismo [segle XVI] que probablemente es el de Juan de Linares, [...] léense algunas poesías de las que ahora se llamarían de salón o sociedad [...]. Véanse los siguientes estribillos que recordamos haber leído en esta obra [...]"; i còpia tot seguit els refranys dels nùms. 26, 30, 39 i 165. — A *De la poesia heroico-popular castellana* (1874), dins *Obras completas*, VII (Barcelona, A. Verdager, 1896), 323, dona un fragment del núm. 87, dient que ha rebut còpia d'aquesta peça, sense indicar-ne, però, la procedència. Tot i que cita sovint la *Flor* en aquest llibre, les referències que hi fa, llevat del núm. 87, són tretes de WOLF-HOPMANN, *Primavera*, per tractar-se de romanços. Però pel que diu a *Observaciones* i, ara, a propòsit del núm. 87, fa l'efecte que Milà coneixia el cançoner per alguna consulta directa i mitjançant còpies d'un exemplar, que tal vegada sigui el de l'ed. 1681 que posseïa Pascual de Gayangos (enregistrat a GALLARDO, *Ensayo*, III, col. 396, núm. 2700), personalitat amb la qual es relacionà directament (cf. *op. cit.*, 423, 432) i a través de familiars molt pròxims (és a dir, Juan F. Riaño, gendre de Gayangos; cf. L. NICOLAU D'OLWER, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, cit., I, 239; II, 1932, 14 s., 21, i nota 4, 181 s.). — Al *Romancillo catalán. Preliminares*, publicat a *Obras completas*, VI (Barcelona, A. Verdager,

VALÈNCIA I LA "FLOR DE ENAMORADOS". — En el transcurs de les pàgines precedents hem topat sovint amb noms i trets que relacionen el cançoner amb València. Hem vist que el número 91 és una pregunta de

1895), 189, nota 2, esmenta l'ed. 1626 —la de l'exemplar avui a la Bibl. de Catalunya— i la de "hacia 1681", que considera la cinquena. — Una altra cita, feta de pas, trobem als *Estudios sobre los poetas catalanes de fines del siglo XV y principios del XVI*, que restaren inèdits, com el treball anterior, i foren inclosos a les *Obras completas*, VI; veg. la pàg. 423.

El 1860 MARIÀ AGUILÓ fou premiat per la Biblioteca Nacional pel seu *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. L'obra aparegué molt més tard: fins al 1928, tot i que el peu editorial és de 1923 (Madrid, Sucesores de Rivadeneyra). A la pàg. 575, núm. 2153, hom hi descriu un exemplar de l'ed. 1681.

Assenyalem el *Cançoneret d'enamorats*. *Cobles de amors fetes per cantar los galfans en servici de ses dames* (Barcelona, Puigventós, 1900), 4.º, gòt., 2 fulls, 1 gravat. Descriu per PALAU, *Manual*, 2.ª ed., III, 104 b, núm. 42080. Ed. probablement deguda a JOAN BATLLE; cf. MOLINÉ, *Flor* (veg. més avall, dins aquesta mateixa nota). Conté les *Cobles* afegides a la *Flor* a partir, almenys, de l'ed. 1601.

Al mateix JOAN BATLLE podem atribuir (cf. MOLINÉ, *loc. cit.*) el *Cançoneret de enamorats* (Barcelona, L'Arxiu, [1900]), set fulls solters, fol., gòt., gravats. Descriu per PALAU, *op. cit.*, vol. cit., 104 b, núm. 42081. Hi són reproduïdes les peces catalanes n.ºs. 2, 3, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26, 177 i 178, i les castellanes n.ºs. 1, 4 i 9. Les poesies catalanes són força retocades.

ANTONI BULBENA i TOSELL, *Cançons de amors. Tretes dels Cançoners de Turmo, de Flor de enamorados e d'altres. Are novament revistes e ordenades per...* (Barcelona. A la stampa "La Académica". Any M.DCCCIV [1904]), publica els n.ºs. 13, 14, 19, 20, 25, 26, 33, 34, 140, 183, 184, 212, 214, 226 i les *Cobles*. Es tracta d'una edició defectuosa deguda a les arbitràries correccions de l'original i a l'absurda arcaïtzació del llenguatge.

ERNEST MOLINÉ i BRASÉS, *Les cent millors poesies de la llengua catalana* (Barcelona, Antoni López, [1911]), reproduïx els n.ºs. 19, 20 i 226, amb esmenes i correccions.

LLUÍS C. VIADA i LLUCH, al seu curiós treball *L'estampa barcelonina d'En Pere i d'En Pau Malo, davant de la victòria del Pi. Una conjectura cervantina*, "But. de la Bibl. de Catalunya", V (1920), 228-230, relaciona la *Flor* —cita l'ed. de Pedro Malo, 1573, i la de Llorenç Deu, 1626, aquesta a l'esmentada Biblioteca— amb algunes obres cervantines, en especial *La Galatea*, i es pregunta si en el nostre cançoner no hi haurà "la gènesi d'algunes composicions de Cervantes".

Flor d'enamorats. Cançoner català del segle XVI, tret del bilingüe donat a l'estampa l'any 1573 per JOAN DE LINARES, novament publicat per E. MOLINÉ i BRASÉS (Barcelona, Il·lustració Catalana, [1920]). Moliné hi descriu un exemplar de l'edició de 1681; assenyala les de 1573, 1608, 1645 i 1647, segons les indicacions bibliogràfiques de DURÁN, *Rom. general*, II, 686; parla de les citades reimpressions parcials de Joan Batlle, d'Antoni Bulbena i d'ell mateix, i publica tots les peces catalanes, les *Cobles* compreses, i la bilingüe núm. 215. Les correccions i esmenes que hi fa demostren incomprensió dels textos i de la llengua de l'original.

ANTONI PALAU DOLCET, *Manual del librero hispano-americano*, 1.ª ed., IV (Barcelona 1926), 242, recollint les dades conegudes, parla de les edicions de 1573, 1601, 1608, 1612, 1645, 1647 i 1681. De l'ed. 1573 diu que hi ha exemplar únic a Viena, Bibl. Imperial. Però Rodríguez-Moñino i Daniel Devoto, en llur reimpressió de l'ed. 1562 (València, Castalia, 1954), pàgs. xvii s., ens detallen les indagacions que feren a la indicada Biblioteca per tal de localitzar l'esmentat exemplar de 1573, i afirmen rodonament que aquest no ha existit mai en aquell fons. — A la segona edició del seu *Manual*, III (Barcelona-Madrid 1950), 100 b, Palau ja menciona, bé que amb alguna inexactitud, l'exemplar de Barcelona, Claudi Bornat, 1562, conservat a Cracòvia, Bibl. Universitària, segurament per la notícia que en donà, el 1891, FORBOWICZ, *Zbiór*, 69, i que reeditaren, més tard, Rodríguez-Moñino i Daniel Devoto, com hem dit reiteradament. Enumera, a més, les eds. de 1573, 1601, 1608, 1612, 1624, 1645, 1647 i 1681, ultra la parcial de Moliné. Notem que no cita l'ed. 1626, tot i existir-ne un exemplar a la Bibl. de Catalunya; és probable que l'ed. 1624, que només ell enregistra, sigui una confusió, en lloc de la de 1626; cf. supra, nota 4. Veg. els n.ºs. 41980-41985 de l'obra de Palau.

El P. LLUÍS FULLANA, dins *Juan Timoneda y la impresión de sus primeras obras*, "Almanaque de "Las Provincias. Diario de Valencia", XLVII (1927), 105-107, publicà els dos documents que més endavant estudiarem; cf. infra; nota 150. L'autor, però, demostra que no coneixia el nostre cançoner i que tenia una noció rudimentària de l'obra i la personalitat de Timoneda.

JOSÉ RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, II (Madrid 1929), als n.ºs. 1117 i 1118 descriu els dos plecs de Timoneda que contenen la versió profana i a l'espiritual, en català, de "Bella, de vós só enamorós", i als n.ºs. 1119-1127 s'ocupa de la *Flor*, de la qual

Francesc de Castellví, personatge valencià important i poeta d'anomenada, de qui tenim notícies de 1464 i anys següents, i que morí el 1506, segons sembla ¹²⁸.

Hi és molt ben representat l'altre poeta valencià, el famós Joan Fernández de Heredia (entre 1480 i 1485-1549), que ja figura al cançoner de Castillo, 1511, i que tant brillà a la cort de Germana de Foix i el duc de Calàbria. La *Flor* conté quatre poemes que són arranaments probables d'altres tants d'aquell autor (núms. 62, 63, 188 i 198), i tres més que ell havia tractat o coneixia prou (núms. 16, 172 i 217). A l'obra de Lluís del Milà (c. 1500-després de 1561), gran músic, bon prosista, poeta mediocre i rival de Fernández de Heredia, hem referit també un bon nombre de peces. Al seu tractat de *vihuela* (1535 i 1536), trobem una versió del refrany del núm. 21 i música sobre el romanç de *Moriana* (núm. 126). I al seu *Cortesano* (1561), una animada crònica de l'esmentada cort valenciana l'any 1535, hi fa tres al·lusions al mateix romanç, reproduceix els

---

cita les eds. antigues de 1573, 1608, 1626, 1645, 1647 i 1681, i les modernes i parcials de Bulbena i Moliné, tot plegat per demostrar que la composició de la "Bella", continguda a la *Flor* (núm. 226), és, efectivament, de Timoneda, com ja havia indicat Moliné, i per opinar, erradament, que Serafi imità Timoneda (pàgs. 586 s.). Ribelles, però, no formula, de cap manera, la possibilitat d'un origen valencià del cançoner.

JORDI RUBIÓ i BALAGUER, *Literatura catalana*, dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, III (Barcelona, Ed. Barna, 1953), 918, al·ludeix al bilingüisme de la *Flor*. Fa referència al popularisme del cançoner al seu article *Sobre les causes d'una decadència*, "Ariel. Revista de les Arts", 1948, p. 5, reproduït, amb una *Nota addicional*, al seu llibre *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona, Eds. 62, 1964, Col. A l'abast, 17), 137 ss.

JOAN RUIZ i CALONJA, *Història de la literatura catalana* (Barcelona, Teide, 1954), 368 s., reproduceix els refranys dels núms. 46 i 155.

A *Les cent millors poesies humorístiques de la llengua catalana* (Barcelona, Ed. Barcino, 1954²), 73, núm. 24, TOMÀS GARCÉS i MARÇAL OLIVAR inclouen el nostre núm. 165.

Vaig incorporar totes les poesies catalanes, amb les *Cobles* i la bilingüe núm. 215, al meu treball, encara inèdit i que merescué el "Premi Milà i Fontanals", 1955, de l'Institut d'Estudis Catalans, titulat *Poesia tradicional i cobles profanes del segle XVI* (Barcelona 1955). — Més amunt he citat el meu estudi sobre el núm. 226, *Poesia catalana del segle XVI. Les versions conegudes de "Bella, de vos som amorós"*, "Miscelànea filològica dedicada a Mons. A. Griera", II (Sant Cugat del Vallès-Barcelona 1960), 313-332. — D'altra banda vaig utilitzar molt el cançoner a la meua ed. del *CMP* (1965).

MARTÍ DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, III (Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 1964), 545-547, fa uns bons comentaris de la *Flor*, de la qual reproduceix el refrany dels núms. 5, 15, 19, 25, 28, 32, 39, 46, 153, 155, 162, 178, 179, 182, 184, 188 i 214, dona sencera la composició núm. 165, i el refrany i l'estr. i del núm. 215. A les pàgs. 547-549, compara les versions del cançoner núms. 38, 140 i 226, amb d'altres de Serafi i Timoneda.

Ementem, finalment, JOAN COROMINES, *De com pronunciem el nom dels nostres personatges històrics. Observacions d'un filòleg*, treball publicat a "Criterion", núm. 26 (1965), pàgs. 49-68, i reproduït als seus *Estudis de toponímia catalana*, II (Barcelona, Ed. Barcino, 1970; Bibl. Filològica Barcino, II), 237-254. A les pàgs. 246 s. dels *Estudis* fa la interessant suggerència indicada supra, nota 45. Al marge d'aquesta hipòtesi, em permeto de fer unes remarques al treball. Coromines no esmenta l'ed. 1562, reimpressa el 1954 i prou coneguda; parla, en canvi, d'una inexistente ed. de 1583, segurament per confusió amb la no identificada, però citada sovint, de 1573; atribueix una època em penso que massa reculada a les peces catalanes; notem que l'afirmació "romanços vertits al castellà", si el mot que subratlla té, com sembla, el sentit de 'traduits' (del català al castellà), és molt arriscada, i que calia advertir que els núms. 325 i 299, que cita, es refereixen a la numeració del *Rom. general* d'A. Durán; recordem que els esmentats números corresponen als nostres romanços núms. 115 i 116, respectivament.

128. JORDI RUBIÓ, *Literatura catalana*, cit., III, 876, 878, 879 s., s'ocupa d'aquesta personalitat. MARTÍ DE RIQUER, *Història de la literatura*, cit., III, 327-330, hi fa valuoses precisions.

refranys dels nùms. 186, 217 i 222, contrafà el de la "Bella" (núm. 226) i esmenta l'expressió popular que veïem al núm. 49. L'abat Pere de Pastrana, mestre de capella del duc de Calàbria, almenys des de 1534 a 1536-37, posà música a una versió del núm. 85¹²⁹. Recordem, a més, que el cançoner anomenat d'Upsala, que en realitat és una mostra del repertori musical d'aquella cort, conté una altra versió de la "Bella".

Jorge de Montemayor, que residí a València, hi acabà i edità la *Diana* —1559?—, i hi féu traduccions de poesies d'Ausiàs March, que publicà allà mateix el 1560, glossà dos refranys pastorils també continguts a la *Flor*. La fama de Montemayor a València ja és sabuda. Bastaria recordar la continuació de la *Diana* per Gil Polo. Però també Timoneda el destaca en el seu curiós *Romance metafòric*, amb el qual s'obre el seu recull de romanços *Rosa de Amores*, de 1573¹³⁰, bé que, si hem de creure Cerdà i Rico¹³¹, ja figurava al *Sarao de Amor*, publicat per l'inquiet escriptor i editor valencià el 1561; tanmateix, el romanç avui manca en el destrossat exemplar únic del *Sarao*¹³². D'altra banda, el mateix Timoneda reproduí, en un altre cançoneret seu, una poesia de Montemayor¹³³.

Joan Timoneda és l'autor més relacionat amb la *Flor*. Sabem que és

129. Sobre l'abat Pastrana, la seva activitat musical i les seves relacions amb la reina Germana i el Duc, veg. el meu treball *Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria*, cit., 36, 38 s., 68 s. És important l'aportació de JAUME MOLL, *Notas para la historia musical de la corte del Duque de Calabria*, dins *AMu*, XVIII (1963), 130-133. La composició musical de Pastrana, a dalt indicada, fou inserida, pels volts de 1534, al Cançoner Musical de Barcelona (Bibl. de Catalunya, M. 454).

130. *Rosa de Amores. Primera parte de romances de JOAN TIMONEDA, que tratan diversos y muchos casos de amores. Dirigidos al discreto lector. Impressos con licencia. Año 1573. Véndense en casa de Joan Timoneda*, ff. 2-3 (cf. infra, nota 170. Veg. la reimp. d'ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO y DANIEL DEVOTO, *Rosas de Romances por JUAN TIMONEDA (Valencia, 1573)*, València, Castalia, 1963). L'indicat *Romance metafòric* és una al·legoria en la qual el poeta deseriu com Amor es dirigeix a València, acompanyat de poetes antics i moderns, entre ells "Montemayor luzitano"; el surten a rebre diversos autors valencians: Gaspar de Romani, Manuel Fernando, Alonso Rebolledo, "esse don Luys Milán, | a la música cercano", "Marco Antonio y Pellicer", Semper, Gil Polo, Espinosa, Pérez Arcayna, Al mudéver, i el propi Timoneda, "de poesia comarcano".

131. A les seves *Notas al Canto de Turia o noticias históricas de algunos poetas que en él se celebran*, dins la seva edició de *La Diana enamorada*, de GASPAR GIL POLO (Madrid, Antonio de Sancha, 1778), 369-372.

132. CERDÀ i RICO, *op. cit.*, 369, diu que l'exemplar que consultà no tenia portada, i que al final hom llegia: *Fue impresa esta primera parte llamada Sarao de Amor en la insigne ciudad de Valencia, en casa de Juan Navarro, 1561*. Aquell exemplar, que han descrit FUSTER, I, 162 s., MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 443, PALAU, 1.ª ed., VII, 33, AGUILÓ, 2440, i RIBELLES, II, 662, RODRÍGUEZ-MOÑINO l'ha analitzat molt bé i se n'ha ocupat almenys tres vegades, però és hàstima que no hagi tingut en compte les notes de Cerdà i Rico. En parla, doncs, a la seva reimp. JUAN TIMONEDA, *Cancioneros*, cit. a la nota 93, pàgs. 13-24; al seu discurs *Poesía y cancioneros*, 84-86; i a *Silva*, 1561. *Contribución*, 165 ss., 510 ss. Opina, versemblantment, que l'exemplar únic, conservat a la Nacional madrilenya, està format per un fragment de set folis provinents del *Cancionero llamado Sarao de Amor. Primera parte* (València, Joan Navarro, 1561), i per gairebé la totalitat (manca la portada, el foli 9 i els set darrers) de la *Segunda parte* del mateix cançoner (València, Joan Navarro, 1561), enquadernats en un sol volum.

133. *Villete de Amor. Cancionero llamado Villete de Amor, compuesto por BAPTISTA MONTIDA. En el qual se contienen canciones, villancicos y otras obras diversas... Véndense en casa de Joan Timoneda, mercader de libros*. (S.l.n.d.) Tercets de Montemayor: "Passava Amor su arco desarmado". Ed. facs., HUNTINGTON (New York, Hispanic Society of America, 1903). Cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 576.

seva la versió de la "Bella" (núm. 226), procedent d'un plec solt editat per ell mateix. Hem vist que al *Ternario Spiritual* (1558) havia publicat una redacció sagrada de "Si ganada es Antequera" (núm. 87), i que un plec solt i part d'un altre de la col·lecció de Cracòvia, de contingut relacionat amb la *Flor* i que són reimpressions jo crec que segures de fulls volants abans publicats per ell, contenen, el primer, la indicada composició núm. 87, i la segona, la del núm. 269, "El pastor que tiene amores", i, tots dos, la del núm. 273, "Despierta, Juan, por tu fe", expressament atribuït per l'alludit plec a l'editor valencià¹³⁴. El sonet de Garcilaso del núm. 137, conté una variant distintiva al v. 14, que també compareix en la versió que n'edità Timoneda en un plec volant¹³⁵. A la *Comedia Cornelia* (1559) el nostre autor fa una clara adaptació del núm. 275, que conté, aquest darrer, una variant així mateix distintiva respecte a les altres conegudes i que la *Comedia* conserva. A l'alludit *Sarao de Amor* hi és inclòsa una redacció del refrany del núm. 203, bé que força allunyada. Timoneda degué completar el núm. 271, "Cómo vas, Antón, así", a partir de la segona estrofa, a judicar pel nom del confident, "Tomillo", ço és, "farigola" o "timó", suggerit pel propi cognom. També hem vist que en la seva probable edició de Pedro Hurtado, *Recreo de Amadores* (València 1569), hi trobem una glossa del núm. 266.

Hi ha d'altres fets que proveïen la vinculació del nostre cançoner amb València. Recordem l'esment que fa a la ciutat el núm. 58, vs. 8 s. Pensem que uns quants cançoners de repertori comú amb la *Flor* procedeixen de València: el plec solt citat a la nota 12-2, publicant el núm. 24; el manuscrit 5593, de la Nacional madrilenya, que conté quatre peces relacionades amb el nostre cançoner (núms. 81, 84, 203 i 222), ultra les de Fernández de Heredia, comunes; i el manuscrit 2621, dels mateix fons, que copia dues versions del núm. 275, a més d'incloure moltes peces de l'esmentat poeta. Hi ha el testimoni de la popularitat, a València, del gènere que anomenaven *chiste*. I hi ha, finalment, els dos grups, ben nodrits, de poesies bescanviades entre enamorats en forma de preguntes i respostes, reflex d'una moda social amplament divulgada a València, segons que en fan bon testimoni Fernández de Heredia a la *Farsa de La Vesita*; Lluís del Milà, de primer al seu llibret destinat expressament a la pràctica d'aquest costum, titulat *Libro de motes de damas y caballeros* (1535)¹³⁶, i després al *Cortesano*, amb una reiteració que esdevé fatigosa; i el mateix Timoneda al seu *Sarao de Amor*, on la forma de

134. Supra, notes 118 i 122.

135. Veg. la nota 63.

136. *Libro de motes de damas y caballeros, intitulado El Juego de Mandar. Compuesto por don Luys MILÁN. Dirigido a las damas* (València, Francisco Díaz Romano, 1535). Fou modernament reeditat amb el *Cortesano*, ed. cit., de 1874, pàgs. 473-502. Hi ha ed. facs., amb transcripció al castellà actual (Barcelona, Ed. Torculum, 1951).

preguntar i respondre cantant el "galant" i la "galana", la disposició de les peces i l'estil són els mateixos de la *Flor*.

Les maneres expressives, tan identificades amb l'escola poètica i satírica de València, de caient realista i vivaç, de burla i humor força grassos i de to a voltes bast, amb un sentit del gènere més despreocupat i mordaç que al Principat, i l'accentuat bilingüisme, també ens menen a admetre la procedència valenciana del nostre cançoner. I en tenim la certesa així que constatem diversos trets dialectals existents a les peces catalanes. Vaig procurar de destacar-ho en un treball de 1960¹³⁷, en fer l'anàlisi lingüística de les composicions catalanes tal com apareixen a la impressió de 1562, on presenten un evident contrast amb les edicions posteriors, en les quals els editors barcelonins procuraren de suplir els dialectalismes valencians amb els equivalents catalans. Hi notem, doncs, que les formes verbals són les característiques de la varietat valenciana. Per exemple, els verbs de la primera conjugació fan la terminació en *-e* a la primera persona del singular del present d'indicatiu (jo "trobe", "calle", "demonstre", etc.), llevat d'uns pocs casos sense terminació (jo "gir", "pens", "renech"). També fan terminació en *-e*, en els verbs de la mateixa conjugació, la primera persona i la tercera del singular del present de subjuntiu i de l'imperatiu (jo "mostre", "clame"; ell "ame", "cride", "plo-re"; "aparte's", "baste"). Són molt característiques les formes dels verbs de la tercera i del verb "viure", del tipus jo "vixch", "servixch", "aborrixch", "decernixch", "seguixch"; ell "consentix", "seguix", "conver-tix", "adquerix"; ells "emprimixen", "guarnixen", etc.

Un altre tret, ben generalitzat en el valencià de l'època, és el manteniment de l'arcaisme que suposa l'ús de la *d* eufònica aplicada a la preposició *a*, quan aquesta va davant d'un pronom o adjectiu començats en vocal: "*Ad* ex jove" (núm. 53, v. 1), "*Ad* aquell" (núm. 147, v. 1). I aquest ús al nostre cançoner àdhuc s'estén a peces redactades en castellà: "*ad* aquesse socorred" (núm. 60, v. 43) i "*ad* aquel que tanto os quiere" (núm. 72, v. 12).

És corrent en valencià l'ús d'"empastre", per emplastre (núm. 30, v. 17), de "mal", per malalt (núm. 30, v. 9), de l'afèresi "namorat" (núm. 183, v. 7) i del verb "estar" amb la significació de romandre, en casos com "yo en *estar* rest penant" (núm. 188, v. 18).

Poso unes mostres de castellanismes: "no li fan *mella*" (núm. 14, v. 26), "*asnades*" (núm. 26, v. 12), "*pich*", per bec (núm. 40, v. 24), "de *què* maneres" (núm. 177, v. 7) i alguns acusatius amb preposició *a*¹³⁸; i, tal vegada, "al més *brut* pastor" (núm. 150, v. 9), i la forma

137. *Poesia catalana del segle XVI*, cit., 319 s., i nota 3.

138. "Tant vol *a* la su senyora" (núm. 2, v. 9); "festeja *a* unes dones" (núm. 35, v. 5); "amau *a* donzella" (núm. 40, v. 5).

"trasunt" (núm. 17, v. 23), més propera al cast. *trasunto* que al cat. transsumpt o transsumpte. És curiós el verb, en primera persona, "recort" (núm. 226, v. 23), segurament manllevat del castellà antic *recordar*, en el sentit de 'despertar', i que no trobo documentat, amb la mateixa accepció, a la nostra llengua ¹³⁹.

Finalment, certes grafies revelen la mateixa procedència valenciana, com l'ús de la *ch* per a indicar el so palatal africac —amb independència, doncs, de la mateixa grafia emprada per a expressar el so velar final de mot—, com en "chichs" (núm. 147, v. 13), "chufetes" (núm. 156, v. 20), "rechiu" (núm. 165, v. 11), sense comptar "desdichat" i "desdichada".

Ara bé, si tots aquests fets situen el cançoner a València, en canvi ni la cronologia ni les característiques d'un bon nombre de peces ni la personalitat del seu col·lector, que ja coneixerem, no autoritzen, de cap manera, a pensar que la col·lecció està vinculada amb un ambient concret i tancat, com el de la cort del duc de Calàbria, per exemple, ans amb el clima general d'aquella inquieta i encuriosida ciutat.

DOS DOCUMENTS RELATIUS A JOAN TIMONEDA, EDITOR. — Hem esmentat repetidament el valencià Joan Timoneda com a autor d'alguna composició del nostre recull, com a refonedor sospitat d'alguna altra i com a editor d'impresos el contingut dels quals es relaciona amb la *Flor*.

D'ascendència aragonesa per part del pare, natural d'Alcanyis i establert a València el 1517, Joan Timoneda nasqué probablement entre 1518 i 1520. Quan, el 1541, es casà amb Isabel Ferrandis, era assaonador de pells, és a dir, blanquer, com el seu pare. Però el 1547 ja el trobem documentat com a llibreter, aleshores establert al carrer dels Manyans. La primera obra datada que li coneixem és el plec solt de 1553, titulat: *Danza spiritual de muchas mugeres señaladas de la Sagrada Scriptura. Hecha en alabanza de la sacratissima Madre de Dios. Tañida por JUAN TIMONEDA agora nuevamente, en el año M.D.l.iiij [1553] (s.l.)*¹⁴⁰. La segona és un altre plec, de 1555: *Breve exposición sobre la salutación angélica... Véndese en casa de Juan Timoneda, librero, a los Manyans*.

139. ALCOVER-MOLL, *Dicc.*, enregistren l'accepció antiga força pròxima, però no igual, de "Tornar en si, recobrar l'ús dels sentits o de les facultats anímiques" (amb exemples tretts del *Curial* i del *Tirant*).

140. SALVÀ, *Cat.*, I, 52, núm. 136, descriu el plec i pensa que l'imprès sortí "indudablemente de Valencia". El publicà LUCAS DE TORRE, *Varias poetas*, cit., V (1918), 506-508. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 557. Cal recordar que la referència de NICOLÁS ANTONIO, *B. N.*, 787: "Juan de Timoneda. Sylva de varias canciones o villanescas y Guirnalda de galancs. En Sevilla, por Alonso de la Barrera. Año de 1511...", porta errada la data, ja que Barrera treballà a Sevilla entre 1569 i 1599. Així, FUSTER, I, 163, LA BARRERA Y LEIRADO, *Cat. teatro*, 391, i MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 441, 449, suposen la data de 1591, o, en tot cas, després de 1580 (Martí); ESCUDERO, *Tip. Hispal.*, 299, la de 1571 o ed 1591; RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Poe. y cancioneros. Discurso*, 86, la de 1571, amb la seguretat que "hubo de preceder a ésta de Sevilla una edición original valenciana".

nes¹⁴¹. A partir de 1558, amb la publicació del seu *Ternario Spiritual*, l'activitat de Timoneda com a autor, refonedor i editor, és considerable, i ens perdem sovint quan intentem de seguir la petja de la seva bibliografia i de precisar-ne les dates de publicació.

Timoneda té una significació molt important en les lletres del seu temps, no pas com a gran creador, sinó en tant que figura literària de desperta curiositat i molt sensible a intuir el moment precís en què s'iniciava qualsevol canvi subtil dins la trajectòria cultural, i a endevinar cap a on anaven els gustos del públic, del qual era servidor tant com orientador. D'aquí que calgui comptar amb ell, i molt, quan hom estudia la poesia dels cançoners popularitzants, sigui en el vessant dels plecs solts, sigui en el més ambiciós dels volums de butxaca, dels quals el més reculat que li devem és, dins l'estat actual de la qüestió, el *Sarao de Amor* (1561)¹⁴². En la producció cançonerística hi actua com a poeta, més sovint com a refonedor i sempre, és clar, com a editor d'obres pròpies i alienes¹⁴³. Cal acudir-hi quan estudiem el romancer imprès del tercer quart del segle XVI, majorment el de caràcter artificios i semierudit, i alguna vegada d'imitació del vell, que trobem en obres seves, com el *Sarao* indicat i, sobretot, les quatre *Rosas de romances* (1537), ultra els plecs solts. Hi fa, com sempre, de col·lector, d'autor i de refonedor. També hi hem d'anar quan volem estudiar la novellística a causa dels seus famosos reculls de contes i anècdotes, *El Sobremesa y Alivio de caminantes* (1563, o abans), *El Buenaviso y Portacuentos* (1564) i *El Patrañuelo* (1567), en els quals és condensada una gran part de la producció del gènere coneguda al seu temps a la península. A més a més, Timoneda fou actor, director i promotor teatral, autor dramàtic, refonedor i editor d'obres escèniques pròpies i alienes. I en aquest aspecte cal remarcar que fou ben conscient del pas del teatre religiós tradicional al teatre d'aplicació eucarística, dins la primera evolució de l'*auto sacramental*, com proven els seus dos *Ternarios Sacramentales* (1575); que valorà expressament i abans

141. *Breve exposición sobre la salutación angélica que el seráfico archángel sant Gabriel hizo a nuestra Señora, Virgen y Madre de Dios, copilada de diversos autores por un devoto. Dedicada a la muy noble y virtuosa senyora donya Anna Costa, muger del muy noble y magnífico senyor don Gaspar Ribot. Impressa en casa de Antón Sanahuja, a la Puerta de los Apóstoles. Y véndese en casa de Juan Timoneda, librero, a los Manyanes. 1555.* FUSTER, I, 163 s., pensa que l'edità Timoneda: "Por estar este librito encuadernado juntamente con otras obritas de nuestro Timoneda, creemos ser él su editor, a lo que induce también venderse en su casa". El descriuen, a més, LA BARRERA Y LEIRADO, 391, i SERRANO Y MORALES, *Reseña* (veg. nota 149), 517, 542. No el veig esmentat per RZ.-M., *Cat. pl. s.*

142. Per a la descripció dels cançoners són molt útils les indicacions de RODRÍGUEZ-MORINO a JUAN TIMONEDA. *Cancioneros*, 12-45, *Poe. y canc. Discurso*, 83-88, i *Dicc. pl. s.*, núms. 554-576, cf. núm. 17. Un intent de sistematització bibliogràfica de l'obra de Timoneda, no pas reeixit, fou emprès per PILAR DELGADO BARRÉS, *Contribución a la bibliografía de Juan de Timoneda*, "Rev. de Literatura", XVI (1959), 24-56.

143. Com a editor de reculls aliens, al marge dels plecs solts, recordem l'edició, que li suposem versemblantment, de PEDRO HURTADO, *Cancionero llamado Recreo de Amadores...* (1569). Veg. nota 110.

que ningú, Lope de Rueda inclòs, el teatre profà en prosa i el considerà del tot convenient i apte per a ésser portat a les taules, segons que veiem en el prefaci de les *Tres Comedias* pròpies (1559)¹⁴⁴; que sabé continuar la producció del teatre profà en vers, a la manera de Torres Naharro i d'altres, com mostra el seu recull *Turiana* (1565); que s'imposà la tasca d'editar les obres d'autors dramàtics de la importància d'un Alonso de la Vega (1566) i sobretot d'un Lope de Rueda (1567, 1570), una empresa, aquesta edició de 1567, que li donà molta feina i a causa de la qual meresqué grans elogis de Cervantes. I tot això, al costat d'una activitat editorial més prosaica i més allunyada de la literatura de creació, com la publicació d'aquell *Timón de tratantes*, que no és sinó unes taules aritmètiques de reducció (1563)¹⁴⁵, o l'estampació de l'esquema cronístic i noticier de la *Memoria hispanea* i la *Memoria valentina*¹⁴⁶, o de la pietosa *Cartilla de la muerte* (1568)¹⁴⁷, posem per cas. No costa gaire d'imaginar-se la rebotiga de Timoneda: un autèntic arsenal de paperassa, fet de notes i apunts, de còpies i extractes, d'originals modestos vinguts de Déu sap on, de manuscrits d'autors dramàtics i de còmics, amb els quals Timoneda tenia tanta relació. Atesos els procediments que prou clarament evidència tota la seva producció, tampoc no ens costa gaire de representar-nos el bon Timoneda arrançant, tallant i ajustant incessantment tot aquest material per a la preparació de les seves edicions, dins aquella seva mena de "carpenteria poética", segons la frase feliç adduïda per Rodríguez-Mofiño¹⁴⁸. D'altra banda, l'inventari de la seva llibreria,

144. Timoneda diu, al pròleg de les *Tres Comedias*: "Quán aplazible sea el estilo cómico para leer puesto en prosa, y cuán propio para pintar los vicios y las virtudes, amados lectores, bien lo supo el que compuso los amores de Calisto y Melibea y el otro que hizo la *Tebaida*. Pero faltávanles a estas obras para ser consumadas poderse representar como las que hizo Bartholomé de Torres y otros en metro. Considerando yo esto, quise hazer comedias en prosa, de tal manera que fuesen breves y representables. Y hechas, como pareciesen muy bien así a los representantes, como a los auditores, rogáronme muy encarescidamente que las imprimiese, porque todos gozassen de obras tan sentenciosas, dulces y regozijadas". (Veg. el text a JULIA Obras, II, 247. Cf. més avall, nota 156). En virtut d'aquest passatge, MENÉNDEZ PELAYO, *Orígenes de la novela*, III (Santander, Ed. Nac., 1943), 445 s., defensà la prioritat de Timoneda sobre Rueda pel que fa a l'esmentada innovació. Recordem, de pas, que el gran crudit deixà inacabada l'ed. de les *Obras completas de JUAN DE TIMONEDA. Publicadas por la Sociedad de Bibliófilos Valencianos*, de la qual edició només aparegué el vol. I, *Teatro profano (Las tres Comedias. — La Turiana)* (València, Domènech, 1911).

145. *Libro primero del Timón de tratantes, compuesto por JUAN TIMONEDA, dividido en quatro capítulos muy necesarios y provechosos de saber a todo tratante que huviere de dar y rescibir dineros, y pagar soldadas y alquileres de casas. Con otras cosas bien importantes para mercaderes. Impreso, año 1563. Con privilegio real por diez años.* (S. II.) MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 449 s.

146. Publicades amb *El Sobremesa y Alivio de caminantes*, Saragossa, Miguel de Gúesa, 1563; probablement aquesta no és la primera edició. SALVÀ, *Cat.*, II, 242 s., núm. 2178, nota; MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 451.

147. *Cartilla de la muerte. Arte para ayudar a bien morir, en el qual se contiene lo que se le puede dezir a un buen christiano en el artículo de la muerte. Recopilado por JOAN TIMONEDA. Colofó: En Valencia. en casa de Joan Navarro... Año 1568.* FUSTER, I, 164; LA BARRERA Y LEPRADO, 393; MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 450. L'inventari de la llibreria de Timoneda, de 1583, encara n'esmentava plects sense enquadrar.

148. *Poes. y canc. Discurso*, 85.

fet el 26 d'octubre de 1583, és un repertori precís i exacte dels gustos del gran públic, tant com el testimoni de l'ordre que Timoneda devia posar a la seva indústria editorial, segons que semblen indicar tots aquells llibres sense enquadrar que hi són citats i dels quals segurament n'era l'editor i a vegades l'autor o l'arranjador.

Tot plegat donà popularitat, fama i diners a Timoneda, que, si bé fou molt conegut, també fou, en la seva producció editorial, despietadament saquejat durant la seva vida i després de mort per altres editors popularistes; que pogué dotar molt bé els seus dos fills i les dues filles, i que, quan morí, a darreries de setembre de 1583, llegà un bon cabal a la seva vidua, al mateix temps que deixava un negoci florent per al seu fill i successor Joan Baptista, el qual comprà a la seva mare la llibreria paterna l'esmentat dia 26 d'octubre d'aquell any¹⁴⁹.

En relació amb la primera època de producció de Timoneda, posseïm dos documents importants, poc conegut el primer, datat el 1553, i pràcticament ignorat el segon, de 1556¹⁵⁰.

El primer és un escrit del 30 de juliol de 1553 dirigit pel príncep Felip a Jeroni de Cardona, el seu lloctinent i capità general de València, comunicant-li que Joan Timoneda li havia elevat una petició de llicència per a imprimir diverses obres i que li fos concedit el privilegi corresponent per espai de deu anys, en recompensa dels esforços que esmerçà en llur composició. I com que ell, el príncep Felip, no n'ha tingut cap altra notícia, encarrega al capità general que faci reconèixer aquelles obres per persones expertes i li adreci l'informe oportú per tal de proveir adequadament:

El Príncipe.

Illustre duque, primo, lugarteniente y capitán general. Por parte de Joan Thymoneda, librero que está en essa ciudad de Valencia, nos ha sido hecha relación, diciendo como ha compuesto ciertas obras, assí de coplas, como de romances, chistes, comedias, farsas, auctos de Sagrada Scriptura, y otras obras de varias historias, los quales querría hazer imprimir con nuestra liçençia y facultad, supplicándonos muy humilmente fuesse de nuestra gra-

149. Sobre la biografía de Timoneda, veg. JOSÉ ENRIQUE SERRANO y MORALES, *Reseña histórica en forma de Diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868. Con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores* (València 1898-1899), 541-556; adverteix que Timoneda no fou impressor, però que hom l'hi havia tingut. L'altre treball essencial per a la vida de Timoneda és el de F. MARTÍ GRAJALES, *Ensayo*, 441-455.

150. Ambdós documents, que tot seguit transcriuré directament de les fonts originals, com he dit, foren publicats, encara que amb errades de còpia i d'interpretació, pel P. LLUIS FULLANA, *Juan Timoneda y la impresión de sus primeras obras*, dins "Almanaque de "Las Provincias. Diario de Valencia" ", any XLVII (1927), 105-107, on no se m'hauria acudit de furgar si no haguessin estat els bons oficis de Joan Fuster, a qui agraeixo la indicació. El primer document fou també publicat, l'any 1962, per RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Pliegos Morbecq*, 80, que el considerarà inèdit, erròniament, com veiem; el mateix estudiós l'aHudeix a *Poe. y canc. Discurso*, 83 s., i a *Silva, 1561. Contribución*, 166.

cia y merçed mandar ver las dichas obras a personas expertas, y, siendo cathólicas y quales convienen, en remuneración y recompensa de sus trabajos, concederle privilegio que él, o la persona que él quisiere, las pueda imprimir por tiempo de diez años, y no ninguna otra persona. E como nos dello no tengamos otra noticia, havemos mandado hazeros la presente, por la qual os dezimos, encargamos y mandamos que hagáys ver y reconoçer las dichas obras a personas expertas que a vos os pareçiere. Y de lo que aquéllas os dixeren, con vuestras letras nos daréys aviso con vuestro parecer, para que nos, vistas aquéllas, mandemos proveher lo que más convenga. Datt. en Valladolid, a xxx. días del mes de julio del año .Md Liiij.

Yo el Príncipe.

V.† Urgellés R̄.

V.† Camaccius R̄.

V.† Giginta R̄.

Hieronimo Cardona

Locumtenenti generali Valencie.¹⁵¹

Timoneda segurament hagué de renovar la petició, perquè dos anys i mig més tard, el 27 de gener de 1556, Joan Llorenç de Vilarrasa, el governador i capità general de València d'aleshores, declara estar assabentat de la relació que li féu el llibreter d'haver "compost y copilat un libre intitulat *Flor de enamorats*, repartit en dos volúmens, ço és, en primera y segona part", el contingut genèric del qual detalla, i de la súplica que, "tenint respecte al treball" esmerçat, li fos donada llicència d'estampar aquell llibre i de vendre'l per tot el regne de València. Ateses aquestes peticions i havent reconegut el llibre, Vilarrasa concedeix a Timoneda la llicència, el permís i la facultat que sollicitava i segons la forma que el document expressa, amb el ben entès, però, que la llicència és "per temps de sis anys primervinents e del dia de la data de la present en avant comptadors". Diu així el document:

Lo Rey, e per sa Magestat,

don Johan Lorens de Vilarasa, etc. Per quant per part de vós, Joan Timoneda, librer, vehí e habitador de la present ciutat de València, nos és stada feta relació que vós haveu compost y copilat un libre intitulat *Flor de enamorats*, repartit en dos volúmens, ço és, en primera y segona part, en los quals se contenen cançons, vilancicos, romanços, chistes, endechas, lamentacions, epístoles, sonetos, comèdies, representacions de vàries històries, ací no contengudes, supplicant-nos humilment que, tenint respecte al treball per vós en açò sostengut, fóssem servits donar-vos licència que vós, o la persona o persones que vostre poder per ad aquest effecte tinguessen, e no altra persona alguna, poguésseu, e puguen, stampar y vendre les dites obres o libre en lo present regne, ciutats, viles y lochs de aquell, ni portar-les a vendre, de altra part, sots pena de ésser, aquelles, perdudes, y altres penes a nostre arbitre reservades. E nós, a la dita supplicació annuhints, tenint

151. Arxiu del Regne de València, Rgte. 335. ff. 26-26 v.

respecte y consideració al dit vostre treball e indústria y altres coses que ad açò justament nos han mogut, y vist molt bé y regonegut lo dit libre, nos ha paregut donar y ottorgar-vos la dita licència, permís y facultat, en la manera infrascripta. Per ço, ab tenor de la present donam licència e facultat a vós, dit Johan Timoneda, librer, per a que vós, o la persona o persones que lo vostre poder tindran, e no altra persona alguna, pugau, y puguen, stampar y vendre, y estampeu y veneu les dites obres y libre per tot lo present regne de València per temps de sis anys primervinents e del dia de la data de la present en avant comptadors, sens que durant lo dit temps persona alguna, sens vostre poder, pug estampar ni vendre les dites obres o llibre. E si per alguna persona lo contrari serà fet, volem que la tal persona o persones perden tots los libres que hauran estompat eo fet estampar, e los motles y aparells ab què aquells seran stampats, y encórrega cascuna de aquelles en pena de cent ducats per cascuna vegada que lo contrari faran, repartidors en esta forma, ço és, la tercera part, per a l'accusador; e l'altra tercera part, per al jutge que ho sententiarà; e l'altra tercera part, per als cófrens de sa Magestat. E ab tenor de la matexa present, dihem y manam a universes y sengles officials, axí majors com menors, dins lo present regne de València constituïts y constituïdors, y als lochtinents o surrogats de aquells, y altres qualsevol persones a qui pertanyga y s'esguarde, que sots pena de mil florins de or als cófrens reals applicadors, vos guarden y observen guardar, y observar façen la present nostra licència, permís e facultat, juxta son sèrie y tenor, guardant-se attentament de fer lo contrari, si la gràcia real de sa Magestat los és chara y en la sobredita pena designen no encórrer. Dat. en València, a xxvii dies del mes de janer de l'any M.D.LVI.

Vilarasa.

V. Montanyans R.

Martinus de Eugui.¹⁵²

Els dos documents ens forneixen dades ben importants. El 1553 Timoneda tenia preparat un dens volum d'aplega de peces de diversos gèneres, realitzat amb molt d'esforç. Aquest volum, bé que probablement ampliat en certs aspectes i desproveït, en canvi, d'una de les primitives seccions —“representacions de vàries històries, ací no contengudes”, com diu el segon document—, Timoneda l'adjuntà a la seva nova petició, adreçada, en aquest cas, al governador Vilarrasa, el qual el gener de 1556 resolgué favorablement l'afer, tot fent constar, ell també, el “treball e indústria” que hi havia esmerçat el llibreter.

Aquest llibre es titula *Flor de enamorats* i és repartit “en dos volumens, ço és, en primera y segona part”. Fins aquí no hi ha discrepància entre el llibre de Timoneda i el cançoner que hem analitzat, segons l'edició de Barcelona, 1562, considerada la primera. El títol coincideix, i ja hem vist que les dues parts hi són prou ben destriables.

152. Arxiu del Regne de València, Rgte. 1433, f. 39 v.-40 v. Dec al meu bon amic Joan Reglà, catedràtic d'Història a la Universitat de València, l'obtenció de les xerocòpies d'ambdós documents.

Quant al contingut del volum, ens trobem que al document de 1553 hom parla de “coplas”, “romanços, chistes”, d’una banda, de “comedias, farsas, auctos de Sagrada Scriptura”, d’una altra, i finalment, de “otras obras de varias historias”. Al document de 1556 els gèneres esmentats són: “cançons, vilancicos, romanços, chistes, endechas, lamentacions, epístoles, sonetos”; seguidament, “comèdies”, i com a final, “representacions de varies històries”, les quals, però, el document adverteix que no són a l’original presentat —“ací no contengudes”. Ja sabem que l’edició de 1562 inclou, efectivament, “coplas”, “cançons, vilancicos, romanços, chistes, endechas, lamentacions” i “sonetos”. No hi ha, però, les anunciades “epístoles”. I sobretot, manquen les “comedias, farsas, auctos de Sagrada Scriptura”, que cita el document de 1553 i que el de 1556 anomena genèricament “comèdies”; i no hi són, tampoc, les “otras obras de varias historias”, que el permís de 1556 consigna com a “representacions de varies històries”, retirades de l’original, com hem dit.

Per consegüent, aquests originals contenien una mena d’obres completes de Timoneda, no pas pròpies totes, ni de molt, sinó alienes la gran majoria i en bona part segurament arranjades per ell, com es dedueix, no sols dels procediments habituals d’aquest editor, sinó de la insistència amb què hom fa constar el “treball e indústria” que hi ha hagut d’esmerçar, és a dir, el treball d’arreglada de materials i la posada a punt per a l’edició, i al mateix temps la indústria a arranjar convenientment allò que calia. Amb una diferència significativa, però, quant als originals al·ludits als dos documents, i és que, com hem remarcat reiteradament, de la considerable massa aplegada, Timoneda a darrera hora n’havia disgregat una part, és a dir, unes “representacions de varies històries”, segons que en fa testimoni l’escrit de 1556.

És molt probable que aquest procés d’individualització de gèneres en obres independents, Timoneda l’accentués tot seguit d’haver obtingut el permís. Li era més pràctic i més profitós fer edicions assequibles i més aviat de poc gruix. D’altra banda, aquest havia de ser el seu costum editorial en endavant.

Les “representacions de varies històries” a part, entre les primeres obres que, segons inferim de la data i del contingut, es despregueren del primitiu conjunt, cal comptar les que integren el volum del *Ternario Spiritual*, de 1558, tantes vegades alludit: *Ternario Spiritual. En el qual se contienen tres auctos sacados de la Sagrada Scriptura. Dedicados al illustrissimo y reverendissimo señor, el señor don Francisco de Navarra, arçobispo de Valencia* etc. *Agora de nuevo compuestos y mejorados por JUAN TIMONEDA. Con privilegio*¹⁵³. Per tant, aquests

153. Per a la bibliografia, veg. supra, nota 36.

auctos sacados de la Sagrada Scriptura són versemblantment els “auctos de Sagrada Scriptura” esmentats pel document de 1553. Els *auctos* del *Ternario* es titulen: *Aucto de la oveja perdida*, *Aucto del Nacimiento* i *Aucto de la quinta angustia*, aliens i arranjats per Timoneda el primer i el tercer, i un teixit propi, el segon, fet d'episodis inspirats en obres d'altri; per això pot dir que han estat *compuestos y mejorados* per ell. El *Ternario* és dedicat, com veiem, a l'arquebisbe Francisco de Navarra, el qual, proposat per Felip II el 7 de maig de 1556, entrà a València el 16 d'octubre del mateix any. Amb motiu d'aquest esdeveniment Timoneda adreçà a l'arquebisbe el romanç “Cante Valencia de alegre”, on juga poèticament amb la metàfora del pastor que cura de les seves ovelles¹⁵⁴. Pel Corpus de l'any següent, 1557, Timoneda representà davant l'arquebisbe precisament l'*Aucto de la oveja perdida*, segons ell mateix declara a l'epístola al prelat¹⁵⁵. Timoneda, doncs, degué considerar que era una bona avinentesa de publicar a part aquells “auctos de Sagrada Scriptura” la vinguda del nou arquebisbe, amb el qual es relacionà tot seguit, de primer amb el romanç del 1556, el mateix any del permís d'impressió, i després amb la representació de 1557.

Pel que fa a les comèdies, alludides per ambdós documents, és versemblant de pensar que corresponen, almenys en part, a *Las tres Comedias del facundissimo poeta JUAN TIMONEDA. Dedicadas al illustre señor don Ximén Pérez de Calatayú y Villaragut, τc. Año 1559*¹⁵⁶. De la dedicatòria al nou mecenas, ansiosament requerit, com l'anterior, per l'encara novell editor, es desprèn que tenia fetes aquestes obres de temps, perquè diu que “penavan por verse ya en la emprenta”; com també es

154. *Romance de cómo don Francisco de Navarra entró por arzobispo de Valencia a 16 de octubre, 1556*. Publicat dins *Rosa Real. Cuarta parte de romances de JOAN TIMONEDA, que tratan de casos señalados de reyes y otras personas que han tenido cargos importantes, assi como príncipes, visorreyes y arzobispos. Impressos con licencia. Año 1573. Véndense en casa de Joan Timoneda. Colofó: Imprimióse esta quarta y última parte de Rosa de romances, en Valencia, en casa de Joan Navarro. Año 1573, ff. 39-[42] (reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO y DANIEL DEVOTO, Rosas)*. Per a la data de la proposta real del nomenament, vegeu F. G. OLMEDO, “Razón y Fe”, XLVII (1917), 279, i E. JULIÀ MARTÍNEZ, *Obras*, II, pàg. XII, nota 7.

155. Diu així l'Epístola: “Ilustrissimo y reverendissimo señor. Como ovejuela que ha nascido algún tanto por los amenos y sonorosos bosques de la Sacra Scriptura y á gustado la sabrosa sal distribuyda de tan facundissima mano, no he podido dexar de balar ante la affable presencia del grato pastor que me rige, que es vuestra illustrissima señoría, con este mi *Ternario* de auctos que mi pobre ingenio á compuesto y añadido y agora nuevamente copilado. Y lo que más me ha dado esfuerço, y ánimo y osadla para que los tres pareciesen ante su benignolencia, ha sido el de la *Oveja perdida*, por tres causas: la primera, por ser yo oveja y obligada de dalle cuenta en qué gasto mi tiempo; la segunda, porque conviene a perlado tan illustre semeiante obra ser dirigida; la postrera, por haverla yo representado el día de Corpus Christi ante su illustrissima señoría el año pasado. Assi que, magnánimo señor, no dexé de rescebir este pequeño y pobrezillo talento para que le enmiende y corrija como sabio, y lo favorezca como señor y lo defienda como poderoso.” (Apud JULIÀ MARTÍNEZ, *Obras*, II, 5).

156. Al final: *Han sido impressas estas Comedias en la insigne ciudad de Valencia. Acabáronse a xxvij de agosto. M.D.ljx. [1559.]* Hi ha ed. facs.: *Las tres Comedias de JUAN DE TIMONEDA (Valencia, 1559)*. Reproducidas en facsimile por la Academia Española (Madrid 1936).

després del pròleg, on afirma que, les esmentades obres essent molt del gust dels actors i dels espectadors, tots ells "rogáronme muy encarescidamente que las imprimiesse" ¹⁵⁷.

Resten les "farsas" i les "otras obras de varias historias", que podem identificar amb les "representacions de vàries històries", alludides el 1556. Aquesta darrera indicació sembla expressar un conjunt d'obres dramàtiques de gèneres força diversos. És possible que Timoneda es reservés aquest material miscel·lani per a fer-ne una edició més extensa quan posseís una collita més abundosa. En tot cas, té un caràcter ben bé de calaix de sastre, altrament copiós, l'aplec dramàtic, de 1565: *Turiana*. En la qual se contienen diverses comedias y farças muy elegantes y graciosas, con muchos entremeses y passos apazibles. Agora nuevamente sacadas a luz por JOAN DIAMONTE. Dirigida al muy illustre señor don Joan de Villarrasa, governador y teniente de visorrey y capitán general del reyno de Valencia, mi señor ¹⁵⁸. L'únic exemplar conservat d'aquesta obra, com veiem dirigida precisament al governador Vilarrasa, és molt incomplet, ja que conté únicament seixanta-cinc fulls i n'hi manquen cent-tres. Això no obstant, hi figuren quatre farses, quatre passos, un entremès, una tragicomèdia i una comèdia, de cap de les quals obretes Diamonte, és a dir, Timoneda, no és pas l'autor ¹⁵⁹. Hem de creure que a la *Turiana*, variat recull de peces dramàtiques menors, hi van anar a parar aquelles "farsas" i les "otras obras de varias historias", o sigui, les "representacions de vàries històries", alludides pels nostres documents.

També hi són alludits sonets i epístoles. De sonets només n'hi ha dos, a la *Flor*, i hem de suposar que els originals en contenien força més. Probablement amb la intenció d'alleugerir el volum primitiu, Timoneda en degué retirar un cert nombre, que es reservaria per a un altre recull, i aquest pot molt ben ésser el *Sarao de Amor* (1561), on els sonets hi són en bon nombre: *Siguense muchos sonetos de diversos auctores*, diu l'epígraf de la secció corresponent. Quant a les epístoles, només puc indicar un plec solt de Timoneda on contraféu a l'espíritual la de Boscà "El que

157. Heus ací la part de la dedicatòria més interessant als nostres propòsits: "Considerando yo esto, miré si habría entre mis papeles y lazaria algo con que servirle, y hallé tres comedias hechas en prosa que penavan por verse ya en la emprenta. Las quales, por ser nascidas en mi casa, sé que con razón quedarían queixosas si a otro que a vuestra merced les dicsse por amparo y protector. Hay van. Yo le suplico las vea y permita que con su favor se impriman, entretanto que otros autores le dediquen obras de más alta suerte, pues de todos los que saben es tenido por un Mecenas". El text es pot veure a JULIÀ, *op. cit.*, II, 243; cf. l'ed. facs. indicada a la nota anterior. Quant al pròleg, veg. la nota 144.

158. *Impressu en Valencia, en casa de Joan Mey, con licencia del sancto Officio. Con privilegio real por quatro años*. No porta data, però la llicència és de 1565, tot i que, per error, hom estampà la de 1563 (segons l'*Advertencia* de l'ed. facs. de l'Academia Española ressenyada a la nota següent).

159. Veg. *Turiana. Colección de comedias y farsas que sacó a luz JUAN DE TIMONEDA (JOAN DIAMONTE). Reproducida en facsímile por la Academia Española* (Madrid 1936). Ed. feta sobre l'exemplar únic, molt mutilat, com hem dit, existent a Madrid, Bibl. Nac. Sobre les obres dramàtiques publicades per Timoneda, sosté un parer força divergent del general E. JULIÀ MARTÍNEZ, *Originalidad de Timoneda*, "Rev. Valenciana Filol.", V (1955-58), 91-151.

sin ti vivir ya no querria", imprès precisament pels volts de 1555, a parer de Salvà¹⁶⁰.

¿Quan féu imprimir, Timoneda, la *Flor de enamorats*, per a la qual cosa tenia permís del governador de València, segons l'escrit datat el gener de 1556? No en sabem res en concret i no s'ha trobat cap al·lusió satisfactòria a una impressió anterior a la de Barcelona, 1562. Tanmateix, cal tenir en compte que el privilegi que li fou atorgat, per sis anys, comptava des de la data mateixa del document, 27 de gener de 1556. En conseqüència, Timoneda no podia entretenir-se massa, i encara que li donem un termini prudent per a la reestructuració del volum i per a la impressió, no crec que puguem passar de 1557. Per tant, aquest any o el 1556, penso que han de ser els de la primera edició del *Cancionero llamado Flor de Enamorados*, feta, molt probablement, a València, com totes les primeres de Timoneda, i completament desconeguda. L'imprès devia anar precedit, com era habitual, de l'extracte del privilegi per sis anys, amb data de 1556. Doncs bé, passats exactament els sis anys apareix a Barcelona l'edició de Claudi Bornat, 1562, sense cap indicació preliminar que doni una pista per a endevinar-ne la procedència, i, dins el mateix ordre de deliberada cautela, començant abruptament el text al dors mateix de la portada general, com ja hem vist. La de Barcelona no és una edició pirata, en realitat, però sí que fou un oportunisme de l'impressor Bornat, perquè la *Flor* devia tenir una bona acceptació de públic.

LA "SILVA" BARCELONINA DE 1561 I LES SEVES DERIVACIONS. — El 1561 Jaume Cortey imprimia a Barcelona la *Silva de varios romances. Agora nuevamente recopilados los mejores romances de los tres libros de la Silva, y añadidas ciertas canciones y chistes nuevos*, i inaugurava, així, un tipus d'edició de contingut reduït, de poc preu i molt assequible, on eren aplegats romanços, en llur majoria procedents de les tres *Silvas* grans, anteriors, i cançons i altres gèneres lírics, provinents de la primera i la segona part d'aquelles *Silvas* i de fonts diverses.

Antonio Rodríguez-Moñino reimprimí, fa temps, la indicada edició de la *Silva* compilada (Barcelona 1561), amb un estudi preliminar¹⁶¹. I més recentment publicà un bon treball sobre la bibliografia del romancer espanyol imprès prenent per base l'estudi exhaustiu de la *Silva* de 1561¹⁶². Segons ell, ni el *Cancionero de romances*, estampat només sis

160. La epístola de Boscán d'"El que sin ti vivir ya no querria", contrahecha a lo spiritual por JUAN TIMONEDA, en alabanza de la Concepción de nuestra Señora. (S.l.l.n.d.; però "hacia el 1555", segons SALVÀ, *Cat.*, I, 52 s., núm. 137). Cf. infra, nota 191.

161. *Silva de varios romances (Barcelona, 1561). Por vez primera reimpressa del único ejemplar conocido. Con un estudio preliminar de ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO* (València, Castalia, 1953).

162. Veg. les dades bibliogràfiques, a la nota 23-2.

vegades ¹⁶³, ni les tres parts de la *Silva* gran, amb una vida tan limitada que no passa del trienni 1550-1552 ¹⁶⁴, no foren l'autèntica font de la vulgarització del romancer imprès, ans ho foren els plecs solts i les *Silvas* compilades, les quals, iniciades amb la de Cortey, de Barcelona, 1561, s'estenen fins al 1696, integrant un conjunt excepcional de trenta-tres edicions antigues enregistrades, que, d'altra banda, no deuen ser pas les úniques que han existit.

En contrast amb el nombrós conjunt de romanços aplegats a les sis edicions i reimpressions de les tres parts de la *Silva* gran, d'entre 1550 i 1552, la compilada de Cortey només en conté cinquanta-set, als quals hom afegí, seguint la disposició establerta per la primera i la segona part de la *Silva* extensa, dotze composicions de caire líric.

L'esmentat estudiós precisa bé les fonts dels quaranta-cinc primers romanços, que procedeixen de les tres parts de la *Silva* gran. En canvi, no pot determinar les del grup que segueix, de dotze romanços, que numerarem del núm. 46 al 57. Després de l'indicat núm. 57, que és el darrer romanç de la compilació, vénen les cançons líriques, que són també dotze i que numerarem del núm. 58 al 69. D'aquestes, les quatre primeres (núms. 58 al 61) no deriven de la *Silva* gran, i l'alludit bibliòfil no encerta, tampoc, a determinar-ne la procedència. Per contra, les restants (núms. 62-69) provenen de la *Segunda parte de la Silva*, segona edició (Saragossa, Nàgera, 1552).

Doncs bé, aquest grup de dotze romanços i quatre cançons que no deriven de la *Silva* extensa, corresponen exactament a dotze romanços —onze de la primera part i el primer de la segona— i a quatre cançons de la nostra *Flor de Enamorados*. Entre els dos reculls les variants dels romanços són poques, fruit d'errades de l'un o de l'altre, de correccions i d'alguna supressió d'un o dos hemistiquis per Cortey, tot plegat no invalidant la dependència. I les poquíssimes variants de les quatre cançons no passen d'inadvertències d'impressors. D'altra banda, l'ordre que segueixen els romanços en el recull de Cortey coincideix amb el de Timoneda, malgrat la supressió d'algunes composicions feta per l'impressor barceloní. Les peces líriques segueixen també l'ordre del cançoner valencià, bé que amb dues omissions. El quadre següent dóna una idea prou clara del que hem dit:

163. També molt ben estudiat pel mateix erudit a *Cancionero de romances (Anvers, 1550)*; supra nota 53.

164. És a dir, la *Primera parte*, Saragossa, Nàgera, 1550; la *Silva* de Barcelona, Pedro Borín, 1550, i la seva reimpressió de Barcelona, Jaume Cortey, 1552; la *Segunda parte*, Saragossa, Nàgera, 1550, i la nova estampació que en féu el mateix Nàgera, a Saragossa, el 1552; i la *Tercera parte*, Saragossa, Nàgera, 1551.

<i>Silva</i> de Cortey	<i>Romanços</i>	<i>Flor</i> de Timoneda
Núms. 46	"Tysbe y Pýramo, que fueron"	Núms. 112
47	"A la qu'el sol se ponía"	113
48	"Por la mar navega Eneas"	114
49	"En aquellas peñas pardas"	115
50	"Amores trata Rodrigo"	118
51	"Por un valle de tristura"	121
52	"En el tiempo que Mercurio"	122
53	"Si se está mi coraçón"	123
54	"Mañanica era, mañana"	124
55	"Por los campos Eliseos"	125
56	"Moriana en un castillo"	126
57	"Por el braço de Elesponto"	248
 <i>Cançons</i> 		
58	"Si libres alcé mis ojos"	55
59	"Madre, por ell cavallero"	56
60	"Las grandes passiones mías"	57
61	"A este pòbre romero"	60

Cal fer quatre remarques més, referents als romanços. La primera, que la versió de la *Flor* del romanç "Amores trata Rodrigo" (núm. 50; núm. 118), segons que hem dit pàgines enrera, és diferent de les altres conegudes per les *Silvas*, per tant de la continguda a la *Silva* de Borin, 1550, i a la *Silva* que imprimí el propi Cortey, el 1552 —que no és sinó un calc de la de Borin—, i àdhuc de la incorporada a la *Tercera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1551). Per consegüent, Cortey podia haver reproduït el text del romanç tal com el publicà ell mateix el 1552, i, en canvi, el simple mecanisme d'integració de peces en el seu nou recull, el dugué a la còpia de la versió de la *Flor*, que tenia al davant. La segona, que la versió del romanç "En el tiempo que Mercurio" (núm. 52; núm. 122), Cortey la podia manllevar de la indicada *Tercera parte*; però donà la versió de la *Flor*, també per simple inèrcia mecànica de còpia. La tercera, que "Si se está mi coraçón" (núm. 53; núm. 123) és exactament la mateixa versió, sense variants, de la *Flor*, enfront de la *Tercera parte*, que inclou el mateix romanç, com sabem, però amb tres variants i dos hemistiquis més. I la quarta, que el plec solt de Cracòvia, núm. 92, *Aquí se contienen doze romances de amores...* (Granada, Hugo de Mena, 1570), que publica tots aquests romanços de què tractem¹⁶⁵, no és, en

165. *Aquí se contienen doze romances de amores muy sentidos. El I., de Pýramo y Tisbe. El II., de Policena. El III., de Eneas. El IIII., del conde lombardo. El V., de don Rodrigo.*

contra del que cregué Moñino¹⁶⁶, la reimpressió d'un plec anterior del qual Cortey extragué en bloc els seus dotze romanços (núms. 46-57), sinó, a l'inrevés, un plec tardà, tot el contingut del qual Hugo de Mena manllevà de la *Silva* compilada de Cortey, que, al seu torn, l'havia pres de la *Flor*, com hem vist. Altrament, l'ordre del plec és massa rigorosament calcat del de la *Silva* barcelonina i massa coincidents els textos que coneixem, per poder pensar el contrari (veg. la nota 165).

Pel que fa a les quatre cançons (núms. 58-61), hi ha un fet decisiu per acabar de provar la procedència: a la *Silva* compilada, de Cortey, des del foli 179 v. al 182, on figuren aquelles quatre peces, els titolets paginals diuen *Cancionero | de enamorados*, el qual encapçalament de pàgina no apareix, per contra, en els folis que contenen les vuit peces restants, aquestes procedents de la *Silva* gran i amb les quals s'acaba el llibre. I precisament, l'esmentat tiolet *Cancionero | de enamorados* figura, des del primer foli al darrer, en el *Cancionero llamado Flor de Enamorados*, de Timoneda, i d'aquí passà, amb les quatre cançons, a part els romanços indicats, a la *Silva* de Cortey¹⁶⁷.

Les successives edicions de la *Silva* compilada sofriren transformacions, per supressió d'uns textos i per addició d'uns altres. Les composicions procedents de la *Flor* no són pas alienes a aquest procés, de manera que algunes de les contingudes a l'edició de 1561 foren suprimides, bé que a vegades intermitentment, i que n'hi foren incorporades d'altres en edicions posteriors, procedents, insisteixo, del nostre cançoner. Així, a

Y del infante Troco. Y de Moriana. Y de Leandro. Para cantar y tañer con vihuela. Al final: *En Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de Mil y quinientos y setenta* [1570.] Conté els esmentats romanços per l'ordre i amb el començament que tot seguit indico. 1. "Tysbe y Píramo, que fueron"; 2. "A la qu'el sol se ponía"; 3. "Por la mar navega Eneas"; 4. "En aquellas peñas pardas"; 5. "Amores trata Rodrigo"; 6. "Por un valle de tristura"; 7. "En el tiempo que Mercurio"; 8. "Si se está mi corazón"; 9. "Mañanica era, mañana"; 10. "Por los campos Eliseos"; 11. "Moriana en un castillo"; 12. "Por el brazo de Elesponto". Els romanços i l'ordre que segueixen són els mateixos de la *Silva*, 1561, com es veu clarament. Descriu el plec i el contingut POREBOWITZ, *Zbiór*, 8, núm. 92. També, RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 721.

166. A. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *La Silva, 1561. Contribución*, 178 s.

167. Naturalment, RODRÍGUEZ-MOÑINO, *op. cit.*, 174, s'adona d'aquells títols paginals, i es pregunta: "¿Manejaría Cortey, para el texto de esas últimas hojas de su libro, un *Cancionero de enamorados* que no ha llegado a nuestra noticia?" I en nota 11, referint-se al suposat *Cancionero*, escriu: "El *Cancionero llamado Flor de enamorados* es de Barcelona 1562, o al menos esa es la edición más antigua que ha llegado a nosotros. Pero podría haber tiradas anteriores de él". En tot cas, no diu que els esmentats titolets paginals de la *Silva* són els mateixos de la *Flor*. Altrament, l'estat de la qüestió en aquells moments tampoc no li permetia de concloure d'altra manera que com ho fa a la pàg. 180: "La biblioteca de trabajo de Cortey no podía ser, pues, más simple: la *Primera parte de la Silva* en sus ediciones de Zaragoza 1550 y Barcelona 1552; la *Segunda* en la tirada de Zaragoza 1552; la *Tercera* Zaragoza 1551 y dos o tres pliegos sueltos corrientes y molientes". Pels mateixos motius ell i Daniel Devoto a la reimp. de la *Flor*, de 1954, pàgs. xxxi s., havien pogut dir respecte al *Cancionero llamado Flor de Enamorados*: "Sirvan de ejemplo los veintiocho romances que en él figuran. Repasando las *Silvas* y el *Cancionero s. a.*, solamente encontramos impresos en ellos trece, de los cuales, doce proceden de la *Silva* impresa el año inmediato anterior en la misma ciudad y por Jaime Cortey. Es tan segura esta procedencia que en ninguna otra edición de las *Silvas* o *Cancionero* hallamos nueve de ellos". En referir-se novament al nostre cançoner, RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Poe. y canc. Discurso*, 92, insisteix, amb relació als esmentats romanços: "Once [sic] de ellos habían aparecido ya en la *Silva* de romances impresa también en Barcelona un año antes."

l'edició de Barcelona, Graells-Dotil, 1602, hi foren incloses per primer cop els nostres núms. 79 i 81, i a la de Saragossa, Larumbe, 1617, els núms. 80, 82, 83, 84 i 85¹⁶⁸. Com veiem, fins ben tard la *Flor* continuà fornint materials a les *Silvas* compilades.

LA "FLOR" I EL "SARAO DE AMOR". — Un any abans d'acabar-se el termini del privilegi per a la *Flor*, Joan Timoneda llançà al mercat un altre cançoner de característiques semblants. Es tracta del repetidament indicat *Cancionero llamado Sarao de Amor* (València, Joan Navarro, 1561). Ja hem dit que l'únic exemplar conegut, existent a la Nacional madrilenya, és incomplet i mutilat¹⁶⁹. Això no obstant, hi constatem que l'ordenació del contingut i la majoria dels gèneres tractats, així com l'originalitat, la vivesa, la diversitat i aquella característica conjunció de material arribat per tradició a les mans del compilador i d'arranjament o recreació que hi féu, segueixen la mateixa línia de la *Flor*. Així, el *Sarao* és dividit en primera i segona part; conté diàlegs de cançons bescanviades entre el "galant" i la "galana"; hi trobem *canciones que van sueltas, sin respuesta*; hi ha *canciones que van a modo pastoril; muchas preguntas nuevas y graciosas; romances*, aquí referents a *illustres y coronadas mugeres de fama notoria*, i hi constatem el mateix bilingüisme de la *Flor*, bé que la nostra llengua no hi és tan ben representada.

Sembla clar, per consegüent, que en possessió de nous materials, propis, aliens o arranats, i amb els que degué reservar-se per tal d'alleugerir el volum de la *Flor*, com deu ser el cas d'una part dels sonets, que degueren passar a la secció *muchos sonetos de diversos auctores* del nou recull, Timoneda emprengué oportunament la impressió del *Sarao* per tal de suplir la *Flor*, ja que prou devia témer que, en acabar el termini concedit pel privilegi de 1556, un editor o altre se n'apropriaria, com s'esdevingué, efectivament, amb la reimpressió de Barcelona, Claudi Bornat, 1562.

LA "FLOR DE ENAMORADOS" I LES "ROSAS DE ROMANCES". TIMONEDA, AUTOR DE ROMANÇOS. — Joan Timoneda publicà, el 1573, quatre reculls de romanços, titulats *Rosa de Amores*¹⁷⁰, *Rosa Española*¹⁷¹, *Rosa Gen-*

168. Per a les successives supressions i addicions fetes a les diverses edicions de les *Silvas* compilades, consulteu RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Silva, 1561. Contribución*, 519 ss., *Índice de primeros versos*, amb la relació bibliogràfica de les fonts on figura cada peça i que són estudiades a l'Àudit treball.

169. Més amunt, notes 93 i 132.

170. Veg. supra, nota 130. El colofó diu: *Fue impresa esta primera parte de romances en la insigne ciudad de Valencia, en casa de Joan Navarro. Año .M.D.LXXII. [1572.]* Dins la reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO y DANIEL DEVOTO, *Rosas*.

171. *Rosa Española. Segunda parte de romances de JOAN TIMONEDA, que tratan de hystorias de España. Dirigidos al prudente lector. Impressedos con licencia. Año. 1573. Véndense en casa de Joan Timoneda.* Dins la reimp. cit.

til¹⁷² i *Rosa Real*¹⁷³. A les epístoles que precedeixen els quatre reculls, Timoneda s'atribueix la paternitat de la immensa majoria d'aquests romanços; ens diu que foren escrits durant "los años de mi juventud y presentes"; afirma que, per tal com anaven "fuera de amparo y protección", els imprimeix, "después de haverles dado una paterna mano", és a dir, després d'haver-los revisat i corregit, a més de distribuir-los convenientment en les quatre parts indicades; reconeix, però: "Verdad es que por dos causas me huve de allegar a algunos romances viejos: la una, por dar perfección a las hystorias acometidas; la otra, por hazer verdadero aquel refrán que dize: Allégate a buenos, y serás uno dellos"; i encara, que "otros agenos" hi han estat afegits; escriu que, si ara es veu obligat a recollir la seva producció romancística per les causes indicades, també és degut, tant a un acte de servei al lector, com, majorment, als imperatius del "sustento de la vida", tots els quals motius, declara, "despertaron mi memoria y empinaron mi tan exercitada pluma"¹⁷⁴.

Aquestes afirmacions de Timoneda no són pas gratuïtes. La redacció dels proemis, epístoles, títols i altres advertències que fa als seus llibres, pot ésser més o menys ambigua, àdhuc equívoca, però el contingut d'allò que diu no és mai fals. L'hem de creure, per tant, quan afirma que els romanços de les *Rosas* són de la seva invenció en una gran majoria, i que una certa quantitat és obra de joventut, en tant que una altra pertany a la seva maduresa.

Com hem vist, a la *Flor de Enamorados* Timoneda publicà vint-i-

172. *Rosa Gentil. Tercera parte de romances de JOAN TIMONEDA, que tratan hystorias romanas y troyanas. Dirigidos al curioso lector. Impressos con licencia. Año. 1573. Véndense en casa de Joan Timoneda. Colofó: Imprimiósse en Valencia, en casa de Joan Navarro. 1573.* Dins la reimp. cit.

173. Vegeu-ne la descripció supra, nota 154.

174. "Discreto lector: De ver infinitísimos romances propios míos, antiguamente trobados y agora de nuevo perdidos, que no se hallavan, con algunos modernos, me fue forçada a disponerme de hazer recogimiento dellos, y, por ser tantos, dividillos en quatro partes, dándoles el competente lugar que merecen. Verdad es que por dos causas me huve de allegar a algunos romances viejos: la una, por dar perfección a las hystorias acometidas; la otra, por hazer verdadero aquel refrán que dize: Allégate a buenos, y serás uno dellos." *Rosa de Amores*, f. 1, *Epístola al lector*.

"Prudente lector: Viendo fuera de amparo y protección, de los años de mi juventud y presentes diversos romances míos, hijos naturales y nascidos en mi pobre casa, determiné de hazer recogimiento dellos. Y después de haverles dado una paterna mano, quise encomendarlos al molde de la emprenta, con otros agenos, porque con tu discreción y prudencia los leas, y alabes mi trabajo." *Rosa Española*, f. 1, *Epístola al lector*.

"Curioso lector: Después que tu curiosidad y mi devido servicio, o por mejor desir, el sustento de la vida, hizieron alarde y despertaron mi memoria y empinaron mi tan exercitada pluma, fui obligado de recoger en este tratadillo los siguientes romances que tratan de hystorias romanas y troyanas, que por esse respecto le llamé *Rosa Gentil*. Huele en ella el fundamento y virtud, porque aquellos gentiles osavan poner en riesgo sus personas y perder las vidas. Y a lo no tal, dale de mano." *Rosa Gentil*, f. 1, *Epístola al lector*.

"Amado lector: Realmente el amor de la patria y tus continuas preguntas de saber cuándo fue esto y aconteció tal negocio, y pedirme particularmente algún romance de los que compuse en su lugar y tiempo, fue la causa que los pusiese en este tratadillo llamado *Rosa Real*, notificando en ellos el día, y el mes y el año que fueron compuestos, y por qué causa y effecto. Y pues ellos van sometidos a tu corrección y a mi costa impressos, fácilmente creo que podrán dezir: Guardas que guardáys las puertas de murmuración, dexadnos passar." *Rosa Real*, f. 1, *Epístola al lector*.

vuit romanços: setze a la primera part (núms. 112-127) i dotze a la segona (núms. 248-259). Dels setze de la primera, en passaren dotze a les *Rosas*¹⁷⁵. I el núm. 118, "Amores trata Rodrigo", que no entra en el compte anterior, fou inclòs en la *Rosa de Amores*, però en versió diferent a la de la *Flor*¹⁷⁶. Els tres negligits són: "A la qu'el sol se ponía" (núm. 113), semierudit i de poca qualitat; "En aquellas peñas pardas" (núm. 115) i "Atal anda don García" (núm. 117), vells i tradicionals, i prou conegut, aquest darrer, a través del *Cancionero de romances*, sense data, i de la *Primera parte de la Silva* (Saragossa, Nágera, 1550), entre altres reculls primitius.

Una comparació entre les versions comunes a la *Flor* i a les *Rosas* dona els següents resultats. La redacció de les *Rosas* no ofereix pròpiament variants, sinó correccions externes, en sis romanços (núms. 112, 121, 122, 123, 125 i 127). I constatem les mateixes característiques, però amb supressions o addicions fetes a l'original de la *Flor*, en els altres sis (núms. 114, 116, 119, 120, 124 i 126). D'aquests darrers, remarquem que al núm. 114 la *Rosa* afegeix vint-i-dos hemistiquis al final de la versió, un nombre excepcional atès el procediment seguit en els altres romanços del grup; al núm. 120, la versió de la *Rosa* modernitza i corregeix la de la *Flor*, de redacció més tradicional i llenguatge més arcaic; i al núm. 124, la *Rosa* sembla una mala còpia de la *Flor*.

D'aquests dotze romanços comuns, quatre són vells i tradicionals (núms. 116, 119, 120 i 126), i dos altres, el novellesc núm. 122 i l'artificiós i líric núm. 123, havien estat publicats, amb més o menys variants o bé seguint una altra redacció, a la *Tercera parte de la Silva*, el 1551. Vol dir que versemblantment no els podem atribuir a Timoneda. En canvi, els sis restants (núms. 112, 114, 121, 124, 125 i 127), que no tenen precedents coneguts i les derivacions dels quals parteixen de la *Flor* a través de la *Silva* barcelonina de 1561 o de les *Rosas*, tots ells escrits en un estil semblant, força prosaic, gens fluid, poc hàbil i fruit sens dubte d'inexperiència poètica, artificiosos i lírics, els uns, semierudits els dels núms. 112 i 114, i el del núm. 127, sobre el Cid, inspirat en certs temes apòcrifs, sens dubte de nova creació tots ells, aquests sis romanços, insisteixo, sí que els podem atribuir a Joan Timoneda. Com també se li pot atribuir el del núm. 113, semierudit i d'escassa qualitat, que no passà a les *Rosas*. Pel que fa al núm. 118, "Amores trata Rodrigo", Timoneda preferí, com hem dit, una nova versió per a la *Rosa de Amores*, que, a judicar per l'estil, també li podem atribuir i que no tingué derivació. D'altra banda, del conjunt dels setze romanços de la primera part de la *Flor*, onze

175. A la *Rosa de Amores* hi passaren els núms. 112, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125 i 126. A la *Rosa Española*, els núms. 119 i 127. I a la *Rosa Gentil*, el núm. 114.

176. És versió única; comença: "De amores trata Rodrigo". Correspon al núm. 4 e de l'estudi de FIDAL, *Rom. trad. Rey Rodrigo*, 26. Veg. supra, nota 54.

(núms. 112, 113, 114, 115, 118¹⁷⁷, 121, 122, 123, 124, 125 i 126) passaren directament, les *Rosas* a part, a la *Silva* barcelonina de 1561, tal com hem vist, i d'ella al plec solt de Cracòvia núm. 92, ja indicat, i alguns a d'altres *Silvas* recopilades. Finalment, els núms. 114 i 127 foren incorporats a la *Silva* de Mendaño a través de les *Rosas*, de les quals aquella obra, impresa a Granada per Hugo de Mena, el 1588, és una descarada apropiació¹⁷⁸.

Els dotze romanços de la segona part de la *Flor* (núms. 248-259) presenten més unitat que els de la primera. Cap d'ells no és tradicional ni se'l pot considerar antic, ans tots són recents i semierudits, com proven l'estil i la rima, sempre consonant. Els dos primers, sobre Leandre i Hero (núms. 248 i 249), es funden en el poema de Boscà, l'argument del qual redueixen a esquema. Tots es basen en historietes de l'antiguitat clàssica o, en l'únic cas del núm 251, referent a la papessa Joana, de la Roma cristiana. Els dos romanços de Leandre i Hero i el de Marc Antoni i Cleopatra (núm. 259), tot i essent els millors, no passen de mediocres; els altres, més anecdòtics encara, són prosaics i feixucs, i l'expressió i l'estil d'alguns arriba fins al ridícul en certs passatges. D'altra banda, cap no té precedents coneguts. Cal pensar, doncs, que tots han sortit d'una sola mà, altrament inexperta i més atenta al contingut del poema que al generós desinterès d'expressar-lò bellament. Llevat del de la papessa Joana (núm. 251), que Timoneda no es degué atrevir a reimprimir, tots aquests romanços passaren a les *Rosas*, amb lleus correccions, i, únicament en un cas (núm. 258), amb la supressió de dos hemistiquis¹⁷⁹. Els romanços esmentats no tingueren, a la meua coneixença, altra derivació que el pas, ja indicat, d'onze d'ells a les *Rosas*, i la divulgació del solitari de Leandre (núm. 248), gràcies a la *Silva* de 1561, que el propagà a d'altres *Silvas* recopilades i al plec de Cracòvia, segons que hem vist. Assenyalem també els quatre que Mendaño, o potser més pròpiament l'impressor Hugo de Mena, furtà de les *Rosas* (núms. 250, 253, 255 i 257).

El fet de no trobar precedents als indicats dotze romanços ni de

177. El núm. 118 de la *Flor* passà, a través de la *Silva*, 1561, al *Romancero* de Sepúlveda, des de l'edició d'Alcalà, 1563, almenys (cf. RODRÍGUEZ-MOÑINO, *Silva*, 1561. *Contribución*, 155; però cal precisar que la versió de Sepúlveda és la de la *Flor*, a través, insisteixo, de la *Silva* barcelonina de 1561; per consegüent, no és pas la de Borin, 1550, ni, per tant, la de Cortey, 1552, com tampec la de la *Tercera parte de la Silva*, Saragossa, Nàgera, 1551), i a la *Floresta* de Tortajada, 1608 (cf. PIDAL, *op. cit.*, I, 25). Veg. supra, nota 54.

178. *Primera parte de la Sylva de varios romances, en el [sic] qual se contienen muchos y diversos romances de hystorias nuevas. Recopilado [sic] por JUAN DE MENAÑO, estudiante, natural de Salamanca. Impresa en Granada, en casa de Hugo de Mena. Año de .1588. (Reimp., Silva de varios romances recopilados por JUAN DE MENAÑO (Granada 1588). Reimpresión del ejemplar único, con una advertencia de ANTONIO RODRÍGUEZ-MOÑINO, Madrid, Castalia, 1966.)*. Aquesta *Silva* consta de seixanta-tres romanços, dels quals cinquanta-tres són trets de les *Rosas* de Timoneda; és una prova més que l'impressor Hugo de Mena se servi llargament de les edicions del valencià. D'altra banda, aquest desconegut Juan de Mendaño, ¿no serà una invenció del propi Mena?

179. Els núms. 248, 249 i 259 foren incorporats a la *Rosa de Amores*. Els altres, a la *Rosa Gentil* (núms. 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257 i 258).

veure'ls enregistrats posteriorment en reculls no derivats dels nostres tres impresos, la paritat d'estil entre ells, altrament extensiva al dels set de la primera part atribuïbles al valencià, la identitat d'aquest mateix estil amb determinats procediments compositius que notem en moltes produccions del nostre escriptor, i la versificació que hi fa de tantes històries i anècdotes reduïdes a esquelet, en certa manera paral·leles a les proses del *Sobremesa*, del *Buenaviso y Portacuentos* o del *Patrañuelo*, ens mouen a atribuir a Joan Timoneda els dotze romanços d'aquesta segona part, el mateix que els set indicats de la primera. I llur realització expressiva, encara insegura, feixuga i poc destra, i les freqüents incorreccions, a més de la data avalada pel document de 1553, ens menen a creure que tots aquests romanços són obra més aviat de joventut; que pertanyen, doncs, a aquells "romances míos" "de mi juventud", de què ens parla el propi Timoneda a l'epistola de la *Rosa Española*.

A la llum d'aquestes constatacions caldrà que hom reconsideri la cronologia i el desplegament del romancer de Timoneda, i que, per a reconèixer-li la importància de la seva aportació al gènere, no ens cal esperar el 1573, any de l'aparició de les seves *Rosas*, tota vegada que, com veiem, ja hi havia contribuït destacadament vint anys enrera almenys, i no pas d'una manera ocasional.

UNA SÍNTESI, AMB UNES NOTES PER A LA BIBLIOGRAFIA DE JOAN TIMONEDA

Hem arribat a uns resultats que podríem sintetitzar com segueix. El *Cancionero llamado Flor de Enamorados* constitueix un dels cançoners de butxaca més importants divulgats per la impremta hispànica durant el segle XVI. La seva importància resideix en el nombre copiós de peces que comprèn, en la varietat de gèneres i estils i en l'originalitat amb què el conjunt poètic fou ordenat en el llibre, tot plegat essent encara més remarcable perquè el cançoner era una autèntica novetat a l'època relativament reculada en què fou concebut i publicat. Pel fet de pertànyer a la poesia dita de cançoner, el repertori del nostre recull es caracteritza per la seva aptitud de difusió tradicional, la qual aptitud pressuposa uns trets determinats de contingut i expressió que feien acceptable aquell repertori a un vast sector de la societat, al mateix temps que és condicionada per un estil de residu, tant o més que d'essència, en certa manera uniforme i en definitiva impersonal. Hi trobem peces d'autors coneguts, alguns dels quals escrivien a la segona meitat del segle XV i d'altres a la primera del següent. Els textos corresponents, però, ofereixen variants, modificacions i noves interpretacions, altrament poques vegades afortunades, com a conseqüència de llur difusió oral o escrita, a

través de la qual hi han posat mà els transmissors, entre els quals sens dubte el propi col·lector del nostre recull. D'altres peces, també d'origen culte, són anònimes i han experimentat un procés semblant de retoc i modificació. D'altres, més recents, són creacions simplement mimètiques. Uns quants textos són tradicionals, en el sentit corrent i més restringit, i d'altres, populars, popularitzants o bé de to realista. Certes composicions són el producte d'haver estat glossat en cobles noves un tema donat i conegut, condensat en el refrany.

Avui podem afirmar que la *Flor de Enamorados* fou compilada el 1553, o abans, pel valencià Joan Timoneda, el qual segurament amplià, entre aquell any i el 1556, el primitiu material recollit i publicà el cançoner a la darrera data indicada o, com a més tard, el 1557, tot segregant-lo d'un conjunt literari força més extens.

Aquestes constatacions revesteixen importància dins aquest sector d'estudis. En primer lloc, la data de 1553 ens explica el caràcter arcaïtzant d'una bona part del cançoner, no pas degut a les peces emparentades amb el *Cancionero general* de Castillo, tan conegut a través de les seves continuades edicions, o amb d'altres reculls d'ampla difusió o de fàcil accés —per exemple, el cançoner d'Encina i diversos plecs volants—, sinó a les composicions que es relacionen amb el repertori poètic de moda abans de 1500 i poc després, transmeses per una tradició, oral o escrita, més subterrània i poc precisada, com les d'una manera o altra comunes amb el Cançoner Musical de Palau; Timoneda no conegué aquest còdex reial, naturalment, però sí, com hem vist, una part del contingut que hi fou acollit. Aquella data, a més, té valor de referència dins el procés de la labor de Timoneda com a col·lector, refonedor i poeta, en tant que confirma la més reculada que li coneixem amb tota certesa, tot i que hi ha algun indici d'activitat i de producció anterior. Hem remarcat que Timoneda figura al nostre cançoner com a autor segur d'un parell de peces líriques¹⁸⁰ i com a probable ampliador almenys d'una altra (núm. 271), i crec que una investigació detinguda, que aquí no puc emprendre, ens permetria d'atribuir-li la paternitat o l'arranjament d'un determinat nombre d'altres peces que hi figuren. A més, ja hem vist que el podem considerar autor de la majoria dels romanços continguts a la *Flor*.

En segon lloc, els documents de 1553 i 1556, tot evidenciant que la *Flor* fou recollida a València, expliquen l'estreta relació del seu contingut amb poetes, fonts, testimonis i estils creacionals i expressius molt vinculats amb aquella ciutat, però amb independència d'ambients concrets, com la cort del duc de Calàbria, anterior, més exigent i no freqüentada per Timoneda, com també expliquen la presència de dialectalismes valencians, tan acusats i freqüents en les poesies catalanes del recull. D'altra banda, el

180. "Bella, de vós só enamorós", núm. 226, i "Despierta, Juan, por tu fe", núm. 273.

document de 1556, amb la concessió del privilegi per sis anys, ens porta a admetre que la *Flor* fou publicada aquell any o el següent. De manera que podem donar per segur que hi hagué una edició anterior a la que fins ara hem tingut com a primera, és a dir, la de Barcelona, Claudi Bornat, 1562, la qual hem de considerar com una apropiació feta així que expirà el termini concedit pel privilegi. Per consegüent, a les deu edicions antigues enregistrades fins a la data, totes sortides a Barcelona, cal afegir-hi aquesta primera de 1556-1557, l'única apareguda, molt probablement, a València; i estendre l'àmbit cronològic de les indicades edicions des d'aquests anys fins al 1681: un llarg període de segle i quart de vida i vigència popular. Això permeté a alguns cançoners posteriors de manllevar força del contingut del nostre, des del sevillà de la Hispanic Society, de cap al 1568, fins als de la National parisenca, del disset. Altrament el fet de constatar que ha d'haver existit una edició de la *Flor* d'entre 1556 i 1557 evidencia que la *Silva* barcelonina de Jaume Cortey, 1561, prengué una part del seu material del nostre cançoner, però no a l'inrevés, com s'ha cregut fins ara, el qual procés també havien de seguir algunes altres *Silvas* compilades posteriors, tot contribuint, així, a la difusió d'aspectes del repertori de la *Flor*.

Com hem dit, en possessió d'una copiosa arrellega de material literari, Timoneda, a partir de 1556, i segurament abans i tot, procedí a la distribució d'aquell conjunt segons els diferents gèneres a què pertanyia, tot incloent-lo en obres individualitzades que anà publicant separatament. Li ho aconsellaven la conveniència de fer edicions econòmicament assequibles i l'oportunitat d'anar cercant, en l'endemig, mecenas o persones prestigioses que l'ajudessin en les seves primeres temptatives professionals d'un cert abast. L'edició de la *Flor* a part, escomet la del *Ternario Spiritual*, el 1558, amb l'avinentesa d'haver-se relacionat, durant els dos anys anteriors, amb el nou arquebisbe Francisco de Navarra, sota la protecció del qual posà aquella obra. Tot seguit publica *Las tres Comedias*, el 1559, dedicades a un altre mecenas. I anys després, el 1565, la *Turiana*, amb material dramàtic molt divers i en gran part ja recollit, segurament, el 1553, i adreçada al governador Joan de Vilarrasa, que li havia concedit el permís de 1556¹⁸¹.

La *Flor* i aquestes tres obres, totes elles d'una certa ambició, sembla

181. Les obres de Timoneda datades amb seguretat des de 1559 (*Las tres Comedias*) a 1565 (*Turiana*), indicades succintament, són aquestes: *Sarao de Amor* (1561). — El plec solt *Respuesta de Cucaracha Martines ... Año 1561*. — Un *Diálogo de las calças, que está impresso año de M.D.LXI* [1561], ahudit en el plec indatat *Diálogo entre el manto y el sombrero...*, del propi Timoneda. — El plec volant *El consejo que dio una gitana a una necia de muger... Año M.D.Lxij* [1562]. — *Libro primero del Timón de tratantes... Año 1563*. — *El Sobremesa y Alivio de caminantes...* Saragossa 1563, Medina 1563; Timoneda, al *Sarao de Amor*, havia promès de publicar aquesta obra; amb tota seguretat n'ha d'haver existit una edició anterior feta a València, on Timoneda estampà sempre les seves primeres edicions. — *El Buenaviso y Portacuentos... Impresso en Valencia, en casa de Joan Mey. M.D.LXiiij.* [1564.]

segur que procedeixen, en tot o en gran part, de l'original o dels originals alludits pels documents de 1553 i 1556. Però, si per cas, no devien esgotar tot el material recollit. Ja hem declarat la nostra creença que una bona quantitat dels sonets que Timoneda havia aplegat passaren al *Sarao de Amor* (1561), i hem dit que de les epístoles que posseïa, segons consta als documents, només hem pogut localitzar el *contrafactum* que féu de la de Boscà "El que sin ti vivir ya no querría", que publicà en un plec volant.

És temptador de rastrejar les edicions que, independentment, Timoneda degué realitzar entre 1553-56, o poc després, aprofitant el copiós aplec. Devien ésser plecs solts, obretes de poca empresa, que no afectaven massa la integritat del recull i l'obtenció del permís de publicació de les quals devia ser més fàcil. En tot cas, les seves dues primeres obres datades són, efectivament, dos plecs volants, als quals podem afegir diverses altres plecs sense any, però conjecturalment primitius. Els dos primers, que ja hem esmentat, es titulen, l'un, *Dança spiritual de muchas mugeres señaladas...*, que porta estampat l'any 1553; i l'altre, *Breve exposición sobre la salutación angélica...*, amb data de 1555¹⁸². Altrament, ja hem vist que per a la inclusió de la seva poesia "Bella, de vós só enamorós" (núm. 226) dins el cançoner, Timoneda se serví de la versió que havia publicat, més completa, al seu plec *Les cobles de "Bella, de vós enamorós"...*, sense data¹⁸³, però que indiscutiblement hem de suposar imprès entre 1553 i 1556, si no abans¹⁸⁴. Poc posterior a aquest deu ésser el també indatat de *Cobles de "Bella, de vós enamorós", contrafetes al spiritual per JUAN TIMONEDA, a invocació de la Mare de Déu dels Desamparats*, per tractar-se d'un *contrafactum* a una peça de moda particularment agradosa a l'autor (veg. la nota 99).

Sobre la cançó de la *Morica garrida*, "Si ganada es Antequera" (núm. 87), ja hem dit que la versió de la *Flor* és la primera de les profanes impreses que en coneixem; com també que la de "Despierta, Juan, por tu fe" (núm. 273) és atribuïda taxativament a Timoneda pel plec de Cracòvia núm. 91. He exposat els motius pels quals tres dels plecs volants impresos tardanament a Granada, per Hugo de Mena, i conservats a Cracòvia poden ésser considerats, dos en llur totalitat i una part del tercer, com a reimpressions d'altres tres de Timoneda, més antics¹⁸⁵. Dels tres plecs de Cracòvia, el del núm. 91, titulat: *Romance de la hermosa Xarifa y Abindarráez, que comiença: "La mañana de Sant Juan". Con las coplas del vil, muy sentidas. Y otras: "Si ganada es Antequera". Y "Despierta, Juan, por tu fe". Agora nuevamente impresos (1573)*¹⁸⁶,

182. Per al primer, veg. nota 140 i el text corresponent; per al segon, la nota 141.

183. Supra, nota 99.

184. SALVÀ, *Cat.*, I, 52, núm. 132, el suposa de "hacia el 1555".

185. Notes 37-1, 118 i 122.

186. Nota 37-1.

ofereix els següents significatius detalls: el romanç indicat figura a la *Rosa Española*, de Timoneda; "Si ganada es Antequera" ja sabem que és una composició molt lligada a l'editor valencià, que ens en donà la primera versió profana coneguda, a la *Flor*, i la primera a l'espiritual, al *Ternario* de 1558, mentre que totes les altres referències són força posteriors¹⁸⁷; i la cançó "Despierta, Juan, por tu fe", aquí, com hem repetit diverses vegades, li és expressament atribuïda: *Otras. Compuestas por Juan Timoneda*¹⁸⁸. Per consegüent, l'esmentat plec de Cracòvia, núm. 91, que conté no pas una, sinó tres peces molt vinculades amb el nostre editor valencià, serà reimpressió d'un d'anterior, que ell devia publicar entre 1553 i 1556. Aquesta data d'entremig dels dos documents explicaria per què la cançó "Si ganada es Antequera", tan discordant del to general de la *Flor*, ja d'entrada ens fa la impressió d'haver-hi estat inclosa a darrera hora. Dels restants plecs de Cracòvia, el núm. 80 és una reimpressió segura d'un altre de Timoneda, però no tenim indicis per a suposar-lo de l'època que ens interessa¹⁸⁹. Quant al núm. 100 de Porebowicz —com hem dit, segona part d'un altre plec de la mateixa col·lecció—, que també hem d'atribuir a Timoneda i que està molt relacionat amb la *Flor*, tant pel títol com pel fet de contenir els nostres núms. 269, "El pastor que tiene amores", i 273, "Despierta, Juan", repetidament indicat, opino que la primera impressió, de Timoneda, devia ésser lleugerament posterior a 1556-1557¹⁹⁰.

Dos altres plecs volants de Timoneda, sense data, tenen a veure amb la *Flor de Enamorados*. El primer és *La epístola de Boscán d'"El que sin ti biviir ya no querría", contrahecha a lo spiritual por JUAN TIMONEDA, en alabanza de la Concepción de nuestra Señora*¹⁹¹. I el segon, *Las coplas de "Flérida", con dos sonetos: el uno, de "Passando el mar Leandro", y el otro, que dizen: "Quien dixere qu'el ausencia", etc. Va también el de "Flérida" y "Leandro" bueltos a lo spiritual por JUAN TIMONEDA*¹⁹². El primer plec es relaciona amb el fet notat de les epístoles anunciades als documents i que a darrera hora Timoneda suprimí del seu recull, i el segon conté un dels dos sonets de la *Flor*, amb la mateixa variant exclu-

187. Nota 37.

188. Nota 118.

189. Cf. la indicada nota 118.

190. Veg. la descripció del plec a la nota 118, i compareu la frase del títol de la segona part. *Aquí comiencan [...] a modo de diálogo pastoril*, amb l'encapçalament de la secció on són contingudes, a la *Flor*, les peces del gènere: *Aquí comiencan (villancicos y canciones) a modo de diálogo pastoril...* L'autor, *entre muchos conocido*, oculta deliberadament el seu nom, com veiem; la causa devia ser, no pas la por de veure malparats els versos i amb ells el propi poeta —*si el metro ha de ser mordido*—, sinó perquè aquest —refonedor, més que poeta— havia publicat feia poc la *Flor*, dues peces de la qual tornava ara a posar en circulació. Per aquests motius considero que el plec original de Timoneda degué ésser imprès poc després de l'aparició de la *Flor*.

191. Ja descrit a la nota 160, on diem, a més, que SALVÀ, *Cat.*, I, 52 s., núm. 137, el suposa de "hacia el 1555". Reimp., LUCAS DE TORRE, *Varias poesias*, cit., VII (1920), 86 s. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 567.

192. Descripció i bibliografia, a la nota 63. Recordem la reimpressió del plec per LUCAS DE TORRE, *op. cit.*, III (1916), 565 ss.

siva d'ambdues impressions. Hem de creure que els dos plecs sortiren a llum entre 1553 i 1556, o poc després. D'altra banda, Pere Salvà al magnífic catàleg de la seva llibreria assigna al primer plec la data conjetural dels volts de 1555.

L'acuradíssim bibliòfil valencià atribuï la mateixa època, devers 1555, a quatre altres plecs indatats de Timoneda, aquests però, independents de la *Flor*. El primer és *La gallarda contrahecha a lo spiritual por JUAN TIMONEDA, en alabanza de nuestro Redemptor Jesu Christo*¹⁹³, que comença: "La mucha tristeza y el gran menoscabo", i que és un *contrafactum* religiós de la *pavana* de Joan Fernández de Heredia, "Mi mucha tristeza, mi gran menoscabo"¹⁹⁴. El segon duu per títol: *Escrive JUAN TIMONEDA, natural valenciano, en loor del glorioso sant Vicente Ferrer, devoto suyo, las coplas siguientes*¹⁹⁵. El tercer és encapçalat així: *Les cobles de "Da-li, Miquel, porta'm a casa", contrafetes al spiritual per JUAN TIMONEDA, per a Nadal. Y les cobles de "Cercara Jorge", contrafetes a altra interpretació*¹⁹⁶. I el quart fa: *Romance de la sacratissima Passi6n de nuestro Redemptor Jesu Christo, el qual comiença de cómo Pilato dixo "Ecce homo", y acaba hasta quando el Hijo de Dios espir6 en el 6rbo de la cruz. Es romance muy contemplativo. Comp[u]esto por JUAN TIMONEDA*¹⁹⁷.

Alguna vegada he pensat que Pere Salvà tendia a recular potser massa la cronologia de les obres indatades que descrivia. Però en el cas concret dels plecs de Timoneda relacionats amb la *Flor*, els fets coneguts reforcen les seves opinions, i hem de creure que tampoc no s'equivocava quan atribuïa aquella data de cap al 1555; és a dir, entre les dues dels documents, als quatre plecs volants ara mateix indicats.

Salvà descriu un altre plec, titulat *Siguense tres romances. El primero es una pavana en loor de nuestra Señora. El segundo, en alabanza de la custodia y del Rey del cielo que en ella está, en la hostia viva de su sanctissimo Sacramento. El tercero, de la llaga del Señor. El quarto, del Nacimiento. Y una canción a la coluna en que fue açotado el Señor*.

193. SALVÀ, *Cat.*, I, 53, núm. 139, "hacia el 1555". Reimp. per LUCAS DE TORRE, *op. cit.*, VII (1920), 91. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 568.

194. Es pot veure, manuscrits a part, a les seves *Obras* (1562) (ed. CC, 218). D'altra banda, hi ha un fet que ens cal apuntar: a la *Secunda parte CG* (1552), ff. 164 v.-165 v. i 166-168, hom publica les versions profanes de l'epistola de Boscà i la *pavana* de Fernández de Heredia (reimp., RODRÍGUEZ-MOÑINO, pàgs. [308]-[310] i [311]-[315]). Ambdós textos, com hem vist, foren objecte de dues paròdies espirituals de Timoneda, el qual les publicà en dos dels plecs indicats. Ens podem preguntar, doncs: la *Secunda parte CG*, de 1552, estimulà Timoneda a escriure les dues paròdies? La data d'aquell imprès, 1552, es relaciona perfectament amb la que podem atribuir als dos plecs volants: entre 1553 i 1556, o poc després.

195. SALVÀ, *Cat.*, I, 53, núm. 138, "hacia el 1555". Reimp., LUCAS DE TORRE, *op. cit.* i vol. cits., 90. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 565.

196. SALVÀ, *Cat.*, I, 52, núm. 133, "hacia el 1555". Reimp., LUCAS DE TORRE, *op. cit.*, V (1918), 509 s. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 571.

197. SALVÀ, *Cat.*, I, 53, núm. 140, "hacia el 1555". Reimp., LUCAS DE TORRE, *op. cit.*, VII (1920), 87-89. Cf. RZ.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 574.

No porta indicació d'autors, lloc d'estampació, impressor ni any. Però sabem que les composicions segona, tercera, quarta i cinquena pertanyen a fra Ambrosio Montesino, i consten al seu cançoner de 1508¹⁹⁸; i Salvà exposa motius ben sòlids per a atribuir a Timonedà la primera, la *Pavana en loor de nuestra Señora*, "A vos, Virgen pura, estrella que guía", per a poder afirmar que el plec fou imprès a València i per a suposar-lo escrit "hacia el 1550"¹⁹⁹, data que, amb interrogant, també consigna Henry Thomas²⁰⁰. Les consideracions de Salvà, que em semblen convincents, ens permeten de creure que abans de 1553, l'any de la seva primera obra datada, Timonedà ja havia donat a l'estampa almenys una composició seva. Sigui de devers 1550 o de molt poc després aquest plec que Salvà li atribueix, en tot cas la publicació, certament primerenca, d'aquest i dels altres opuscles indatats, durant els anys alludits, és molt versemblant, si tenim en compte l'abundós recull de 1553 i la natural impaciència del seu posseïdor, que devia anar publicant petites mostres del material propi i aliè que havia reunit, mentre esperava el desenllaç dels llargs i lentíssims tràmits burocràtics, i potser abans d'iniciar-los i tot, almenys pel que fa al plec de cap al 1550.

Tot demanant excuses per l'exposició d'una tasca tan àrida i, en certs moments, ben perdedora, considero, tanmateix, que valia la pena d'emprendre un treball així, sobretot per tres motius de base. El primer, perquè cal que ens esforcem a donar a un món tan divers i escàpol com és aquest de la poesia dita de cançoner totes les precisions cronològiques al nostre abast, ja que necessitem fonaments ben sòlids als quals referir els antecedents i les derivacions del material i amb ells poder restituir el clima que el feia actual en un moment donat. El segon, perquè espero que ens orientarem millor dins la intricada, vasta i difícil bibliografia de Joan Timonedà, intentada sovint, però no resolta encara; de Timonedà, doncs, a qui, tot i què li ha estat reconeguda una rellevant importància en moltes zones de la literatura del segle XVI, encara li han de ser atorgats d'altres excel·lents mèrits i lloats els esforços amb més

198. *Cancionero de diversas obras de nuevo trobadas. Todas compuestas, hechas y corregidas por el padre fray AMBROSIO MONTESINO, de la orden de los Menores (Toledo 1508)*, ff. 22 v., 69 v.-70, 39 v.-40 v., i 40 v.-41, respectivament. Ed. facs. a cura d'ANTONIO PÉREZ GÓMEZ, *Fray AMBROSIO MONTESINO, Cancionero (Toledo, 1508)* (Cieza 1964; *El ayre de la almena. Textos literarios rarísimos*, XII).

199. SALVÀ, *Cat.*, I, 37, al núm. 105 remarca: "A la pàg. 266 del *Indice espurg.* de 1790 se prohibe entre otras obras de Juan Timonedà *La Pavana de Ntra. Sra.* que sin duda es la primera composición del presente opúsculo [...] Advertiré aquí lo dicho que [sic] en la nota al núm. 97, y es, que me corrobora en esta opinión el estar indudablemente impreso el presente pliego en Valencia, y el que se hallaba encuadernado junto con el del indicado número y con casi todos los de Timonedà descritos a su nombre en esta División". Descriu el plec Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1074.

200. H. THOMAS, *Short-title Catalogue*, 76, "[1550?]", El plec volant és al British Museum, C. 63, f. 26. Exemplar d'una altra edició, a Madrid, Bibl. Nac.; ed. facs., *Pliegos*, IV, 25-32, núm. cxxxiv; cf. Rz.-M., *Dicc. pl. s.*, núm. 1073.

decisió. I perquè opino, finalment, que sempre ha de ser benvinguda qualsevol aportació a l'estudi de la poesia peninsular del segle XVI, una època apassionant i d'una primaveral vitalitat, amb els seus cançoners, tan sovint batejats, com hem vist, amb delicats noms florals, i amb la seva ampla i generosa curiositat; sempre amb el ben entès que també ens pertoca a nosaltres, posseïdors d'una llengua, d'una poesia i d'una cultura peculiars, d'aprofundir en la coneixença d'aquell moment literari, que hem desatès massa i del qual la *Flor de Enamorados*, cançoner bilingüe, n'és un viu i curiós exponent ²⁰¹.

ADDENDA

Núm. 127, "Esse buen Diego Laynes". JOSEPH G. FUCILLA, *La prueba del valor en la leyenda cidiana. Un tema extranjero*, [1951,] treball reproduït a *Relaciones hispanoitalianas* (Madrid, CSIC, 1953; "Rev. de Filología Esp.", Anejo LIX), 12-16, també creu que l'esmentat romanç pot ésser perfectament atribuït a Timoneda. Opina, a més, que l'episodi de la prova és tret de *Le Storie Nerbonesi* d'Andrea da Barberino. Fucilla cita la versió de la *Rosa Española*, però no parla de la redacció de la *Flor*. Les ratlles presents completen la nostra nota 44 i rectificquen, en part, el criteri de R. M. Pidal, *loc. cit.* a la indicada nota.

Núm. 135, "Parióme mi madre". De les deu *endeuchelas* o estrofes de la versió de la *Flor*, les nou primeres (vs. 1-36) es troben a Madrid, Bibl. Nac., ms. 17698, ff. 89-90, cançoner toledà del darrer terç del segle XVI, l'edició del qual preparen Rosa Maria Falguera i Alberto Blecua, a qui agraeixo l'oportunitat de la consulta. La versió manuscrita consta de trenta-una *endeuchelas*; les nou de la *Flor*, comunes, segueixen un ordre independent al ms.; les tres primeres no presenten variants, i sí les altres. — COVARRUBIAS, *Tesoro*, s. v. *cubrir*, reprodueix la mateixa versió que designa s. v. *endechar* (vid. supra, nota 62). — A la bibliografia recordada per FRENK, *Super. vivencias* (veg. la nota 62), afegim: M. ALVAR, *Poesía tradicional de los judíos españoles* (Mèxic, Ed. Porrúa, 1966), pàgs. XLVIII s., 197 s., núms. 253 i 253 a.

Núm. 137, "Passando el mar Leandro el animoso". A les fonts consignades a la nota 63

cal afegir: Toledo, Bibl. Provincial, ms. 506, ff. 353-354 v., glossa anònima de l'esmentat sonet; comença: "Aussonçia puede tanta."

Núm. 138, "Hero, del alta torre do mirava". Al foli 39, avui perdut, de l'indicat ms. 506 de Toledo, Bibl. Provincial, hi havia una còpia del sonet, segons l'índex. Cal afegir aquesta referència, que tampoc no veig citada per ningú, a la nota 65.

Núm. 202, "A dos departir". Els vs. 1-4, corresponents al refrany, els trobo incorporats, sense variants, a la peça "Una sou vós lo remey de ma vida", atribuïda a Joan Roís de Corella i copiada al *Jardinet d'Orats*, de 1486 (Barcelona, Bibl. Universitària, ms. 151, ff. 198-198 v.). Cf. *Obres de J. Roís de Corella. Publicades ab una introducció per R. Miquel i Planas, segons els manuscrits y primeres edicions* (Barcelona 1913, Biblioteca Catalana), 439. No sembla, però, que aquell refrany sigui de Corella; més aviat fa l'efecte d'una cançó anònima i coneguda que el poeta ha cregut escaient de recardar en la seva composició.

Núm. 264, "Zagala, qué sorda estarás". Refranç variant ("Z., quan libre estás") i glossa de Gutierre de Cetina, independent de la *Flor*, en quatre estrofes, continguts a Toledo, Bibl. Provincial, ms. 506, cit., ff. 131 v.-132 v. La peça de Cetina fou publicada per JOSÉ MANUEL BLECUA, *Poemas menores de Gutierre de Cetina*, "Estudios dedicados a Menéndez Pidal", V (Madrid, CSIC, 1954), 189, treball reproduït al llibre del mateix autor *Sobre poesía de la Edad de Oro. Ensayos y notas eruditas* (Madrid, Gredos, 1970), 48 s. Veg. supra, nota 121.

Núm. 274, "Buelve, Gil, a enamorate". Re-

201. Al present treball li hauria mancat una part del suport bibliogràfic que ara pretén de tenir, si uns bons amics no haguessin facilitat a l'autor la consulta de diverses obres de difícil accés, degut a llur antiguitat o a llur raresa. L'autor es compla, doncs, a regradar José Manuel Blecua, Antonio Pérez Gómez, Margit Frenk Alatorre, Jordi Rubió i Balaguer i Josep M. Mestre. Però d'una manera especial vol retre tribut de bona memòria al generós i bon amic Antonio Rodríguez-Moñino, desaparegut d'entre nosaltres. Més amunt ha expressat la seva reconeixença a Joan Fuster i a Joan Reglà. També vol fer constar el seu agraïment al Consejo Superior de Investigaciones Científicas i a la Biblioteca de Catalunya, per les facilitats que li han estat donades per a la preparació d'aquest estudi.

frany, molt variant ("—Torna, Mingo, a e. | —¡Guard' afuera! | ¡Antes yo raviando m. l.—"), i glossa de Gutierre de Cetina, en dotze estrofes, independents, continguts a l'esmentat ms. 506, de Toledo, Bibl. Provincial, ff. 172 v.-174 v. La composició fou publicada per J. M. BLECUA, *Poemas*, cit., 177-99, i *Sobre poesia*, cit., 59-61:

Nota 144. Altrament cal tenir en compte la significació de Timoneda i de l'ambient valencià en els inicis de la dramaturgia del Segle d'Or espanyol; cf., entre altres, l'obra recent de RINALDO FROLDI, *Lope de Vega y la formación de la comedia. En torno a la tradición dramática valenciana y al primer teatro de Lope* (Madrid, Anaya, 1968).

APÈNDIX

SUCCINCTA DESCRIPCIÓ DE L'IMPRÈS. ÍNDEX DEL CONTINGUT.*

Cancionero llama | do Flor de Enamorados, | sacado de diversos auctores |
agora nuevamente por | muy linda orden | copilado. [*Escut de l'impressor: Infant*
Jesús cavalcant una àguila.] | Impresso en Barcelona en casa de | Claudi Bor-
nat. 1562.

Al verso de la portada comença el text, que va del fol. [1] v. al 135 [= 133].
Al final, la taula, que abarca cinc folis sense numerar. — En 12^{au}, lletra rodona.
133 folis. Signatures A-M.

Contingut:

[Sense epígraf de secció ni títol de peça.]

1. Una señora me tiene tan suspenso, que no sé. (Fols. [1] v.-2.)
2. L'ome qui viu namorat, mil voltes pren comiat. *Respon la galana.* (2.)
3. Jurat he de nunca amar per no penar ningun dia. *Canta lo galant.* (2-2 v.)
4. Juramentos por amores, amor, no son valedores. *Responde la galana.* (3.)
5. Aquest jove que [ha] cantat, com és grosser! *Canta la galana.* (3 v.)
6. Burla bien con desamor, senyora, ya. *Responde el galán.* (3 v.-4.)
7. No entendemos, cavallero, qué pedís. *Canta la galana.* (4-4 v.)
8. Molt bé sap ella qui és la que yo servixch de gana. *Respon lo galan.* (4 v.-5.)
9. Cavallero, muy en balde despendéys vuestro querer. *Canta la galana.* (5-5 v.)
10. Si vos os hazéys beata, de la mesma religión. *Responde el galán.* (5 v.-6.)
11. Corazón, sigue tu vía, que yo seguiré la mía. *Canta la galana.* (6-6 v.)
12. Corazón, no desesperes, que mugeres son mugeres. *Responde el galán.* (6 v.-7.)
13. Senyores, des que só entrat, no ha un hora. *Canta lo galan.* (7-7 v.)
14. No tingau, jove, dolors per la donzella. *Respon la galana.* (7 v.-8.)
15. Si us confessau, senyoreta, feu que-m demaneu perdó. *Canta lo galant.* (8-8 v.)
16. Mal me lo demande Dios, si ay persona en este mundo. *Responde la galana.*
(8 v.-9.)
17. Haveu-me posat en punt que sou per a dar-me a entendre. *Respon lo galan.*
(9-9 v.)
18. Si en amor viera que hubiera tantos fueros que guardar. *Responde la galana.*
(9 v.-10.)
19. Ulls y cor ab gran debat estan desijant saber. *Canta lo galant.* (10.)

* Descrie el contingut de l'imprès, insisteixo, segons la reimpressió de 1954; veg. supra, notes 1 i 6. La numeració de les peces és meva.

20. Com los ulls sien laugers a mirar per totes parts. *Respon la galana.* (10 v.)
21. Con muy verdadero amor toda mi vida os amé. *Canta el galán.* (10 v.-11.)
22. No's quexéys, el cavallero, pues que no ay de qué quexar. *Responde la galana.* (11-11 v.)
23. Pedir te quiere, zagala, aqueste triste zagal. *Canta el galán.* (11 v.-12.)
24. No me demandes, carillo, pues que no te me darán. *Responde la galana.* (12-13.)
25. Lo que-n amor de donzella posa sa fe y esperança. *Respon lo galant.* (13-13 v.)
26. Bé-s orada la donzella que-n un jove pose amors. *Respon la galana.* (13 v.)
27. Pues que tú sin compassión me quesiste ser traydora. *Canta el galán.* (14.)
28. Són vuy traydores les dones, traydores perquè són bones. *Respon la galana.* (14-14 v.)
29. Dezid, galán, porque entienda, con los gestos que hazéys. *Canta la galana.* (14 v.-15.)
30. No sé quin remey espera qui servix dona grossera. *Respon la galana.* (15-15 v.)
31. Dezi si soys vos, galán, el que l'otro día baylastes. *Canta la galana.* (15 v.-16.)
32. Só qui só, que no só yo, puix de amor maudat me só. *Respon lo galan.* (16.)
33. Cantau, senyor, si voleu; no siau tan sech y exut. *Canta la galana.* (16-16 v.)
34. Sabreu, dama molt aguda, puix cantau ab tal primor. *Respon lo galant.* (16 v.-17.)
35. Dexáu-lo, senyora, aquex servidor. *Canta lo galant.* (17-17 v.)
36. Yo bél dexaria; mes, com se pot fer. *Respon la galana.* (17 v.-18.)
37. Cavallero que miráys, suplic'os que no miréys. *Canta la galana.* (18-18 v.)
38. Los ulls són per a mirar tot lo que davant los ve. *Respon lo galant.* (18 v.-19.)
39. Est jove que balla y canta ab ses repicades botes. *Canta la galana.* (19.)
40. Bé diu veritat qui tal refrany féu. *Respon lo galant.* (19-20.)
41. Vos que la leváys de la mano, pésame que andáys en vano. *Canta la galana.* (20.)
42. Ja no vull amar, puix no só volgut. *Respon lo galan.* (20-20 v.)
43. Dos terribles pensamientos tienen discorde mi fe. *Canta la galana.* (20 v.-21.)
44. Preniu, dama, mon consel, encara que us semble cru. *Responde otra galana.* (21-21 v.)
45. Creo que devo ser l'arca donde el thesoro tenéys. *Canta la galana.* (21 v.-22.)
46. Puix sou, senyora, la caixa on està lo meu tresor. *Respon lo galant.* (22-22 v.)
47. Cavallero, ¿no diréys qué mal es el que tenéys? *Canta la galana.* (22 v.)
48. No y à al món major dolor ni més ygual que'l morir. *Respon lo galant.* (22 v.-23.)
49. ¡Quant bien havéys entonado, paxarico pintado! *Canta la galana.* (23-23 v.)
50. Y vos os desentonáys de mala gracia que os, days. *Responde el galán.* (23 v.-24.)
51. Dama de gentil mirar, dezi qué remedio espera. *Canta el galán.* (24-24 v.)
52. No desmayen amadores con fortuna y sus vayvenes. *Responde la galana.* (24 v.)
53. Ad ex jove curt de cos, dau-li a rosegat un os! *Canta la galana.* (24 v.-25.)
54. Puix mon cor teniu penyora sens voler-me ningun bé. *Respon lo galant.* Fin. (25-25 v.)

Aquí comiençan las canciones que van sueltas, sin respuestas.

55. Si libres alcé mis ojos, señora, quando os miré. *Canción.* Fin. (25 v.-26 v.)
56. Madre, por el cavallero que vos anoche reñiste. *Otra canción.* Fin. (26 v.-27.)
57. Las grandes passiones mias me tienen casi mortal. *Villancico.* Fin. (27.)
58. Salgan, salgan per [sic] mis ojos lágrimas del corazón. *Otro villancico.* (27 v.-28.)

59. Por vuestro extremo valor, mes forçado. *Otro villancico.* (28-28 v.)
60. A este pobre romero, muerto de amores por vos. *Otro villancico.* (28 v.-29 v.)
61. Amiga por besarte, Mingüillo, me ríe mi madre a mí. *Canción.* (29 v.-30 v.)
62. Amiga, vete en buenhora, no te cures más de mí. *Otra canción.* (30 v.)
63. Pues que para contemplaros tales ojos me dio Dios. *Otra canción.* (30-30 v.)
64. Aunque pensasse perder por vos el alma y la vida. *Otra canción.* (30 v.-31 v.)
65. Yo no hallo a mi pasión comienço, cabo ni medio. *Otra canción.* (31-31 v.)
66. Sembré lamor de mi mano pensando aver galardón. *Otra canción.* (31 v.-32 v.)
67. En fuerte punto nascí, conmigo estoy enojado. *Otra canción.* (32-32 v.)
68. El día que yo nascí, ay qué dichoso que fuera. *Villancico.* (32 v.-33 v.)
69. Per mon clar esperiment conech que no tinch ventura. *Otro villancico.* (33-33 v.)
70. Quien gentil señora pierde sin sabella conoscer. *Otro villancico.* (33 v.)
71. Aunque soys garrida en todo, ay que quanto soys hermosa. *Otro villancico.* (33 v.-34 v.)
72. ¿Quién os apartó de mí, todo mi bien dessessador? *Otro villancico.* (34-34 v.)
73. Desdichado y sin ventura, triste me puedo llamar. *Otro villancico.* (34 v.-35 v.)
74. Otro bien si a vos no tengo y la noche se me va. *Otro villancico.* (35 v.)
75. Estirgáte, coraçón, si te duele pena alguna. *Otro villancico.* (35-35 v.)
76. Cuydado, no me congoxes, pues que ja ves que no dura. *Otro villancico.* (35 v.-36 v.)
77. Si en la ley de bien amar quien más sirve es más perdido. *Otro villancico.* (36 v.-37 v.)
78. Cattivé mi libertad una donzella. *Canción.* (36 v.-37 v.)
79. A una dama he de servir la noche y día. *Canción.* (37-37 v.)
80. De la dulce mi enemiga nasce un mal que al alma hiero. *Otra canción.* (37 v.)
81. ¡Ay que no oso ni mirar ni hazer del ojo! *Otra canción.* (37 v.-38 v.)
82. Mi señora me demanda: —Buen amor, ¿quando vernéys? *Otra canción.* (38 v.-39 v.)
83. Vane mis amores, quieren me dexar. *Otra canción.* (39-40 v.)
84. No's cumple venir, plazer, qu'el lugar do havéys d'estar. *Otra canción.* (40 v.)
85. Lleno[s] de lágrimas tristes tengo mis ojos amor. *Otra canción.* (40 v.-41 v.)
- Ventura de gitana para dezir a qualquier galán, muy graciosa.
86. Galano namoradoico, cara de buena ventura. Fin. (41-42.)
- [Sense título ni cap altra indicació.]
87. Si ganada es Antequera, ¡oxalá Granada fuera! (42-43 v.)
- Motes para distraçarse de gitana o gitano, muy sentidos.
88. Vuestra ventura y la mía, preguntada a solo Dios. (43 v.)
89. Qué aventura aventurar en dezir la ventura. (43 v.)
90. Quien anda con desventura de desastres siempre llena. (43 v.)
- Preguntas muy graciosas y sentidas.
91. Quién es un viejo ligero que con tres pies anda y corre. *Pregunta.* Es el tiempo. (43 v.)
92. Qué cosa muertá nascido a manera de atahúd. *Pregunta.* Es el huevo del qual nasció un gallo, y cantó en Parca de Noé. (43 v.-44 v.)
93. Dezi si sabéys quién es la golosa. *Pregunta.* Es la mimna de hierro. (44 v.)

94. Pregunto cuál es aquella pelea. Son los naypes y axadrez. (44.)
95. Quién es aquél tan diestro y tal sastre. *Pregunta.* Es el cirurgiano. (44.)
96. Una ensalada vi uno que hazía. Es el boticario. (44.)
97. Yo, padre, os pregunto cuál es el molino. Es la boca del viejo. (44-44 v.)
98. Yo vi un gran señor nascido de tierra. *Pregunta.* Es la moneda. (44 v.)
- 99.Cuál es el ave de tanto valor. Es la fama. (44 v.)
100. En cuál pestilencia nasció tal nascida. Es la hija que nasce. (44 v.)
101. También me dezid si hay tales dos. Son los açotes que alguno recibe por justicia. (44 v.)
102. Estando mirando por ver qué vería. Es el buey que va por el cosso. (44 v.)
103. Quién es aquél que la muger toca. Es el dedal. (44 v.-45.)
104. La luna menguante del todo crescida. Ésta se dexa que la declase [sic] el discreto lector. (45.)
105. Quién es aquél tan ligero que dos mil faltas compone. Es el chapín. (45.)
106. Del uno hazed dos, de dos hazed quatro. Son cinco. (45.)
107. Da, ma de lindo valor me, decina del herido. *Pregunta de un galán a una señora, la qual hallarán, si la saben buscar, en la misma copla.* (45.)
108. Soys, importunado, [sic] señor, muy, sin tiento y desmedido. *Respuesta de la dama, en la qual hallarán lo que le responde, por el mismo artificio y consonancias que arriba.* (45-45 v.)
109. De París quitando el par, y el nombre del tercer hombre. *Respuesta d'un cavallero porque le fue preguntado el nombre de su señora, el qual va enxerido en la copla.* (45 v.)
110. Señora, quier'os contar la cosa con que os holguéys. *Pregunta.* Es el anillo. (45 v.)
111. Qué es la cosa en esta vida de todos generalmente. Es la verdad. (45 v.-46.)

Aquí comiençan los romances muy sentidos de amores.

112. Tisbe y Píramo, que fueron dos leales namorados. (46-47.)
113. A la qu'el sol se ponía en una playa desierta. *Romance de Policena.* (47.)
114. Por la mar navega Eneas, después de Troya perdida. *Romance de Eneas.* Fin. (47-48.)
115. En aquellas peñas pardas, en las sierras de Moncayo. *Romance del conde lombardo.* (48-48 v.)
116. ¡Ay cuán linda qu'eres, Alba! Más linda que no la flor. *Romance de Albertos.* (48 v.-49.)
117. Atal anda don García por una sala 'delante. *Romance de don García.* (49-50.)
118. Amores trata Rodrigo, descubierto ha su cuydado. *Romance de don Rodrigo.* (50-50 v.)
119. Lunes se dezía, lunes, tres horas antes del día. *Romance del duque de Bergança.* (50 v.-51 v.)
120. Muy malo estava Espinelo, en una cama yazía. *Romance d'Espinelo.* (51 v.-53.)
121. Por un valle de tristura, de plazer muy alexado. *Romance de amores.* (53-53 v.)
122. En el tiempo que Mercurio en occidente reynava. *Romance del infante Troco.* (53 v.-54 v.)
123. Sí s'está mi coraçón en una silla sentado. *Romance de amores.* (54 v.)
124. Mañanica era, mañana, Sant Juan se dezía en fin. *Romance de amores.* (55.)
125. Por los campos Eliseos do el amor más residía. *Romance de amores.* (55-56.)
126. Moriana en el castillo juega con moro Galvane. *Romance de Moriana.* (56-57.)

127. Esse buen Diego Laynes, después de haver ayantado. *Romance del Cid.* (57-58.)

[Sense epígraf de secció.]

128. Las passiones ajuntadas de quantos penas tuvieron. *Lamentación primera.* (58-58 v.)
129. O vida, vida [sic] afligida, cercada de mil enojos. *Lamentación .ij.* (58 v.-59.)
130. Todos quantos days clamores, gentes, y aves y animales. *Lamentación .iij.* (59-60.)
131. Árboles de las montañas, ayres, fuentes y collados. *Lamentación .iiij.* (60-60 v.)
132. Nuevo sol de la hermosura real de virtud y gala. *Chiste.* (60 v.-61 v.)
133. Bendito sea aquel día que mis ojos te miraron. *Chiste de bendiciones.* (61 v.-62.)
134. Maldita seas, señora, de contino, a todo trance. *Chiste de maldiciones.* Fin de los chistes. (62 v.-63.)
135. Parióme mi madre una noche oscura. *Endecha primera.* (63-63 v.)
136. Después que amor me venció con sus cautelosas mañas. *Endecha.* Fin de las endechas. (63 v.-64 v.)

[Sense epígraf de secció.]

137. Passando el mar Leandro el animoso. *Soneto de Leandro.* (64 v.)
138. Hero, del alta torre do mirava. *Soneto de la hermosa Hero.* Fin. (64 v.-65.)

Siguense otras diversas respuestas y preguntas de enamorados del mesmo concierto.

139. Despidóme de no veros, cavallero fementido. *Canta la galana.* (65-65 v.)
140. Partit havem companyia, ja no-ns volem bé ni mal. *Respon lo galant.* (65 v.-66.)
141. De vuestra suerte y ventura teneos ja por despedido. *Canta la galana.* (66-66 v.)
142. Si sale el blanco, mi bien, todavía. *Responde el galán.* (66 v.-67.)
143. Galán, ¿y qué gesto es ésse? Los amores que os llagaron. *Canta el galán.* (67-67 v.)
144. Encontráronme en los ojos, y ellos han dado la herida. *Responde el galán.* (67 v.)
145. Per mi favor s'amaga, puix d'amor no-m feu semblant. *Canta lo galant.* (67 v.-68.)
146. Teniu fermes esperances que, si no us demostre amor. *Respon la galana.* (68-68 v.)
147. Ad aquell que yo vull bé, puix veig que no-m vol amar. *Canta la galana.* (68 v.-69.)
148. Senyora, mal vos regiu, hé demostrau ser mallol. *Respon lo galant.* (69-69 v.)
149. ¿Qué harán los que pudieren, que los viejos de amores mueren? *Canta la galana.* (69 v.-70.)
150. D'aquest bon vellet no us rigau, senyor. *Respon lo galant.* (70-70 v.)
151. Quiéreme porque te quiera. ¿Por qué no me quieres, di? *Canta el galán.* (70 v.-71.)
152. Señor, si vos me queréys assí como os quiero a vos. *Responde la galana.* (71-71 v.)

153. Aquest jove que ha cantat, és àngel o enamorat? *Canta la galana.* (71 v.)
154. Pues miráys mi perdimiento dende aquel día que os vi. *Responde el galán.* (71 v.-72.)
155. Qui té anguila per la cua y la dona per la fe. *Canta el galant.* (72-72 v.)
156. La dona que dóna fe al qu-és de cervell lauger. *Respon la galana.* (72 v.-73.)
157. Alcé mis ojos y vi a quien amo más que a mí. *Canta el galán.* (73-73 v.)
158. No te creo, el cavallero, no te creo. *Responde la galana.* (73 v.)
159. Quien gentil señora tiene, no la deve de olvidar. *Canta la galana.* (73 v.-74.)
160. A part, a part, que no vull part de qui té part en altra part! *Respon lo galant.* (74-74 v.)
161. Cavallero, andá con Dios, que soys falso enamorado. *Canta la galana.* (74 v.-75.)
162. Ma senyora m'à dextat, qu-era-l bé que tant volia. *Respon lo galant.* (75-75 v.)
163. Serrana de altura, abaste lo hecho. *Canta el galán.* (75 v.-76.)
164. Gentilhom, dons guie-us Déu, que no-s vull puix no-m voleu. *Respon la galana.* (76-76 v.)
165. D'on sou, que tan alt veniu, don pipiripiu? *Canta la galana.* (76 v.)
166. Pues me demandáys do soy: de las tierras de passió. *Responde el galán.* (77.)
167. Sed secreto, cavallero; no busquéys intercessores. *Canta la galana.* (77-77 v.)
168. No y àl món major turment. que ben amar secretament. *Respon lo galant.* (77 v.-78.)
169. Dexaos desso, cavallero, que amor ya no es para vos. *Responde la galana.* (78-78 v.)
170. Nunca jamás dexaré de serviros con fe buena. *Responde el galán.* (78 v.-79.)
171. Dexaos desso, cavallero, sabed que soy, como he sido. *Canta la galana.* (79-79 v.)
172. ¡Malaya quien os casó, la de Pedro Borreguero! *Responde el galán* (79 v.-80.)
173. Sirviendo a la que servís, cavallero, no cans[é]ys. *Canta la galana.* (80-80 v.)
174. Si por serviros, señora, he de alcançar mi vivir. *Responde el galán.* (80 v.-82 [= 81].)
175. ¿Qué miráys, el cavallero? Suplic'os que lo digáys. *Responde la galana.* (82 [= 81].)
176. Si mirán mis ojos a do quieren bien. *Responde el galán.* (82 [= 81]-82 [= 81] v.)
177. De l'amor voldria saber, amich, si és fals o leal. *Canta lo galant.* (82[=81] v.-82.)
178. Voleu saber qui és l'amor? És lladre a totes passades. *Respon lo amich.* (82-82 v.)
179. No-m façau exes ullades, cavaller, puix yo no us vull. *Canta la galana.* (82 v.-83.)
180. Los ojos hazen su officio, y vos no, cierto, señora. *Respon el galant.* (83-83 v.)
181. Castillo, dáteme, date, si no, yo dart'é combate. *Canta el galán.* (83 v.-84.)
182. Si mon pare no us ha dat les claus del castell major. *Respon la galana.* (84-84 v.)
183. Teniu-vos per despedit y cercau vostra ventura. *Canta la galana.* (84 v.-85.)
184. Senyora, més val lo vell, que'l jove no té servell. *Respon lo vell.* (85-85 v.)
185. Cata que te perderás, galán, en seguir amores. *Canta el amigo.* (85 v.)
186. Por amor gané y perdí, y si me ganasse hoy día. *Responde el amigo.* (86.)

187. El que de vos se partiere merescen nunca bolver. *Canta el galán.* (86-86 v.)
188. Anar-se'n vol lo meu señor. Ell està assí; yo ja l'enyor. *Responde la galana.* (86 v.-87.)
189. ¿De qué son vuestras congoxas, cavallero tan penado? *Canta la galana.* (87-87 v.)
190. Cercáronme alrededor cuydados de amor y fe. *Responde el galán.* (87 v.-88.)
191. Dezid quién ha sido causa de vuestro luto y tristor. *Canta la galana.* (88-88 v.)
192. Vos, señora, soys la causa porqu'el luto llevo cierto. *Responde el galán.* (88 v.-89.)
193. ¿Qué pena es la que sentís o de qué estáys afligido? *Canta la galana.* (89-89 v.)
194. La mayor pena que siento, señora, es por no saber. *Responde el galán.* (89 v.)
195. Yo consiento por serviros mi morir sin que se sienta. *Canta la galana* [sic]. (89 v.-90 v.)
196. Ningún descontentamiento ni contento se halla en mí. *Responde la galana.* (90 v.)
197. ¿Por qué calláys, cavallero? Creo que os deven faltar. *Canta la galana.* (90 v.-91.)
198. No me falta que dezir. Mas, ¿sabéys por qué callé? *Responde el galán.* (91-91 v.)
199. Qué mayor desventura puede ser. *Canta el galán.* (91 v.-92.)
200. Bolved presto, el cavallero, si podéys. *Responde la galana.* (92-92 v.)
201. Partir quiero yo, mas no del querer. *Responde el galán.* (92 v.-93.)
202. A dos departir, hunits d'un voler. *Responde la galana.* Fin. (93-93 v.)

Aquí comiençan las canciones que van sueltas.

203. Justicia os pido, señora, que me deys. *Canción.* (93 v.-94.)
204. Quien os dixo mal de mí, señora mía. *Otra canción.* (94-94 v.)
205. ¡Hala, ha, que soys como un oro! Si dezís cómo lo sé. *Otra canción.* (94 v.-95.)
206. Dos cosas le pido a Dios que me las diesse. *Otra canción.* (95.)
207. No es mi mal para sufrir ni se puede remediar. *Otra canción.* (95-95 v.)
208. Nunca yo sentí dolores de la muerte. *Otra canción.* (95 v.-96.)
209. ¡Ay corazón, que te mata una muger desingrata! *Otra canción.* (96.)
210. ¿Por qué, di, quieries penar por amores, corazón? *Otra canción.* (96-96 v.)
211. ¡O vida de gran tormento que me pide la pasión! *Otra canción.* (96 v.-97.)
212. No siau cruel, senyora, teniu de mi pietat. *Otra canción.* (97-97 v.)
213. Dezid, gentil aldeana, ¿quién os hizo tan galana? *Otra canción.* (97 v.-98.)
214. Si al que de vós s'enamora, prest li mostrau ben voler. *Otra canción.* (98-98 v.)
215. Qui t'à'l fet, lo mal del peu, la Marioneta? *Otra canción.* (98 v.-99.)
216. De velar viene la niña, de velar venía. *Otra canción.* (99-99 v.)
217. Enemiga le soy, madre, de aquel cavallero yo. *Villancico.* (99 v.-100.)
218. No dexéys, lágrimas tristes, de dar descaño a mis ojos. *Villancico.* (100-100 v.)
219. Si muero en tierras ajenas, lexos de donde nascí. *Villancico.* (100 v.-101.)
220. El principio de gozar de la gloria del amor. *Villancico.* (101-101 v.)
221. Nascí libre y soy cautivo, mi libertad lo consiente. *Villancico.* (101 v.)
222. De piedra pueden dezir que son nuestros corazones. *Canción.* (101 v.-102.)
223. Con dos cuydados guerroo, que me dan pena y sospiro. *Otra canción.* (102-102 v.)

224. Zagaleja, la de lo verde, graciosa en el mirar. *Otra canción.* (102 v.-103.)
 225. —Vete, zagal, a perder do llores bien tu dolor. *Otra canción.* (103-104.)
 226. Bella, de vós só enamorós. Ja fóseu mia! *Otra canción.* (104-104 v.)

Ventura de gitana para dezir [a] qualquier dama, muy graciosa y sentida.

227. Galana, cara de rosa, dame por amor de Dios. (104 v.-106 v.)

Motes diversos para disfracarse.

228. No te matarán villanos, pues que no usaste trayción. *Para villano.* (106 v.)
 229. Ciego soy donde yo quiero, y donde yo quiero mirar. *Para ciego.* (106 v.)
 230. Voylo pidiendo por Dios, y vos, por más me matar. *Para un romero.* (106 v.)
 231. La tristeza qu'en vos veo, con la qual vida sostengo. *Para dar a la que trae luto.* (106 v.)
 232. Si me veys hecho villano, sé qu'en la ciudad nascí. *Para villano.* (106 v.-107.)
 233. Ser cativo es libertad, porque, si libre me hallara. *Por un galán.* (107.)

Aquí comiençan las preguntas, muy graciosas y sentidas.

234. De pesar vide uno estar bien lleno y cargado cierto. Es el reloj. (107.)
 235. Quando el tiempo se nos troca veréys, si queréys mirar. Es el gallo. (107.)
 236. Caminando por mi vía topé con un labrador. Es el arador. (107.)
 237. En un lugar do habitava vide a un hombre con soplar. Es la vela, que, soplando, s'enciende y se mata. (107.)
 238. Quál es el árbol de dos o tres ramos. Es la horca. (107-107 v.)
 239. Quál es aquel tejado sin tejas. Es el sombrero. (107 v.)
 240. Quál es el ave de tanto bofar. Es el pensamiento. (107 v.)
 241. Quién es el hombre que tiene una mano. Es la mano del juego. (107 v.)
 242. Quál es el bocado puesto en tal lugar. Es el freno. (107 v.)
 243. Vemos los vivos estar entre muertos. Son los dedos y cuerdas de la vihuela. (107 v.)
 244. Quién es aquella hija del bruto. Es la pluma de escribir. (107 v.-108.)
 245. Bien conoscemos haver criatura. Es l'espejo. (108.)
 246. Quién es el qu'engendra y no es animal. Es el trigo. (108.)
 247. En o partida y entera, y en horca y rueda galán. *Pregunta en la qual hallarán dos nombres muy necessarios.* (108.)

Aquí comiençan los romances notables de oír, sobre hechos romanos. Con el de Leandro y Hero.

248. Por el braço d'Elesponto Leandro va navegando. *Romance de Leandro.* (108-109.)
 249. Aguardando estava Hero al amante que solía. *Romance de Hero.* (109-109 v.)
 250. Citado está Cipión, el Africano nombrado. *Romance de Cipión.* (109 v.-110.)
 251. Juana se dezía por nombre una varonil muger. *Romance de cómo una muger vino a ser papa en Roma.* (110 v.-111.)
 252. Fue un emperador en Roma, Heliogávalo llamado. *Romance del emperador Heliogávalo.* (111-112 v.)
 253. Nero, emperador de Roma, de muy gran yra indignado. *Romance de la muerte de Séneca.* (112 v.-113.)
 254. Aquella reyna de lydios, Arthemisa muy nombrada. *Romance de la reyna Arthemisa.* (113-113 v.)

255. Hippómenes, un varón, príncipe se señaló. *Romance de Hippómenes, príncipe de los atheuienses.* (113 v.-114.)
256. Tulia, hija de Tarquino, qu'en Roma rey residía. *Romance de Tulia, hija del rey Tarquino.* (114-114 v.)
257. Siendo emperado[r] Maxencio, qu'en la gran Roma imperava. *Romance de cómo Sophronia, muger romana, se mató por la castidad.* (114 v.-115 v.)
258. Halagando está a Papyrio su madre, en quanto podía. *Romance del gran secreto de Papyrio, niño romano.* Fin. (115 v.-116 v.)
259. Herido está Marco Antonio de una muy mala herida. *Romance de Marco Antonio.* (117-117 v.)

Aquí comiençan villancicos y canciones a modo de diálogo pastoril, sobre diversos acaescimientos de amores.

260. —De amores, tengo pensado, zagala, tú mudarás. (117 v.-118 v.)
261. —Si amores mudas, amor, carillo, tengo temores. *Otra.* (118 v.-119.)
262. —Carillo, temo en extremo no publiques mi querer. *Otra.* (119-119 v.)
263. —Zagala, ¿qué's de la fe que me prometiste, di? *Otra* (119 v.-120.)
264. Zagala, ¿qué sorda estarás, quán superba, dura y fría! *Otra.* (120-121.)
265. —Zagala, desde que te vi contraria me fue fortuna. *Otra.* (121-121 v.)
266. —Zagala, di qué harás quando veas que soy partido. *Otra.* (121 v.-122 v.)
267. —Carillo, ¿por qué te vas de las tierras de dond'eres? *Otras.* (122 v.-123.)
268. —Carillo, dame el cordero que tienes y mi cordón. *Otra.* (123-123 v.)
269. El pastor que tiene amores, quando en el ganado está. *Otra.* (123 v.-124 v.)
270. Zagal, no te assombres; nota estos primores. *Otra.* (124 v.-125.)
271. —¿Cómo vas, Antón, así, triste, flaco y amarillo? *Otra.* (125-125 v.)
272. En los tus amores, carillo, no fies. *Otra.* (125 v.-126.)
273. Despierta, Juan, por tu fe, qu'el dormir te tiene muerto. *Otra.* (126-127 v.)
274. —Buelve, Gil, a enamorarte. —¿And'allá, Bras, tirt'ahuera! *Otra.* (127 v.-128 v.)
275. Zagala, como una[s] flores, blanca, ruvia y ojos verdes. *Otra.* (128 v.-129.)
276. —Di, Bras, ¿de qué murió Juan, tan moço y tan mal logrado? *Otra.* (129-130.)
277. Dexad, zagales, mi mal; muera ya de muerte mala. *Otra.* (130-131.)
278. —Dime, Joan, por tu salud, tú que sabes de amorío. *Otra.* (131-131 v.)

[Sense epígraf de secció.]

279. Dulce, loable figura, corazón salvage, crudo. *Canción glosada.* (131 v.)
280. Cimiento de mi querer, comienzo de hermosura. *La glosa.* Fin. (131 v.-135 [= 133] v.)

DISCURS DE CONTESTACIÓ
DE JORDI RUBIÓ I BALAGUER

SENYOR PRESIDENT:

L'acompliment de l'encàrrec vostre de contestar el discurs d'entrada del senyor Josep Romeu, us asseguro que em resulta molt difícil i que fa setmanes que em preocupa. Ja em creureu si us dic, Senyores i Senyors, que no és pas perquè la vida tan intensa d'ensenyament i de recerca que des de molt jove ha portat el nostre amic, no em dongui prou tema per a presentar-la com a exemple. Ho és de severa tenacitat en el treball d'obrir-se camí, i de fidelitat a les normes de la seva consciència. Allò que em detura és que els records que tinc de Josep Romeu, des que ell feia a la nostra Universitat el darrer curs de la carrera de Lletres, van tan lligats a diverses etapes de la vida de la nostra cultura i s'embranquen tant amb suggestions íntimes i inoblidables, que tinc por que si m'atrevis a fer-ne el dietari, em veuria obligat a excavar dins de la meua autobiografia. Prou sé que un discurs acadèmic no ha de tenir aquest dramatisme, però menys encara ha d'ésser l'elogi convencional del recipiendari. Les ziga-zagues de la biografia el filtre del record les arrodoneix, d'altres vegades però sembla fer-les més sobtades. És una fortuna tanmateix que els anys afebleixin, i de vegades transformin, les línies de la imatge que servem de les persones que d'alguna manera han compartit el nostre escenari vital. Si aquesta imatge hagués de servir-nos de tema per a una biografia d'encàrrec, ens apareixeria més lògica, és a dir més coherent, del que tal vegada en pensa el mateix protagonista. Ni vull fer un retrat afavorit de Josep Romeu, ni escriure un comentari elogiós a la seva bibliografia. Voldria només que de les meves paraules vosaltres i el mateix Romeu en traguéssiu una doble convicció: que, tant essent jo ara vell, com trenta anys enrrera, m'uneix i m'ha unit amb ell una amistat posada a prova, i que l'Acadèmia nostra, quan va votar-lo per a membre numerari, va triar no solament un erudit que també és poeta, sinó ensems una figura representativa del moment cultural.

El jove Romeu, fill d'Òdena, a la comarca d'Igualada, als 23 anys i després d'haver fet la nostra guerra, ve a Barcelona cap al 1940 a continuar a la Universitat els cursos que havia començat a seguir com podia

des de la terra natal. Els anys 1840 i 1841 a Barcelona han estat estudiats: són testimoni, a la nostra Acadèmia, de la influència de Joan Cortada i, fora d'ella, de la publicació del *Gaiter del Llobregat*, de les poesies d'Arolas, del prestigi de Balmes i, en política, de la pujada d'Espartero. No veiem tan nets els trets de la nostra vida cultural un segle després. La generació de Romeu hauria de fer-nos una síntesi del que era la Barcelona del 1940 i 1941 dins de la Universitat i fora d'ella.

No fa moltes setmanes que, des del lloc mateix d'on avui us parlo, donant la benvinguda a Miquel Coll i Alentorn, esmentava la represa del curs 1942-43 dels *Estudis Universitaris Catalans* on el vaig conèixer. També va ser gràcies a les lliçons que jo hi donava, que vaig entrar en relacions amb Josep Romeu. Figurava a la llista dels matriculats a l'octubre del 1942, però les classes que ell donava no li permetien de venir a les meves. Un dia em parlà d'un estudi sobre la llegenda del *comte Arnau* que feia com a treball de llicenciatura. Vaig encoratjar-lo a enfondir el tema, i després de quatre anys de treball va convertir-se en la tesi doctoral que per fi llegí l'autor, pel gener del 1948, a la Universitat Central, ja que llavors encara no podia aconseguir-se el doctorat a la de Barcelona. Recordo que aquells anys d'elaboració del tema, venia a casa meva quan volia comunicar-me algun resultat del seu treball, o algun dubte sorgit inesperadament. En parlàvem sense embuts i jo així participava del constant formular i rebutjar hipòtesis propi de la recerca científica, i ell i jo apreníem moltes coses. Romeu no va poder venir regularment a la meva classe de literatura catalana fins el curs 1944-45, però mantinguérem contacte. Jo he tingut sempre el defecte de convertir la lliçó en un monòleg. Era després d'ella, i en el tracte particular amb els deixebles escollits, que dialogàvem. En tinc remordiment perquè han passat per les meves lliçons joves d'esperit privilegiat dels quals hauria pogut aprendre més jo, que no pas ells de mi. Recordo aquell compacte grup igualadí que formaven Mercader, Solà i, naturalment, Josep Romeu. L'esmento només com un exemple. L'equip fecund del treball troba la seva major eficàcia en la tertúlia de mestres i deixebles. És llavors quan la suggestió de la presència atenta de l'alumne, que aquell qui ensenya sempre sent com una admonició desvetlladora, cobra gràcies al diàleg la seva màxima efectivitat. Aquesta és la virtut que té el seminar autèntic, no en el sentit purament verbal com tantes vegades per desgràcia és interpretat entre nosaltres. Per això els *lecturers* anglesos inclouen sempre la discussió en el marc de les seves conferències.

En les converses amb Romeu tractàvem de la cançó del *comte Arnau* i de la interpretació i explicació de la forma en la qual al nostre cançoner és avui popularitzada la llegenda. El tema ens apassionava, però crec que si encara recordo tant la íntima atmosfera que ens voltava en aquelles

sessions, és perquè jo hi sentia lligades la docència i la discència. Era havent sopat que solíem reunir-nos. De vegades els meus fills i jo fèiem plegats amb ell la collació del vespre. Quan s'apagaven els sorolls domèstics, escoltava jo a la meua cambra de treball la veu insistent però baixa i monòtona de Romeu. De vegades el veia descoratjat o descontent. Parlava com si pensés en abandonar la batalla. Era contra ell mateix que havia de lluitar, perquè dins de la seva consciència sorgien resistències a acceptar les situacions que podien mig alliberar-lo de l'ensenyament als col·legis. D'altres vegades, en canvi, em deia coses que m'engrescaven més que a ell mateix. Com una nit que va explicar-me com creia haver trobat el desllorigador de la forma de la cançó. Seria una dansa, i el refrà, i no el primer aparent hemistiqui, era el qui havia de dur la rima.

Romeu aquells anys, tot i que vivia interiorment el problema del *comte l'Arnau*, actuava coratjós en altres ambients. Una beca del CSIC que Mn. Griera li va agenciar i el nomenament en 1947 de col·laborador de l'*Instituto Español de Musicología* a proposta de Mn. Anglès, li donaven més temps per a la recerca científica i li ampliaven la base econòmica per a organitzar-se la vida. Per altre costat, Romeu ja a l'escola primària havia escrit versos. L'any 1943 en publicà un primer recull. Més tard provà fortuna com a poeta amb un extens poema sobre la llegenda de l'ermità Garí que, amb el títol d'*Aires de llegenda*, va tenir el primer premi, l'any 1947, al certamen de la *Comissió Abat Oliba*. Vistes a distància avui aquelles circumstàncies, que coincidien amb l'acabament de la tesi doctoral de Romeu, semblen desviacions del camí principal del recercador que tant m'intrigava a les sessions nocturnes a casa meua.

No vull seguir aquest camí ni em pertoca de jutjar l'obra poètica de Romeu. Ell distingia un dia la *creació*, de la vocació crítica i de la passió per la recerca. Com que aquesta no pot tenir altra finalitat que ampliar el camp per a la valoració de les lletres, trobo natural que a un moment donat el nostre amic constatés que se li fonien, en una realització sola, aquelles tres branques de la seva activitat literària. El mot *creació* sempre m'ha fet molt de respecte. Penso que quan Romeu l'empra, és amb la valor que avui semànticament li és donada pels crítics. L'any 1951 la *Selecta* edità l'*Obra poètica* de l'autor. Poc després, en certa manera, ell formulava tàcitament un adéu a la poesia. Causes? Bofill i Ferro fa anys, parlant dels *Sonets* de Romeu, trobava en la seva mirada "cert deseiximent, gairebé un desdeny del present". Potser avui ja no ho diria, no ho sé, però sí que em sembla que respecte del món actual, i en moltes coses, és un inconformista i cada vegada li ha plagut més de tancar-se en el seu treball.

No era tanmateix aquest el seu pensament quan, amb el grup igualadí

al qual ja m'he referit, fundà l'any 1945 l'agrupació cultural igualadina de caire privat que duia el nom estrany d'*Anabis*. Organitzava visites i conferències de personalitats diverses en un ambient molt obert i simpatíic i que sabia posar en valor la tradició cultural de la ciutat sense encarcaraments i amb hospitalitat cordial. Les invitacions als actes, que solien portar unes paraules del conferenciant, testimoniaven la categoria de la impremta igualadina i, per als qui les rebien, eren un missatge que aquells dies reconfortava els temerosos, amb l'empenta juvenívola dels organitzadors. La majoria eren de formació universitària, plens d'inquietuds. El localisme que inspirà la creació d'*Anabis* no va ésser mai un pes esterilitzador; al contrari, era un estimul per a obrir finestres i posar-se en relació amb altres centres i ambients nacionals i estrangers. Després de quatre anys, *Anabis* deixà el seu nom mític i es convertí en un Centre d'Estudis Comarcals de molta vitalitat.

No va tenir igual fortuna la fundació en 1946 de la revista *Ariel* dirigida per Josep Palau Fabre, Miquel Tarradell, Joan Triadú i F. P. Verrié amb Josep Romeu. No va assolir, com *Anabis*, la sort de sobreviure materialment tenint descendència. Però *Ariel* no ha mort. Ni com exemple ni com excitant. Cada dia aquells antics quaderns semblen més joves i cada dia seran més cercats per biblioteques i bibliòfils. Era una publicació de catacumba, però que cridava l'atenció per la modernitat tipogràfica, per la força de les làmines en color que la il·lustraven i pels suplementos musicals, a part de la qualitat i la valentia que revelaven molts escrits. Els directores parlaven en representació d'una generació que cercava un camí per a *aglutinar-se*. No lluitaven fent voleiar consignes destructores, inviables en un ambient normal. Allò que combatien era l'ensopiment i el marasme, i ho feien alçant simplement una bandera d'exigència i de bon gust. Són de Romeu uns articles de l'any 1946 i 1947 que volen definir la posició de la revista, i uns de l'any 1948 sobre Maragall i el germanisme i el modernisme. El mes de juliol de 1948 aparegué el número divuit. Poc temps després Romeu va ser processat i prohibida la continuació de la revista. Sense l'antic títol, però continuant la numeració dels fascicles anteriors, encara se'n publicaren quatre, des del juny del 1950 al febrer del 1951 sense que Romeu figurés entre els redactors. No sé la causa real del seu apartament.

A partir del 1949 i a pesar de les molèsties del procés, l'activitat pública de Romeu s'intensifica i es fa difícil de reduir-la a un comú denominador. Fa viatges a Madrid, dóna curses, prepara unes oposicions a càtedra que va fer sense èxit i va a un congrés a l'estranger. Comença a treballar a l'*Editorial Barcino* i hi publicà el recull de *Cançons nadalenques del segle XV*, del qual servo tan íntim i agraït record. A l'*Anuario* de l'Institut de Musicologia anà donant al públic els fruits de les seves

recerques sobre els cançoners musicals espanyols dels segles xv i xvi. Se'n vol fer un especialista, no pas sense topar amb contraopinions, defensant la seva tesi sobre la distinció del que és popular autèntic i el que solament és tradicional. Organitza els seus repertoris de la poesia cantada. Per oposició és nomenat en 1954 col·laborador científic adscrit a l'Institut de Musicologia. En realitat ja hi era des del 1947 i allà era on els amics el trobàvem. La seva competència va fer que Mn. Anglès li encomanés l'edició crítica dels textos del *Cancionero Musical de Palacio*. Aquest treball omplí dos volums de l'edició monumental de l'obra, apareguts el 1965. Només que tenint-los a les mans, constatem l'esforç de recerca i d'identificació de les cançons que representa. L'autor procura seguir el rastre dels temes influïts i influïdors sobre aquell conjunt de més de cinc-centes peces. Era múltiple i al mateix temps unificat com a repertori de cant, no diré sempre popular però sí popularitzat, i de vasta repercussió en el públic.

No puc detallar els nombrosos estudis parcials que anava fent Romeu els anys que treballava aquells volums. Vénen a ser com els assaigs parcials del pintor que ha d'omplir una obra de gran superfície, i en alguns d'ells trobem elements que avui hem vist desenrotllats en el discurs que acabem d'escoltar. Per primera vegada entren a la nostra història literària tot de temes del lirisme musical català i valencià, en forma bilingüe de vegades, altament suggestius. Quan hom topa amb els versos dels epígons de la *Gaia Ciència* en el segle xvi, o amb les fredes imitacions del conceptisme castellà en l'època barroca, se sent com redimit de la poca substància dels imitadors de les modes importades, amb la frescor del doll autèntic del lirisme i del realisme populars. Romeu ens parla del *Cortesano*, remunta i refà la història de la cançó dels *Estudiants de Tolosa*, sap analitzar els fragments tan vius de les *ensalades* del vell Fletxa i les aficions musicals de la cort del Duc de Calàbria. Els exemples que té anotats s'enllacen entre ells, les hipòtesis que en cerquen l'origen, i sobretot la difusió, ens embadaleixen i l'autor ens porta des dels cantars paral·lelistics i *viadeires* de Cerverí de Girona fins a les cançons d'amor trobades en manuscrits dels segles xv i xvi. Aquelles planes erudites semblen estampades amb tinta d'altra color quan hi llegim la malícia insistent de la *viadeira*:

No'l prenatz lo mal marit...

o quan imaginem que sentim cantar la galana invocació al clavell triat per l'estimada:

En clavell, si m'ajut Déu,
tan belles colors haveu...

Aquestes eren les cançons que devien sentir pels carrers els qui sortien avorrits d'escoltar els poemes premiats als certàmens. Més de dues-centes catalanes del segle XVI en va recollir Romeu i acompanyant-les d'un estudi preliminar i de notes, les va presentar als premis de l'Institut d'Estudis Catalans i va obtenir el "Milà i Fontanals" en 1955 si bé el treball encara és inèdit. Allà podriem veure les diverses versions d'aquella anònima cançó, que els valencians deien que era catalana, *Bella, de vós som amorós, —ja fósseu mia*, que ja quasi un diria que ha acabat per fer-se popular.

Romeu veia afermada la seva posició a l'Institut de Musicologia, sempre estimulat per la voluntat difícil de satisfer de Mn. Anglés. A l'estiu del 1955 va poder assistir a Avinyó al *Congrès Internacional des Langues et Littératures du Midi de la France*. Hi va presentar una comunicació sobre la llegenda de Judes al teatre català i provençal. Sembla assenyalar una nova direcció de les recerques de Romeu, que ja apuntava en un capítol del seu recull de cançons nadalenques. Era una evolució lògica dels estudis sobre poesia popular i va polaritzar cada vegada més tant la seva recerca com les manifestacions públiques dels seus resultats. Casacuberta, l'home de l'*Editorial Barcino*, sempre ha sabut trobar la manera que el seu programa fos també un estímul, protector i incitador, dels estudiosos que enrolava en la seva nau. No solament suggereix temes als seus col·laboradors sinó que accepta, protegeix i fins subvenciona aquells que li són proposats, i sap fer-los viables dins de les rígides normes del seu estil editorial. Casacuberta va editar tres volums de *Teatre Hagiogràfic* i dos de *Teatre Profà* de Romeu, entre 1957 i 1962. Aquesta última obra compensava la mutilació de les comèdies i farses de Torres Naharro, de Fernández d'Heredia i de Lluís Milà, de les quals l'escrúpol de l'editor va suprimir la part no catalana, amb la gran novetat de la *Farsa d'En Cornei* i amb la rica anotació que porten totes les peces publicades. Saturat era Romeu d'aquest tema, i amb l'autoritat que s'hi havia guanyat, després de donar el 1959 un curset a la nostra Facultat de Filosofia i Lletres sobre el teatre religiós medieval i pre-lopista, entre el 1961 i el 1969 va organitzar, sota el patrocini de l'Ajuntament de Barcelona, nou cicles de representacions medievals. Eren donades al Tinell i anaven des del drama litúrgic fins al segle XVI. No incloïen únicament textos catalans. Juan del Encina i Gil Vicente hi eren escenificats, i fins i tot, un any, amb el *Ludus Danielis* hi entrà una de les primeres temptatives teatrals amb una mica de francès. No han estat publicats, que jo sàpiga, els textos utilitzats pels actors i per tant ignorem la intensitat de la manipulació a la qual eren sotmesos els originals. No vaig assistir a cap d'aquelles manifestacions: Sempre m'han fet por els hieratismes imposats a les actituds. Em faig càrrec tanmateix que el teatre ha de comptar

amb el públic i obeeix a lleis diferents de les de la crítica de textos. L'aventura assajada per Romeu va interessar i va tenir un nucli fidel de seguidors. És possible que l'organitzador hauria continuat i perfeccionat el seu pla, si li haguessin donat temps els deures del professorat universitari al qual va ser cridat el curs 1969-70.

Ja és hora que parli del discurs que el recipiendari ens ha llegit. No cal dir que ho faré breument, només com a lector de l'original que va tenir la delicadesa de comunicar-me. El mateix autor al darrer capítol fa el judici del *Cancionero* per ell estudiat i de la importància que té dins de l'obra del seu compilador, el valencià Joan Timoneda. Romeu prova exhaustivament aquesta paternitat que abans només podia ser intuïda després que el P. Fullana, fa prop de cinquanta anys, va publicar uns documents sense tenir prou consciència de la seva significació.

I què era la *Flor de enamorados*, estampada anònimament, no pas a València sinó a Barcelona, l'any 1562? Si aquesta edició era desconeguda, en sabíem una de posterior, del 1681, de la qual Moliné i Brasés va extreure una cinquantena de cançons catalanes per a un llibret que publicà cap al 1920. L'edició del 1681 és una de les moltes reimpressions que va tenir una *Flor de enamorados*, estampada, també a Barcelona, el 1573, en la qual figurava un tal Juan de Linares com a compilador. Tots els afeccionats a les nostres lletres sabíem que aquell cançoner contenia obres en català i consideràvem Juan de Linares com el seu autor.

Passant a principis del 1955 pel carrer dels Arcs, on llavors Josep Porter tenia la seva llibreria, va cridar-me l'atenció el veure a un aparador una moderna edició de la *Flor* sense nom de compilador i reproduint una altra de Barcelona del 1562. Vaig comprar el llibre i vaig veure que l'únic exemplar conegut de l'edició d'aquell any era a la biblioteca de la Universitat de Cracòvia i que l'havien reproduïda amb un estudi Antonio Rodríguez-Moñino, sempre recordat per mi amb admiració i enyorança, i Daniel Devoto, corresponent de la nostra Acadèmia. Què s'havia fet d'aquell Juan de Linares el qual, almenys des del 1573, sortia a les estampacions de l'afortunat cançoner? Per què s'aproprià el llibre? Qui era? Són preguntes a les quals encara esperem resposta.

Romeu ens explica en el discurs qui era el veritable compilador: l'editor, autor i actor valencià Joan Timoneda el qual tenia privilegi reial per a publicar el *cancionero* i, segons el nostre amic, cap el 1556-57 el va imprimir a València. El privilegi no obligava els editors dels altres regnes o del Principat. L'any 1562 l'actiu llibreter francès Claudi Bornat, que treballava a Barcelona almenys des del 1553, va publicar el *Cancionero* sense dir qui n'era l'autor. Aquell llibre encara va ser imprès l'any 1681 a la nostra ciutat. Era l'any que va morir Calderón de la Barca i el mateix públic que a Barcelona aplaudia les seves comèdies, devia cantar el *don*

Pipiripiu del recull de Timoneda i la corranda catalana que surt a *El pintor de su deshonra*.

Avui no demanariem excuses per la *baixa qualitat literària* del cançoner, com va fer Moliné fa mig segle. Al contrari, ens delecta el refrany inicial que devia córrer amb la seva música i ens resignem si algun poeta, amb menys traça, provava de glossar-lo. El públic de llavors, com en gran part l'actual, acceptava el bilingüisme i l'allargassament de la lletra, si la tonada i el ritme i la idea essencial eren del seu gust. Així ens ho fa pensar l'èxit a Barcelona durant 125 anys d'un repertori de cançons de les quals només una cinquena part eren en català. Tampoc no crec que fos cantat en un sol idioma el repertori dels professionals a l'Edat Mitjana. Tal com és, l'èxit de la *Flor* ens ajuda a interpretar l'ambient i la receptivitat del nostre públic en aquell temps. Allò que sorprèn és que només coneguem edicions barcelonines segures, d'aquesta obra d'un valencià com Timoneda. No era pas un lletrat ni un idealista sinó simplement un editor poc escrupolós, que mirava de treure diners de l'agilitat del seu talent. I en sabia molt d'endevinar l'*interès y vulgo de la gent*, és a dir, del públic de massa.

El Romeu físic ja el coneixeu. De les exigències de treball que ell s'imposa, la seva bibliografia i el discurs per a la solemnitat d'avui prou que en parlen. Posa la tenacitat del seu voler al servei d'allò que considera el seu deure. Sense marcar límits a l'esforç. Només sabent el tremp de l'eina amb la qual treballa, ens expliquem que compti amb els elements que ha mobilitzat per als seus estudis. És un estil que ha de resultar esgotador, si bé de vegades l'autor sembla que hi trobi goig. És un lluitador fins en els camps de l'erudició i, quan escriu, diríem que té presents les possibles objeccions i vol tancar bé les portes i les esclotxes als dubtes que poden infiltrar-se. Creu en el mèrit de l'erudició, tal vegada sense pensar que les seves victòries són sovint relatives. Afegiré encara que Romeu dona la impressió que sempre s'examina. Per això jo que l'he tractat amb la confiança que permeten els anys que ens separen, acabo aquest discurs amb la por de no haver sabut sintetitzar els caires del seu temperament.

Essent avui professor d'investigació del CSIC, ha passat en comissió de servei a l'anomenada Universitat Autònoma i li és encarregada una càtedra de Llengua i Literatura Catalana. No oblidó que en 1961-64 havia publicat a la *Col·lecció Popular Barcino* dos volums amb intensos esquemes de la literatura catalana del segle XIVe i de la segona part del XVe. Recordo d'ells unes bones pàgines sobre Ausiàs March, la introversió del qual tant em sembla agermanada amb algunes coses del seu crític. Els deixebles de Romeu acabaran d'afinar la seva vocació de crític i d'his-

toridor literari, i l'exercici de l'ensenyament continuat en un ambient universitari, farà que l'austera preparació portada per ell a terme, en escenaris tan diversos, dongui l'expressió sintètica de la seva personalitat. El nostre company trobava que la de Ramon Llull era *rica i emotiva* i penso que aquests adjectius corresponen a la realitat del seu caràcter.

Agraeixo al nostre President que m'hagi permès de donar la benvinguda a Josep Romeu a la nostra Acadèmia. Que ell prengui el meu parlament com la més llarga carta que mai li hagi pogut escriure. M'he esforçat en interpretar-lo, però, com diu una corrandà del *Cancionero llamado Flor de enamorados*.

quant més leal vull ser,
més se dobla lo meu mal.

BIBLIOGRAFIA DE JOSEP ROMEU I FIGUERAS

POESIA

Terra (Melilla, L'Ocell de Paper, 1943).

Sonets (Barcelona, La Sirena, 1944).

Aires de llegenda. Poema. Primer premi del certamen literari organitzat per la "Comissió Abat Oliba", amb motiu de l'entronització de la Verge de Montserrat, 1947. Pòrtic de Josep M.ª de Sagarra. Gravats al boix d'E.-C. Ricart. Ed. de bibliòfil (Barcelona, M. M. Borrat, editora, 1948).

Sonets [2.ª ed.]. *Elegia del mite. Nits, més enllà del somni* (Barcelona, Óssa Menor, 1950). Pròleg de Jaume Bofill i Ferro.

Aires de llegenda. Poema. 2.ª ed. (Barcelona, Ed. Estel, 1950).

Obra poètica. Pròlegs de Josep M.ª de Sagarra, Salvador Espriu i Jaume Bofill i Ferro (Barcelona, Ed. Selecta, 1951; Biblioteca Selecta, 89).

Amb allegories, dins "Antologia de Sitges", núm. 5 (estiu, 1954), pàgs. 20-22.

Terra més pregona i més alta, dins "Miscel·lània del Club dels Novel·listes, 1956" (Barcelona, Aymà, 1956), pàgs. 41-48.

Alegria al camp del mort, dins la *plaquette*: M. Serrahima, *Humanisme i humanització*. F. Cucurull, Clovis Atlant. J. Romeu, ... (Barcelona, Editex, 1956; Col·lecció Els Autors de l'Ocell de Paper, IV), pàgs. 25-27.

Baptisme, separata de "Papeles de Son Armadans", XXIX (Madrid-Palma de Mallorca, agost, 1958), pàgs. 185-88.

Del pas del Crist i d'una difícil permanència, dins "Miscel·lània Carles Cardó" (Barcelona, Ariel, 1963), pàgs. 401 s.

Contenen altres poemes de l'autor les següents referències bibliogràfiques: "Curial" (Barcelona, maig-setembre, 1950). — Tomàs Garcés, *Llibre de Nadal* (Barcelona, Ed. Selecta, 1951; Biblioteca Selecta, 93), pàg. 213. — *Llibre de l'Eucaristia*. Pròleg i selecció de Marià Manent (Barcelona, Ed. Selecta, 1952; Biblioteca Selecta, 98), pàg. 97. — *Antologia lírica. Glòria eucarística*. Selecció i prefaci de Manuel Bertran i Oriola (Barcelona, Ed. Estel, 1952), pàg. 312. — "Mijares", suplement literari del "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura", núm. 3 (setembre, 1952), pàg. 3. — "Raixa. Miscel·lània de literatura catalana" (Ciutat de Mallorca, Ed. Moll, 1953), pàg. 32. — "Anales de la Cultura Igualadina", 1954, pàg. 14. — "Vida" (Igualada, 5, maig, 1955). — "Cap d'Any. Raixa. 1957" (Ciutat de Mallorca, Ed. Moll, 1957), pàgs. 185 s. — "Bages", V, núm. 50 (Manresa, abril, 1957), pàg. 8. — *Corona literària oferta a la Mare de Déu de Montserrat* (Abadia de Montserrat, 1957; Biblioteca Montserrat, 2), pàg. 233.

CRÍTICA LITERÀRIA I ASSAIG

- Arbre de flames*, "Ariel. Revista de les Arts", II (1947), pàgs. 98 s.
- Un aspecte de la personalitat de Maragall*, "Ariel. Revista de les Arts", III (1948), pàgs. 41-43.
- Modernisme i germanisme*, "Ariel. Revista de les Arts", III (1948), pàgs. 63-66.
- Jaume Boloix i Canela*, "Miscellanea Aqualatensia" (Igualada, Centro de Estudios Comarcales de Igualada, 1949), pàgs. 32-40.
- B. Rosselló-Pòrcel y las últimas generaciones poéticas catalanas*, "Arbor", núm. 51 (març, 1950), pàgs. 433-35.
- Una interpretació de Juan Maragall*, "Arbor", núms. 69-70 (setembre-octubre, 1951), pàgs. 28-47.
- Llibre de la muntanya. Recull comentat de textos muntanyencs* (Barcelona, Ed. Selecta, 1952; Biblioteca Selecta, 113).
- Llibre del mar. El tema mariner en la literatura catalana*. Selecció, ordenació i comentaris (Barcelona, Ed. Selecta, 1953; Biblioteca Selecta, 131).
- Pluges fecundes. Pròleg a: Jaume Agelet i Garriga, Pluges a l'erm* (Barcelona, Óssa Menor, 1953), pàgs. 5-12.
- La mort en la poesia de Joan Maragall. Notes breus a un tema amplíssim*, "Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys" (Barcelona, J. Janés, [1954]), pàgs. 294-300.
- Carlos Cardó. José Romeu Figueras, *Tres estudios sobre literatura catalana* (Madrid, Ediciones Rialp, 1955; Biblioteca del Pensamiento Actual, 39).
- Pròleg a: Jaume Agelet i Garriga, *Obra poètica (1924-1955)* (Barcelona, Ed. Selecta, 1955; Biblioteca Selecta, 167), pàgs. 11-16.
- Aproximacions a la poesia de J. V. Foix*, pròleg a: J. V. Foix, *Del "Diari 1918"* (Barcelona, J. Horta, editor, 1956; Col·lecció "Signe". Poesia i assaig, 1), pàgines 7-15.
- Pròleg a: Carles Riba, ... *Més els poemes. Notes sobre poetes i poesia* (Barcelona, J. Horta, editor, 1957; Col·lecció "Signe". Poesia i assaig, 5), pàgs. 5-13.
- La comarca d'Olot vista pels escriptors catalans* (Barcelona, Ed. Barcino, 1958; Col·lecció Popular Barcino, 181).
- Sobre "Nabí", de Josep Carner*, dins *L'obra de Josep Carner. Volum d'homenatge*. A cura de setanta-dos autors (Barcelona, Ed. Selecta, 1959; Biblioteca Selecta, 263), pàgs. 59-66.
- Pròleg a: Xavier Miquel, *Macla mínima. Poesies* (Igualada, 1961).
- J. V. Foix, *assagista*, "Serra d'Or", XII, núm. 125 (febrer, 1970), pàgs. 139-40.
- "*Darrer comunicat*", de J. V. Foix, "Serra d'Or", XIII, núm. 144 (setembre, 1971), pàgs. 607-608.
- "*Tot és ara i res*", de Joan Vinyoli, "Serra d'Or", XIII, núm. 146 (1971), pàg. 753.

ESTUDIS SOBRE GÈNERES I TEMES POPULARS I TRADICIONALS

- El comte Arnau. La formació d'un mite* (Barcelona, Aymà, 1947; Biblioteca "Guió d'Or", 3).
- La leyenda de "El comte Arnau" en Gombreny y sus alrededores*, "Pirineos", IV (1948), pàgs. 221-54.
- El mito de "El comte Arnau" en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*. (Obra laureada con el Premio "Menéndez Pelayo", 1947). Prólogo de

- Tomás Carreras Artau (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto "Balmes", de Sociología, 1948; Publicación del Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña.)
- El canto dialogado en la canción popular. Los cantores a desafío*, "Anuario Musical", III (1948), págs. 133-61.
- La poesía popular en los cancioneros musicales españoles de los siglos XV y XVI*, "Anuario Musical", IV (1949), págs. 57-91.
- Cançons nadalenques del segle XV* (Barcelona, Ed. Barcino, 1949; Els Nostres Clàssics, 65).
- La leyenda del "Drac de Coll de Canes"*, dins "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", XXIII (1950), págs. 189-208.
- La noche víspera y la mañana de San Juan en el Alto Ripollés y Valle de Ribas de Freser* (Zaragoza, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950). Separata de les "Actas del Primer Congreso Internacional de Pireneístas" [San Sebastián, setembre, 1950].
- El cosante en la lírica de los cancioneros musicales españoles de los siglos XV y XVI*, "Anuario Musical", V (1950), págs. 15-61.
- Mitos tradicionales pirenaicos (Alto Ripollés y Valle de Ribas de Freser)*, "Pireneos", VI (1950), págs. 137-83.
- Folklore de la lluvia y las tempestades en el Pirineo catalán (Alto Ripollés y Valle de Ribas de Freser)*, "Revista de Dialectología y Tradiciones Populares", VII (1951), págs. 292-326.
- Cancionero popular de la provincia de Madrid*. Materiales recogidos por Manuel García Matos. Edición crítica por Marius Schneider y José Romeu Figueras. Vols. I y II (Barcelona-Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Español de Musicología, 1951-1952; Cancionero Popular Español, I, II). — Vol. III. Materiales recogidos por Manuel García Matos. Edición crítica por Juan Tomás Parés y José Romeu Figueras (Barcelona-Madrid, CSIC, IEM, 1960; CPE, III).
- El follet en les terres olotines*. Premi extraordinari dels III Jocs Florals d'Olot. Dins *Juegos Florales de Olot. 11 septiembre 1951* (Olot, Aubert, 1952), págs. 49-54.
- Les nades tradicionals. Segles XIV a XIX*. Estudi i crestomatia (Barcelona, Ed. Barcino, 1952; Biblioteca Folklòrica Barcino, V).
- La nit de Sant Joan* (Barcelona, Ed. Barcino, 1953; Biblioteca Folklòrica Barcino, IX).
- Una versió manuscrita del romance "Yo salí de la mi tierra"*, dins "Zephyrus", IV ("Homenaje a César Morán Bardón") (Salamanca, Seminario de Arqueología de la Universidad, 1953), págs. 345-52.
- Cancionero escolar español*, I (Barcelona-Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954). En col·laboració amb Joan Tomàs.
- El cantar paralelístico en Cataluña. Sus relaciones con el de Galicia y Portugal y el de Castilla*, "Anuario Musical", IX (1954), págs. 3-55.
- Poesía tradicional i cobles profanes del segle XVI*, Premi Milà i Fontanals, de l'Institut d'Estudis Catalans, 2 vols. (Barcelona 1955). Inèdit.
- Sobre una canción tradicional catalana: "Els estudiants de Tolosa"*, dins "Estudios dedicados a Menéndez Pidal", VI (Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956), págs. 507-45.
- El Mal Caçador*, "Andorra. Miscel·lània cultural" (1956), págs. 45 s.
- Las canciones de raíz tradicional acogidas por Cárceres en su ensalada "La Trulla"*, dins "Miscelánea en homenaje a Monseñor Higinio Anglés", II (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1958-1961), págs. 735-68.

- Poesia catalana del segle XVI. Les versions conegudes de "Bella, de vós som amorós"*, dins "Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera", II (Sant Cugat del Vallès-Barcelona, Instituto Internacional de Cultura Románica, 1960), pàgs. 313-32.
- "*Junco menudo*", *versión variante de un villancico publicado por Juan Vázquez, en 1551*, "Anuario Musical", XVI (1961), pàgs. 89-97.
- Adopció i creació en la poesia popular*, dins *El llibre de tothom*, III (Barcelona, Ed. Alcides, 1964), pàgs. 118-20.
- Las poesías catalanas del manuscrito musical de Olot*, "Anuario Musical" XVIII (1963 [1965]), pàgs. 45-55.
- "*De los álamos vengo, madre*", dins "Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60.º aniversario", III (Madrid, Ed. Gredos, 1963), pàgs. 277-86.
- Sobre la poesia tradicional y popular gallegoportuguesa en la catalana*, dins "Actas do Congresso Internacional de Etnografía, promovido pela Câmara Municipal de Santo Tirso, de 10 a 18 de julho de 1963", II (Lisboa 1965; Junta de Investigações de Ultramar), pàgs. 329-36.
- "*El Toro*", *ensalada poeticomusical inédita. Estudio sobre temas taurinos y vaquerros en la lírica tradicional*, "Anuario Musical", XX (1965 [1967]), pàgs. 25-58.
- La colección "Cantares de diversas sonadas" y la serie "Pus que no-m voleu amar" — "Pues (que) no me queréys amar", o "hablar"*, dins "Anuario Musical", XXII (1967 [1969]), pàgs. 97-143.
- Una nueva versión de la ensalada "El Toro"*, dins "Anuario Musical", XXIV (1969 [1970]), pàgs. 153-90.
- L'apropiació modernista de la cançó popular i del llegendari*, "Serra d'Or", XII, núm. 135 (desembre, 1970), pàgs. 889-91.
- "*A la tonada de la Guilindó*". *Naturalesa i fortuna d'un refrany-bagatella*. En premsa.

ESTUDIS D'HISTÒRIA LITERÀRIA I EDICIONS CRÍTIQUES *

- Literatura valenciana en "El Cortesano"*, de Luis Milán, "Revista Valenciana de Filología", I (1951), pàgs. 313-39.
- Revisió crítica de: Ausiàs March, *Poesies*. Introducció, edició i notes a cura de Pere Bohigas. Vols. I i II (Barcelona, Ed. Barcino, 1952; Els Nostres Clàssics, 71 i 72), dins "Revista Valenciana de Filología", II (1952), pàgs. 103-11.
- Ordinacions de seguretats de navilis e altres fustes. Barcelona, 1435-1436*. [Estudi introductori per] A. Duran Sanpere. Transcripció del original y traducció al castellano por José Romeu Figueras (Barcelona, Banco Vitalicio de España, 1953).
- Edició, introducció i notes a *Poesies*, dins Ramon Llull, *Obres essencials*, I (Barcelona, Ed. Selecta, 1957; Biblioteca Perenne, 16), pàgs. 1271-1348. — *Glossari de mots*, a la mateixa obra, II (Barcelona, E.S., 1960; B.P., 17), pàgs. 1377-1395.
- Ramon Llull, *Poesies*. A cura de Josep Romeu i Figueras (Barcelona, Ed. Selecta, 1958; Biblioteca Selecta, 257).
- Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala*, "Anuario Musical", XIII (1958), pàgs. 25-101.
- Dins *Un segle de vida catalana. 1814-1930* [Ferran Soldevila, director], 2 vols. (Barcelona, Ed. Alcides, 1961): *L'assaig i la crítica literària* (pàgs. 270-71, 585-87,

* Diversos treballs consignats a la secció anterior contenen també edicions textuais.

- 924-26, 1361-62, 1383-85), *Els estudis d'història literària* (pàgs. 322-23, 659-62, 981-83, 1477-80) i *El Modernisme de Joan Maragall* (pàgs. 897-901).
- El segle XIV*, vol. II de *Literatura catalana antiga* (Barcelona, Ed. Barcino, 1961; Col·lecció Popular Barcino, 194).
- Joseph T. Shipley, *Diccionario de la literatura mundial. — Crítica. Formas. Técnicas.* — Traducció de Rafael Vázquez Zamora. Adaptació per a terminis i formes de literatura castellana: Rafael Vázquez Zamora. Adaptació per a terminis i formes de literatura catalana: J. Romeu Figueras (Barcelona, Ediciones Destino, 1962).
- El segle XV. Segona part*, vol. IV de *Literatura catalana antiga* (Barcelona, Ed. Barcino, 1964; Col·lecció Popular Barcino, 207).
- Cancionero Musical de Palacio (Siglos XV-XVI)*. Vol. 3-A: *Introducción y estudio de los textos*. [Precedits del treball: *La nota popular en la poesia amorosa cortesana*, per Jordi Rubió i Balaguer.] (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Español de Musicología, 1965; Monumentos de la Música Española, XIV-1). — Vol. 3-B: *Edición crítica de los textos* (Barcelona, CSIC, IEM, 1965; MME, XIV-2).
- Versos commemoratius de la fundació de la primera pedra del nou temple de la Mercè (1765)*, "Miscellanea Barcinonensia. Revista de investigació i alta cultura", VII, núm. xx (1968), pàgs. 7-65.
- Notas a la bibliografía del músico Pere Alberch Vila*. En premsa.
- Una versión castellana de la sextina "A qualunque animale alberga in terra", de Petrarca, impresa en Barcelona, 1560/61. Para el estudio del género en las letras españolas*. En premsa.
- "*Qui vol oyr la gesta*", poema de Pere Serafi. *Estímul i fonts*. En premsa.

ESTUDIS SOBRE HISTÒRIA DEL TEATRE ANTIC

- La légende de Judas Iscariot dans le théâtre catalan et provençal. Essai de classification des Passions dramatiques catalanes*, dins "Actes et mémoires du 1.er Congrès International de Langue et Littérature du Midi de la France" [Avinyó, 7-11, setembre, 1955] (Avignon 1957), pàgs. 68-106.
- Teatre hagiogràfic*, 3 vols. (Barcelona, Ed. Barcino, 1957; Els Nostres Clàssics, 79, 80, 81-82).
- Notas al aspecto dramático de la procesión del Corpus en Cataluña*, "Estudios Escénicos", 1 (1957), pàgs. 27-41.
- Introducció [estudi sobre les passions dramàtiques a Catalunya] a l'obra de: A. Sabanés de Balagué, La Passió d'Esparreguera* (Barcelona, Ed. Barcino, 1957; Biblioteca Folklòrica Barcino, XIV), pàgs. 9-25.
- La dramaturgia catalana medieval. Urgencia de una valoración* [Discurs inaugural del curs 1957-58 de l'Institut del Teatre, llegit al Saló Daurat de la Diputació, el 22, novembre, 1957], "Estudios Escénicos", 3 (1958), pàgs. 51-76.
- La "Representació de la Mort", obra dramàtica del segle XVI, y la Danza de la Muerte*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", XXVII (1957-58), pàgs. 181-225.
- Ha col·laborat a l'*Enciclopedia dello Spettacolo* (Roma, Casa Editrice Le Maschere), amb els articles següents: al vol. IV (1957), *Debate; Giulleria; Catalano, teatro; Corpus Domini (o Corpus Christi); Danza Macabra (o D. della Morte); Diaz Tanco de Fregenal, Vasco; Diez, Antonio; Elche, Mistero di; Entremès; Epistola farcita.* — Al vol. V (1958): *Farsa; Fernández, Lucas; Fernández de Here-*

- dia, Juan; Ferrús, Jaime; Fontanella, Francesc. — Al vol. VI (1959): *Horozco*, Sebastián de; *Guimerà*, Angel; *La Cueva*, Juan de; *Iglésias*, Ignasi. — Al vol. VII (1960): *Manrique*, Gómez; *Mestres*, Apelles; *Milán*, Luis; *Miranda*, Luis de; *Mistero*; *Moralità*; *Natale*; *Palau*, Bartolomé; *Passione*; *Pentecoste*.
- Recensió crítica de: Richard B. Donovan, *The Liturgical Drama in Medieval Spain* (Toronto 1958; Pontifical Institute of Mediaeval Studies. Studies and Texts, 4), a "Zeitschrift für romanische Philologie", Band 76, Heft 3/4 (1960), pàgs. 270-73.
- Teatre profà*, 2 vols. (Barcelona, Ed. Barcino, 1962; Els Nostres Clàssics, 88, 89).
- Els textos dramàtics sobre el Davallament de la Creu a Catalunya, i el fragment inèdit d'Uldecona*, "Estudis Romànics", XI ("Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer", 2) (1962-67), pàgs. 103-132.
- Teatro hispánico del período románico. Una experiencia de rehabilitación*, "Estudios Escénicos", 9 (1963), pàgs. 7-70.
- La canción popular navideña, fuente de un misterio dramático de técnica medieval*, "Anuario Musical", XIX (1964 [1966]), pàgs. 167-84.